

szatáj

83. JÚN. * 37. ÉVF.

6

sorba

Győző,

Serfőző Simon versei;

Búcsú Illyés Gyulától

Csurka István: A ferihegyi incidens;

Hézső

Ferenc

rajzai

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**
83-1625 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház, Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 forint. Előfizetési díj: negyedévre 36, fél évre 72, egy évre 144 forint. Kéziratot nem őrünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**
ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXVII. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

1983. JÚNIUS

Búcsú Illyés Gyulától!

CSÓRI SÁNDOR: A halál másnapja	4	
KISS FERENC: Figyel bennünket	6	
ANNUS JÓZSEF: Árván	9	
PÁLFY G. ISTVÁN: „Kapitány! Vezényszót! Merre ezután?”	10	
DOMOKOS MÁTYÁS: Európai nyelven — magyarul....	12	
CZINE MIHÁLY: A Számadó távozása	16	
CSORBA GYŐZŐ versei: Weöres Sándornak, Valakire, A nap vége, Bátyám ravatalánál		18
SERFŐZŐ SIMON versei: Hiába a tilalom, Gödrök	20	
CSURKA ISTVÁN: A ferihegyi incidens (hangjáték)	22	
TÉGLÁSY IMRE: Levéltöredék Szilviának (vers)	34	
BELÁNYI GYÖRGY versei: Reinkarnáció, hódolattal; Margitlevelek (10.)	35	

Köszöntjük a 70 éves Weöres Sándort!

Tanárikari karika (Bata Imre, Domokos Mátyás, Tüskés Tibor és Weöres Sándor beszélgetése)	38
TORNAI JÓZSEF: A modern művészet választása (esszé)	52

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás (41.)	58
-----------------------------------	----

KRITIKA

FÜLÖP LÁSZLÓ: Nagyregény harmadik változatban (Sótér István: Bűnbeesés)	66
TAMÁS ATTILA: Bókay Antal, Jádi Ferenc és Stark András: „Köztetek lettem én bolond...”	71
PETRŐCZI ÉVA: Téglásy Imre: Leletmentés	73
PINTÉR LAJOS: Gion Nándor: Latroknak is játszott	76

LACZKÓ ANDRÁS: Bertha Bulcsu: Fehér rozsda	81
BALOGH ERNŐ: Torzóban maradt összegzés (Fejes Endre: A fiú, akinek angyalarca volt)	83
IMRE LÁSZLÓ: Dobai Péter: Vadon	86

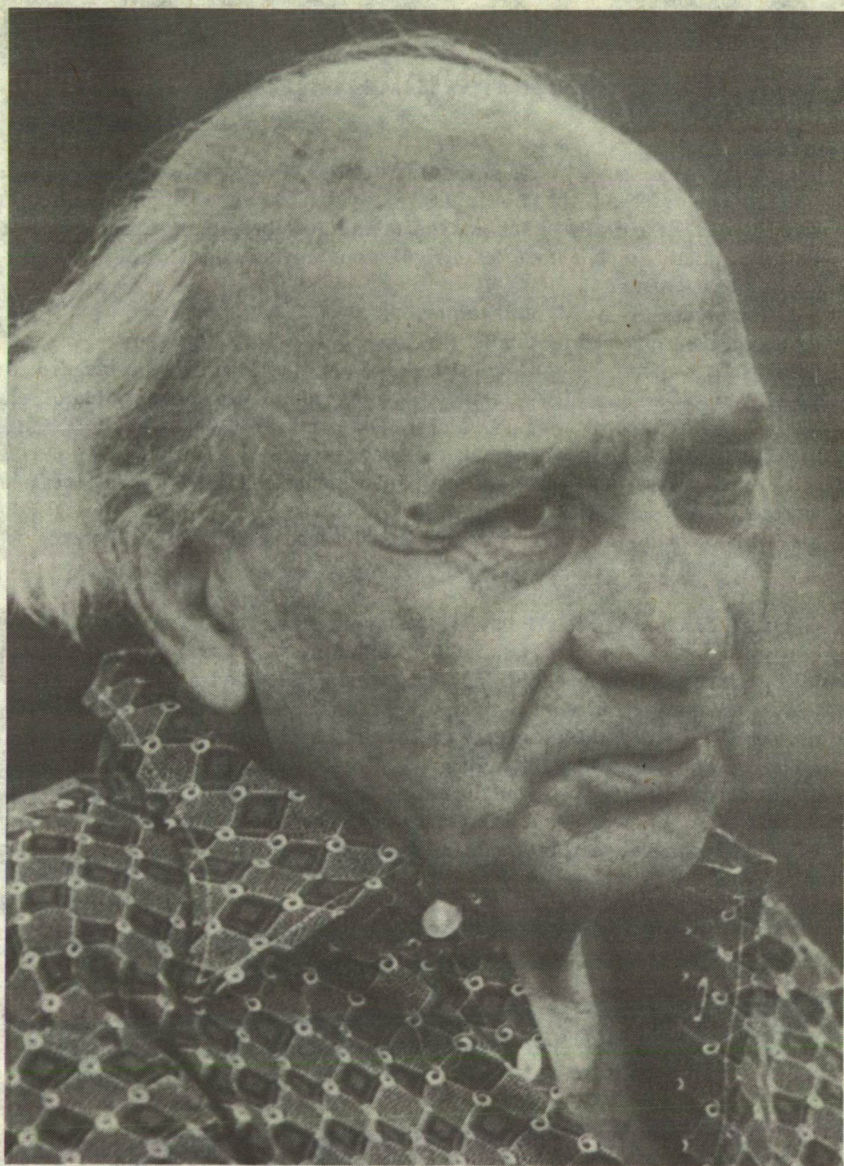
MŰVÉSZET

TANDI LAJOS: Az építészet társadalmi küldetés (Beszélgetés Borvendég Bélával, a Magyar Építőművészek Szövetsége elnökével)	89
Szerkesztői asztal	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Hézső Ferenc rajzai a 33., 37., 51., 57., 88. és a 95. oldalon
Kotsis Nagy Margit rajza a 96. oldalon

Búcsú Illyés Gyulától

A halál másnapja

Tudtam, hogy ezt az utat egyszer nekem majd meg kell tennem: ezt az elháríthatatlan, golgotás utat letről a városból föl az Istenhegyre, Illyésék házáig. Tudtam és képzelődtem is róla éppen eleget. Talán nyár lesz, lidérces nyár, talán november, talán zúzmarások lesznek a fák, a lépcsők s a kilátó fölött elhúzó feketerigók után a gyász kondenzcsikja ott gomolyog majd hosszan a levegőben.

De más képzelődni egy útról, mint járni rajta.

Szombat reggel van, a halál másnapja. Illyés már húsz órája halott s én megyek, ballagok elárvult házuk felé. Kopog a beton mögöttem, kopog alattam, bennem s a magas kertekből ömlik elém az aranyeső; csupa kihívás minden, jó volna valami megváltó gondolatot kitalálni, de csak didergek egyfolytában, mint aki szabad ég alatt éjszakázott, kabát nélkül. Talán el kéne hinnem, ami történt. El kéne hinnem a halált. Ez lenne méltó Illyéshez is! A bevallás, a világos helyzetfölismerés. Csakhogy a halál nem gondolat, nem isteni kinyilatkoztatás és nem végtelenből érkező üzenet, amit csak úgy egyszerűen el lehet hinni. A halál — a legiskolásabb közhely szerint is — maga a nemlét, amit élni és átélni lehet csak, mint az életet.

*

Becsöngetek a házba. Várok. Didereg fölöttem a cseresznyefa is, amelyet ő ültetett. Lenézek a városra, a megüvegesedett Dunára. Az ő pillantásával pásztázom végig lassan a zsúfolt, napsütötte városportrét: a Margithidat, a Lánchidat, a Szabadsághidat. Verset írt róluk, többet is. Az ő tekintetével súrolom végig ugyanígy Budát. Sok hazai és külföldi vendégének elmondta, hogy Görgey tábornok innen a közeli magaslatról figyelte és irányította ama nevezetes ostromot: a honvédseregét 1849 májusában. Büszke volt a helyre, a hely szellemére s a megidézett történelmi pillanatra is. Amikor nekem is elmondta ezt és észrevette rajtam, hogy az emlékeztéstől én is elérzékenyülök, akárcsak ő, máris lecsapott rám uralkodói humorával.

— Na, maga csak ne ragyogjon itt nekem! Az ilyen rebellis alakok miatt veszett el mindig az ország.

— Én, rebellis? Most hallom először. És Illyés Gyula? Ő mi volt, ha szabad szerényen érdeklődnöm?

— Természetesen lángész, de megalkuvó és kiegyező lángész, ügyes kétkulacsos, akit a mindenkori magyar kormány busásan pénzelt. A mai is! De úgy látom, ifjú kartársam, ön még mindig tájékozatlan ebben a szép magyar közéletben. Ráadásul műveletlen is. Bújjék beljebb, majd csiszolok valamit az elméjén, ha jóféle anyagból van.

*

Istenem, hányszor bújtam beljebb a házába boldogan! Minden velleltem izgalmas vizsga volt, a megrendezés szándéka nélkül is. Mi újság? — kérdezte elsőre mindig, de máris hozzátette: vágj a közepibe! Ahogy egy verset, vagy egy drámát illik elkezdenünk. Beszélni, fecsegni nem lehetett előtte csak úgy bele a vakvilágba. Mert hallgatni is úgy hallgatott, mintha

közben ő maga is fogalmazna. Javitana, törölne, vagy éppenséggel bokrosítaná tovább a gondolatot. Nyugodtan állíthatom, hogy a hallgatásának ugyanúgy stílusa volt, mint az írásainak. A hamis gondolatokkal szemben logikusnak kell lennünk — fogalmazza meg gyakran az író s a gondolkodó első számú erkölcsi parancsolatát. Sőt, türelmesnek is! Hiszen az igazságot előrántani, mint egy kést, nem nagy dolog! Sokkal nagyobb és nehezebb dolog azt megtalálni. Kimondásához csak a test bátorsága kell, a megtalálásához a léleké.

*

Hogy milyen lehetett Balassi testközelből, nemigen tudjuk. A róla szóló duhaj és tragikus történetek jellemzik ugyan őt, elibünk idézik alakját, de a legendáját őrzik inkább, nem a lehelétét. Kazinczyról, Vörösmartyról, Petőfiről, Adyról már sokkal többet tudunk. És Babitsról is: az élő, a mozgó, a sebzett, a megismételhetetlen emberi jelenségről.

A költők, akikről szó van, nemcsak életművet hagytak maguk után, nemcsak kinyíló és lezáruló korszakokat, de sorsot, szerepet és emberi sugárzást is. Emberi légkört, amely eltemethetetlen most már mindörökké.

Ilyés is ezek közül a korszakos — jobb szó híján — karizmatikus alkotók közül való. Elragadó volt eretneknek és egyezséget keresőnek egyaránt. Számolni kellett vele, hogy egy nép lelkiismeretével, igazságérzetével és ízlésével is számolni kell. Ezméit, esztétikáját megmoroghatták némelyek, de azt a valamit, amit a nevének említésére éreztünk és gondoltunk, nem sérthette föl senki. A tehetsége volt ilyen parancsoló? Az is, de a tehetség önmagában sokkal sérülékenyebb. Ő az az idegszál volt, amely közvetíteni tudta Ady lázadását, Széchenyi keserűségét, buzgalmát s a lehúzott kucsmájú juhászok visszafojtott indulatait, anélkül, hogy egyik vagy másik mellett kötelezte volna el magát. Összegző volt és így lehetett sorsfordító a költők és nagy magyar gondolkodók között is. Az elfojtások és a kötelező szenvedélyek országában szemrebbenés nélkül írta le már fiatalon, hogy a józanság az egyedüli hősi állapot. Még szárnyaltató is! S e mellé rögtön azt a másik vallomását, hogy: „Nekem a könnyen megtámadható igazságok tetszenek, a „meztelenek”, a merészek; a veszélyes fedezékek és csapdák között egy szál lovasként száguldók. Amelyekre mindenki hadat vezet, rátüzel, amelyek tömegeket és országokat hívnak ki maguk ellen. Galilei igazságai tetszenek. Amelyeket évtizedekig gáncsolnak, keritenek, öldösnék, de amelyeket — akkor derül ki — végül mégsem érnek utol... Amelyeket felfedezők is hasztalan tagadnak meg. Amelyek akkor is igazságok, akkor is élnek, ha kimondójuk már vérében fekszik...”

Ha közelében voltam, ha ott vacsoráztam mellette, ha gondolatot cseréltünk az irodalomról, a világhelyzetről, a kisebbségben élő magyarokról, sose gondoltam a műveire. Nem jutottak eszembe sem a versei, sem a falakra fölkinálkozó gondolati remeklései, hiszen a rögtönzéseiből ugyanaz a szellem szikrázott elő folyton, mint a könyveiből.

Emlékszem egy sok szálból összefont monológiára. Ekkor már készülgetett fejében a Beatrice apródja, de mielőtt neki ült volna írni, műfaji gondjai támadtak. A szőlő is gyümölcs és a dímmye is az, mégis mások. Írjon ő is szabályos vagy szabálytalan nagyregényt a Tamácskő-társaság összeomlása utáni időkről? És írja úgy, ahogy azt egy hömpölygő elbeszélés rendje és talányossága megkívánja? Kezddjen el egy fejezetet például azzal, hogy X. Y. betántorog holtfáradtan a szobájába, kilép a cipőjéből, meglátja magát a tükörben, sárga a szemefehérje, mint a széttagosított libavirág, hátrál undorodva és könyökével lever közben egy kristályvázát? Nem, ilyen részletező és leíró regényt a világért sem írna! Egyrészt, mert unná, másrészt, mert a „mi vidékünkön” mások az igények és a követelmények. Az írók másutt — például Dosztojevskij, Thomas Mann, Camus — a lélek tudománya előtt törték az utat. Ezzel szemben a közép-európai írók, de különösképp mi magyarok, a történelem tudománya előtt törjük. Ezért aztán a korszakokat átröngtenező műnek egyszerre kell dokumentumhitelűnek lennie és lábom álló szépirodalomnak is.

Ennyivel talán meg is elégedhetett volna egy futamra, de neki a szerény pontosság kevés

volt. Lévén a „szellem arisztokratája”, neki a többlet is kellett. Nem nyugodott addig, amíg ki nem sísteregte magából az egyedüli, illyési megfogalmazást: „Olyan könyvet akarok írni, amelyet nem a képzelet teremt, de a képzelet irányít.”

*

A szobában, ahol ez a monológ elhangzott egykor, most Flóra asszony áll sújtottan. Később Ika jön be. Kezet fogunk, állunk, nézzük egymást a halál másnapján, mintha egy föld-rengés után állnánk a romok között szótlánul. Illyés az ő halottjuk, talán itt kellene virrasztani fölötte, ebben a magára hagyott szobában s elborítani, betemetni körtefavirággal, mint a fiatal, tavaszi halottakat. Mert a Nyolcvanéves — fiatal is volt! A reményüinktől és zsarnoki bizodalunktól kényszerült az maradni. Akartuk, nagyon akartuk, hogy éljen, egészen a kíméletlenségig akartuk, de tehattünk-e egyebet? Tehattunk-e, ha csak őhozzá fellebbezhettünk? Ha csak őt éreztük illetékesnek legbensőbb dolgainkban! Ha Szegeden jártam: megkérdezték, hogyan van Illyés? Mit gondol, mire készül? De megkérdezték ezt Kassán és Kolozsváron is, New Yorkban és Debrecenben, Münchenben, Balmazújvároson és Marosvásárhelyen. Hajdani időkben — hitem szerint — ő lett volna a „nagyágos fejedelem”. Ha kell Bethlen Gábor, ha kell Rákóczi Ferenc.

*

Toporgok a megüresedett házban, amely egy meghitt haza kicsinyített zuga volt számomra mindig. A Gazda nagylelkűségéből szabad bejárásom volt ide bármikor. Most mint a száműzött, csak tiblábolok. Leülök, fölállok, didergek. Siratni tudnám a férfit, a legvonzóbb lángészt, akit ismerhettem; siratni magunkat, mindnyájunkat. De csak nézem kirabolt szemekkel a magas és kemény parasztszékot, amelyen ülni szeretett s a dohánybarna heverőt, amelyen utóljára láttam.

CSOÓRI SÁNDOR

Figyel bennünket

Magamban mindig fejedelemnek képzeltem. Nemzetségfőnek, aki mulatságai közben is öröködik, szeme derűs villanása is a jövőt kémleri, s mindig tudja, mit kell tenni értünk és helyettünk is. Elnyűhetetlen idegekkel, verhetetlenül. Jó érzés és fölöttébb kényelmes is. Mostanában azonban növekvő szorongással kellett figyelniünk: meddig bírhatja. Hírlett, hogy időnként kegyetlen gyomorfájdalmak gyötrik, aztán depresszió bénítja, de ha láttuk, mindig a megszokott formájában láthattuk: derű és villámlás, komolyság és ironia pólusai közt szikráztatva szellemét. Aszerint, ahogy a beszélgetés menete kívánta, óvta a derűs vívás stílusát. A zord pátosztól tréfával, a csüggedéstől érvekkkel, és olyan szívósan, spontán találékonysággal, mintha létalapját védené, a magáét és mindazokét, akik irodalmon túli gondokat vállalnak, de csak szellemi hatalmukra számíthatnak. Ne ilyen elkeseredetten — intette legutóbb is ifjú híveit — és udvaroljatok többlet! Maga se politizáljon annyit — évődött Csoórrival —, írjon szerelmes verseket! Megrovással álcázva szeretetet, aggodalmat. Csak Ő tudta igazán, amit ma már mi is sejtünk, milyen nehéz igazi költőnek költészeten túli szerepet úgy betölteni, hogy amiből él, szelleme gyermeki rugalmassága, üde bősége föl ne perzselődjön. Neki sikerült.

A pálya hatalmas íve, a folytonos újulás, mely még a nyolcvanadik évéhez közelítő költőt is poetikai meglepetésekre tette képessé (Beatrice apródai), a remekművek sokasága így, együtt azt a benyomást kelti: a gondviselés őt erre szemelte ki: hogy amibe belefog, sikerrel vi-

gye véghez. Így aztán elképzelni is alig lehet, milyen kapatókon, milyen gyalogutak és útvesztők tekervényein át ért magaslataira. Pedig nem is a magaslatok ígérték, mindig feladatokat teljesített — csak mindig messzebbre jutott kitűzött céljánál. Szolnokra a Tanácsköztársaság válságos napjaiban azért ment, hogy előadást tartson: s egy nagy ütközet katonájaként tért meg onnan, egy életre szóló élménnyel. Franciaországba az ellenforradalom börtöne elől menekült mesterség nélkül, kitéve az elkallódásnak, s a francia irodalom és a modern költészet magyköveteként érkezett haza. Az uradalmi cselédek világát még gyermekkorából ismerte, de olyan művet írt róla, mely ma is a felfedezés, az elfogulatlan, üde figyelem példája. A feladattól reveláció lett, az elszakadás a hűség magasabb szintjére segítette. Így járt a munkásmozgalommal is: kiszakadt belőle, de szembe soha nem fordult vele, különváltan is őrizte az együttlét jó emlékeit, s ezt a zsákmányát, mint jó hozományt, bevitte a népi mozgalomba. S e mozgalom kötelékében is, vele egyenrangú szellemek szövetségében, nagyon messze még a fejedelmi tróntól, már fejedelmi stratégiát valósított meg. Mikor a legnagyobbak is: Babits, Németh László, Móricz, Szabó Lőrinc, Kodolányi és mások már egymás köszönését sem fogadták, ő maga lett a fórum, az intézmény, ahol találkozniuk kellett.

S az apokalipszis után, mikor úgy látszott, minden nagy szellemi folyamat megszakad, ő lett a némaságra kárhoztatott lángelmék ügyvédje, fellebbezési fóruma minden jó ügynek, az irodalom minden értelmes kísérletének. Csak aki ismeri a közeget, melyben e szerepét betöltötte, az ellene dolgozó erők szövetségét, hatalmát, az sejtethi, milyen nehéz lehetett véghezvinni, megalkotni azt, ami ma olyan masszív tömbként magasodik fölénk. Mennyi szívósság, türelem, bölcsesség, fegyelem kellett ehhez a küldetéshez.

Azt a történelmi parancsot, melyet Trianon után meg kellett értenünk, a Bethlen Gábor-i magatartásmintát a leghibátlanabban ő valósította meg. Hozzá költőként, ami majdnem képzelenség. Ez azt jelenti, hogy a csodát a bölcsesség, fegyelem és felelősség társalemekeként hívta életre. Ami azt is jelenti, a feladatvégzés kegyelemmé lényegült, hogy idézett szerepét Illyés remekművekben, remekművek révén valósította meg. A feladatvégzés mulatság lett az ő műhelyében — természetesen fejedelmi mulatság, mely a küzdelmet is magába foglalja. Egyensúlya és méltósága is azért lett salaktalan, mert küzdelem eredménye. A hadistenhez, aki mindentudó nézi és intézi seregei ügyét, semmi köze. Még Árpádhoz is, aki nevezetes versében népét behozta Európába, csak úgy hasonlítható, hogy a sereg is ő: a megvert, az űzött, a bizonytalanba zúduló magyarság. Nem csak publicisztikája, verseinek alkata is ilyen. Az Illyés-versek emberei, állatai jobbára úton vannak, exodus jellegű vonulások zajlanak. Nevezetes jelképe a „Dőlt vitorla” maga is a próbált szívósan álló lélek, a győzedelmes dac jelképe; a kunhalmok földrészeket átfogó láncolatában a mostoha viszonyok közt is épen őrzött hit vall önmagáról. Gyakran az éjszaka a versek színtere, amiben nemcsak a határok válhatnak bizonytalanná, de a veszedelmek, a lehetőségek is. Valami éppen kezdődik, kirobban az Illyés-versben, tetőpontján dühöng vagy végső stációjához ér. A szereplők éppen vereség után vagy új nekilendülés pillanatában lépnek a versbe. Az ember, aki teszi dolgát, „ahogy megíratott”, „zökkemestelen”, a sokat emlegetett illyési egyensúly így, ilyen veszedelmesen mozgó közegben valósult meg.

Maga a világ, melyről egyik verse félrevezető könnyedséggel jelentette, hogy ragyogva várja a versbelépés alkalmát, épp így lesz illyésivé: hogy fölzaklatott mivoltában, sorsváltó pillanatban válik versüggé, a hadban álló lélek élményévé, argumentumává. A költő kiszemeli a nekivaló anyagot, eréllyel hívta elő belőle a rejtett jelentést, kellett a ráébredés erős szakos aktsa, hogy aztán annál meggyőzőbb legyen a ráismerés, férfiasabb ennek öröme. Az anyag versbegyúrásának ez az energikus művelete, az alakítás szenzuális élménye maga is feszült és nyitott viszonyra vall: az értelmes, de nehéz munka izgalma lüktet benne. A figyelem is ilyen, mellyel Illyés a dolgok s a gondok burkaiból a lényegyet kibontotta, ahogy kezelhetővé szelídítette a robbanékony kérdéseket, cselekvő akarattá a kétségbeesést. Ahogy a vizes és a dinamó révén, úgy alakul értünk valóvá minden, amit szelleme megmunkál. Még a halál is, ha Ő nézett szembe vele. A közeli vég és a vers pillanata közötti keskeny sáv múlt és jövő

színtere, talányos és zajló világ, ahol minden megtörténhet. Végső átkelőhely, ahol egyszerre és egymásba szöve látható, érzékelhető a pillanat, ahová most ért a költő s a hozomány, amellyel érkezett; az anyától melege s az éjszaka, melybe kilépni készült. A személyes halál közelségének élménye egy útrakelt nomád nemzetség népvándorlás kori szorongásaival, izgalmával töltődött föl. És a tény, hogy nemzedékéből végül magáramaradt, a testvériség olyan készségét mozgósította, mely élő iránt ilyen fájdalmasan forró sohasem lehetett. Magasrendű szövetséggé szerveződtek ezek a kapcsolatok, minden bakterház jelentett számára valamit, magánya is benépesült, volt füle a világ végéről érkező harangszóra, nádzizegésre s annak a távoli ügetésnek a dobajára, melyet utoljára Ady hallott.

Ilyés tehát a végső átkelőhelyhez érve is egy végtelen honfoglalás fedelmeként figyelt, még mindig meglepetésekre készen. Viszonya a halálhoz az évtizedes szomszédság ellenére végig csupa feszültség volt. A jégrajmegszállta kései rózsa példája jellemző e viszonyra: „Úgy pusztul —, szinte sistereg.” Ahogy említett versében a Vereckéhez érkező Árpád a lenti tájat kémleli, úgy figyelte költőnk is önmagát, művét s a végső nagy ellenséget. Számbavette rokonait, a legközelebbi kezét fogva, magát az élet melegét vélte őrizhetőnek. Átismételte hangjukat, formákat vállalt, mesterpróbáló mintákat, melyek tehetségét mozgósíthatták. Frissen lüktető verseket termettek az alkotóerő eme tornái, hídfőket az idő árjával szemben, de a költő fedezetük mögött sem ringatózott mámorba: készült, hogy teljes mivoltában lehessen jelen az átkelésnél, kicsikarja, ami fontos, s végül a halál is méltó legyen hozzá, őt példázza. A halál ugyan az, ami, de a költő is azonos maradt önmagával, ami e végső pillanatban történt vele, az egész felé nyíllalt, az étellel való kötések erejére, gazdagságára.

Ettől volt tekintete a halál előtt is emberi, komorsága derűvel érezett.

Az átkelés most lejajlott. Váratlanul nem ért bennünket, de ettől nem lesz könnyebb az árvaság. Ha hihetnénk a túlvilágban, megnyugodhatnánk, most már Ő is ott van, s elmondja a Gondviselésnek erről a világról, amit fontosnak vél, s ami eddig s ilyen messziről nem hallatszott föl. De hát tudjuk, amit veszítettünk, ábránddal nem pótolható. Sehogy sem pótolható. A szerep, melyet betöltött, szét nem osztható, a játéktér is rá volt hangolva, Vele számolt. Utánacsinálni, amit véghezvitt, nemcsak lehetetlen, de értelmetlen is volna. Nem olyan minta, amelyet másolni szokás. De téved, aki azt hiszi, hogy ismétелhetetlensége folytán példája s műve is egyre távolabbi eszmévé finomul. Utóéletét a mű már a költő életében elkezdte, a gondolkodó magyarság szemében Ő volt a csillag, melyre bizalommal nézhetett az is, aki magát a költőt sose látta. Csoportok, páholyok, falkák; valóságos és szellemi határok fölött Ő volt a Génius, akihez fellebbezni lehetett, akinek el kellett mondani a mondhatatlant, mint Isten kémjének, Európa helytartójának. S aki Hozzá folyamodott, vigaszt azzal nyert, hogy beszóthette magát egy magasrendű munka folyamataiba, a tehetetlenség állapotából az értelmes cselekvés áramába kerülhetett. A jót hívta elő olvasóiból: szívósságra, hűségre, izlésre kötelezett, s ez a hatás vitafeleit sem hagyta érintetlenül. A közgondolkodás iskolája lett, erőtér létesült körülötte: szándékok, igények és készségek olyan élete, mely létének értelméről és jogáról megbizonyosodván, árván is tudhatja a dolgát.

Marcona vigasz ez, bizony, de Rá vall, hogy magunkat keményítjük, mikor a ránkhangyott hatalmas vagyon fölött kábultan búsonghatnánk is. Ez már így lesz: az összevont szem, a mongol pupilla figyel bennünket.

KISS FERENC

Árván

Apánk a halott.

Mélységesen mély a gyász, hiába minden vigasztalás.

Hogy öreg lett volna? Tagadom! Soha nem öregedett meg. Fiatal maradt, ha léptei meglassúdtak is, mert ama szikrázó vezeték, amely a rendkívüli agy villamos erőművét a ceruzaszorító három ujjal összekötötte — hiszem: az utolsó pillanatig —, hibátlanul működött.

Hogy maga szoktatott bennünket (s önmagát ugyanígy) öregségéhez, közeli távozásához? Költői tárgynak, a lángelme csintalan játékának hittük. Írta, mondta, igaz: „Ne csapjatok be; ne kompromittáltassatok egy tolavó aggastyánnak azt a friss lángú fiatalembert, azt a szívós férfit, akinek emlékét én is jó szívvel őrzöm...” Hetvenhétben ilyen sírfeliratot küldött: „Állsz bárki e halom előtt: / megcsaltalak; / dagasztja májad bármi góg, / itthagytalak.” Pár hónap múltán azonban már Dugovicsok című versét közölhetjük, amelyben az öregeket, a tunya had előtt az ellenséggel összegabalyodva viaskodó kényszerhősöket üdvözli, magát is közéjük sorolva:

„Itt pusztulnak köröttem. Ki s milyen parancsot
vert belétek, belénk, belém is, társaim,
hogy — kívül király s Isten gondjain —
álljuk tetvesen s csont-bőr is a harcot...”

Betegségek, gyengélkedések híre jött olykor, de nem sokkal utána mindjárt a vers, az írói jegyzet, a fiatalabb pályatársat köszöntő esszé — szigorú határidőre. (Könyv is, új könyv az ismeretlen vidéki szerkesztőnek, ilyen dedikációval: „...köszönettel mégis a sok serkentésért...”) Az utóbbi nyolc-tíz évben közel száz verse jelent meg a Tiszatájban. Dicsékvés nélkül mondhatjuk: legszorgalmasabb főmunkatársunk volt.

Hogyan is félhettük volna a közeli halált? Egy nyolcvan fölötti férfi, a mindig megújulni képes alkotó küldte az akkurátusan címzett borítékokat, szorította meg keményen a kezünket, ha ritkán eléje járultunk. Elbizakodottságunkban már-már elhittük: talán testi valójában is halhatatlan. De a fiatal költőtárs jókívánságként verselt jóslatát mindenképp: száz évet él majd, „akár a sólyom”.

*

Sokan írnak majd a véle való találkozásokról. Ezúttal én csak az utolsót emlegetem föl, azt is bizonyításképp. Nyolcvanévesen is olyan volt, mint régen: villózott, tréfálkozott, majd felcsattant, ismét derűsebbre váltotta a szót, aztán könnyedén egyszerűsítette egy zavart-bonyolult mondatomat, mint hajdan az emeletes törtet a bonyhádi gimnáziumban.

*

Juhász Gyula születésének századik évfordulójára emlékeztünk Szegeden. Dél tájban Tornai Jóska húzott félre:

— Valami borzalmas dolog történt... — mondta halkan. — Hubayt Kecskeméten érte utol a telefon...

Ki sem mondhatta a nevet, már tudtam a legszörnyűbb hírt, amit kaphattam. Tornai szeme, arcának rángása árulta el.

*

Vasárnap mégis hazaszaladtunk a falumba. Apám a kapuban várt. Négy elemis, hetven fölötti paraszt, egykori cseléd. A Puszták népét olvasta talán az egész életműből, s a Megy az ekét emlegeti olykor, azt valami diákszavalótól hallotta. Úgy szól mégis, mintha közeli rokonról beszélne:

— Elment hát... Istenem, istenem...

Kis szünet után azt a mondatot sóhajtja, amit egykor oly sokszor hallottam jajveszékelve, suttogva, égre emelt fejjel kimondani falusi temetéseken:

— Mi lesz veletek, fiam?

*

Mi lesz velünk nélküle? A szó itt helyénvaló: Ó valóban pótolhatatlan. Fölmérhetetlen a kincs is, amit a nemzetre hagyott. Fehér lapok gyászolják mégis, sok-sok teleíratlan papírlap. Mert a tervezetésre, a további küzdelemre való elszántságra legalább annyi a bizonyíték, mint a búcsúzásra.

*

Párizstól Moszkváig szaladt a gyász hír. Amikor a Farkasréten álltunk, s az ég is Őt siratja, úgy hallottam, Európa minden harangja zúg. Érette szól.

*

Elment.

Mit tehetünk mégis, hogy közöttünk maradjon? Olvassuk sokat, olvassuk értőn! Mindig pontosan fogalmazott, hibátlan, fénylő mondatai megvédik magukat minden kisszerű gyanakvótól, mindenfajta félremagyarázótól. Olvassuk, szavaljuk, játsszuk munkáit! Köztünk marad akkor, élön. Csak a csönd folyondárjait ne engedjük rátekeredni a Műre és Illyés Gyula szent emlékére, mert akkor koldussá szegényítjük magunkat.

Fáradt teste nyugodjék békében, szelleme járjon köztünk fiatalon, küzdésre és teremtésre izgatón!

ANNUS JÓZSEF

„Kapitány! Vezényszót! Merre ezután?”

Jaj annak a népnek, kit elhagynak szellemei!

Mintha a Koszorú nyelv- és népféltő aggodalma ide is érvényes volna. És gyenge vigasz, hogy Illyés Gyula csak testi valójában hagyott itt bennünket, a művei velünk maradtak. Gyenge vigasz, mert az ő életművéhez — talán jobban mint másokéhoz — nemcsak a romolhatatlan mű, de az élete is hozzátartozott. A pusztá léte, a biztonság, hogy föl lehet keresni és szemé elé bocsátani a tényeket, melyeket a világ valahol elvadulásáról hozhattunk.

Legutóbb már szorongva mentünk hozzá. Épp a folyóirat ügyében. Szabad-e a nyolcvanadik születésnapon túl is tőle várni az erőt és érelt? Hol van a magunk ereje és biztonsága? Ő azonban eloszlatta a kételyeinket. „Amíg én élek...” — kezdte, s máris Veres Péterre, Németh Lászlóra kanyarodott a gondolata; a szándékra, hogy élete végéig azt a közös ügyet képviseli, mely mindhármójuknak a szívének feküdt. Nem engedi, hogy bárki félremagyarázza és bepiszkítsa őket. Azt is elmondta, kit tekint utódjának az ötvenesek közül. Ki a jelentős költő, zseniális publicista és egyben a legbecsületesebb ember. Mintha hagyatkozott volna. És hozzátette: mondjuk mindenütt és mindenkinek, ez az ő véleménye. Csoóriról beszélt.

Mintha nagy kortársai szószólójaként prózában folytatta volna a kései verset: „Legyetek

a sírból szóló / hú nyelvetek : / Tovább adni — mert új és / új nemzedék / lábain jár s lerogy, ha / nem lép a mép, / letűnt hadunk utolsó / háttvédeként / kiáltani a régi / jelszót, aként, / mint kiket el nem némít / se gáncs, se kín, se halál...”

És most mégis csönd és némaság.

Korai volt, nagyon korai még a némító halál. Hiszen nincs befejezettebben befejezetlen életműve a magyar irodalomnak. Benne van az ószikék teljességéig minden, s mégis a folytatásban reménykedtünk, az állandó jelenlétben, amely a magyar írásnak európai hitelt és rangot ad. Ószinte szót vártunk még magunkról és a történelemről; ha kell ostorcsapást. Testvériséget hívó tekintet a Duna-tájon. Irigyelni valók, akik a biológia figyelmeztető tényeinél hitték, nem pedig a vágyaiknak. A vágyaknak, amelyekben egy örökletű Illyés Gyula élt, az időtlen „óriás patriárcha”, az Örök berek vén nyárfája, aki az évszázadokkal társalog. Számunkra, akik a harmincasok-negyvenesek közül órá figyeltünk, ő volt a történelem. Ő volt az egyetlen a megmaradottak közül, aki egyenrangú társként ülhetett volna Petőfi, Kossuth vagy Ady asztalához. Mérték volt és jelkép. Csillag egy nemzet homlokán. Az összetartozás mágneses országhatárok és elválasztó indulatok fölött. Kézfogásközeli élő ember, akitől többé és igazabbá vált egy nemzet. Az volt maga is, akinek Adyt látta: „a magyar anyanyelvűek közösségének... jó fényt sugárzó órlámpása...”

Ilyen halál, ilyen veszteség nem lesz több. Nagy emberek lehetnek és lesznek is bizonyosan, de már nem az a történelem emeli őket, amely Illyés Gyulát. Ő 1919 óta épült bele a magyar históriába, a vert forradalmak és országrontások korától. Hogy azok számára is kikerülhetetlenné vált szinte már pelyhedző állal, akik pedig szívesen kikerülték volna, éppen ez az oka: történelmi személyiséggé a történelmi sorsfordulók tették. Neki ez valóban sokszorosan megadatott. A történelem embere lett; íróként is alakította, nemcsak értelmezője népe sorsának. Próféta, talán az utolsó a mai Európában.

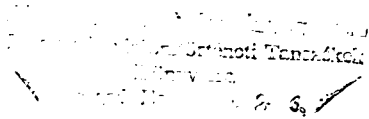
A szellem segesvári vesztesége lebeg fel az időből. A pótolhatatlanságnak ugyanaz az érzete. Fehéregyháza kukoricadárdái felé tekintve ő maga mondta Petőfiről: „szegény fiam, szegény unokám. Legalább őt nemzedéket hagyál apátlanul...”

És ő most?

Nemzedéknek talán még sohasem kellett — békeidőben — ilyen hirtelen felnőtte válnia, mint a magukat írásra számó fiataloknak. „Apátlanul” is két lábon állni, s megtanulni, hogy „Hit nélkül nem lehet jövőt alakítani. De legelőször a tényeknek kell hinni, mégpedig abban a sorrendben, ahogy egymásra következnek!” Megtanulni a történelmi kishitűség ellenszerét, hogy a harcokban győzni is lehet. „A legnagyobb bátorság a remény.”

A fölfedezés bátorságára is szükség lesz itt még nemzedékeken át: szembenézni az életmű minden sorával. Megérteni és fölfogni az erkölcsi parancsot; most már nélküle. Költőtől nagyobb biztatást sehol Európában nem kapott manapság nemzet ifjúsága. Ajándéka a sorsnak, hogy együtt élhettünk vele, és szégyenünk, hogy voltak, akik hitték a torzító legendáknak. Annak, hogy tizenkilencedik századi; hogy „petőfis”; hogy túlzottan is népi és nemzeti. Az idő őt igazolta. Ő teremtett folyamatosságot a magyar versben és drámában; ő merete vállalni a népiség és modernség egységét, Ozora és Párizs testvériségét. A minden értékre érzékeny elfogulatlanságot. Példája lett a valóságfeltárás könyörtelenségének, s költőként, emberként a nemzeti gond vállalásának.

Ez utóbbit nyilazták leginkább a legendák. Holott soha sem mondott mást, mint amit egyszer a tv-kamera előtt: a Puszták népének nyomorúsága ébresztette rá, hogy „kötelességünk kiállni a magyarságnak bizonyos eddig elhanyagolt követeléseit és alapigazságait mellett. Nem azért, mert magyarok vagyunk! Én nagyon tudatosan elhárítottam — hogy védekezzek a nacionalista jelző ellen — minden olyan körülményt, ami arra utalhatott volna, hogy én azért védem a magyarságot, mert magyar származású vagyok. Nem! Azért, mert nemzetközi gondolkodású vagyok; azért mert éppen Franciaországban, Nyugaton fejlődött ki a világ- és nemzetszemléletem. És a magyarság számára semmivel se követelek több jogot, mint amennyit bármely más nép számára, de azt viszont követelem.”

A gondolkodásnak különös táplálás logikai bakugrása itt valami sejtelmet szimatolni, s nem venni észre a történelmi ellensúlyok kitételének tökéletességét. Nem olyan időket élünk, s nem is olyan felelőtlen társadalmi rendben, ahol gőzös nyilatkozatokkal nemzeti jelképpé emelkedhetne bárki is. Illyés Gyula mögött egy élet erkölce áll, a felelősségtudat; s önmagát minősíti, aki ezt kétségbe vonja.

Neve mindenesetre a jövőre ütött pecsét sokfelé a világban. Hitele volt és van — mint láttuk — idegen politikusok előtt is, és ott is, ahol legfelsőbb dolgaikról erdei tisztásokon és utcai sétákon nyilatkoznak az emberek. Neki is köszönhetjük, hogy új világunknak vonzása van más tájakon, s hogy legújabb kori társadalmi tetteink európai fényt kaptak. Hallani ugyan itt-ott a kövek potyogását. A megkönnyebbülés kövei potyognak más ütemre dobbanó szívekről: kihunyott egy szigorú figyelmű szempár fénye... Akik előtt a neve eddig sem volt „fémjelzett”; akik a gyászban is így bizalmaskodtak: „— Nem akarom nagy halottadat bántani, de tudod az utolsó dobását?” — már megnyugodhatnak. Nem kell a „bús agg Jónás” szemébe nézniük. Vitathatják akár a tényeket is.

A bölcsőbbek legyinthetnek: minek rájuk a szó. Illyés örök, az ostobaság múlandó. De mégis! Mi lesz, ha legnagyobbjainkat se védjük meg az útszéli portól? Ha nem mondjuk ki a nyilvánvalót: csak ellenségei voltak, nem pedig ellenfelei? Az érték ugyan önmagát igazolja, de nem árt vigyázni rá. Mert jaj annak a népek, kit elhagynak szellemei, de még inkább jaj annak, aki elhagyja szellemeit.

PÁLFY G. ISTVÁN

Európai nyelven — magyarul

Mióta Illyés Gyula magunkra hagyott bennünket, a ránk maradt szellemi örökség teljes értelmén tűnődve minduntalan arra kell gondolnom, amiről az utóbbi években talán kevesebb szó esett a keltetésnél, holott az ő számadó életének és művének egyik hatalmas igazsága lobog benne, ami nélkül az életmű jelentése és példája is csonka volna, sőt: létre sem jöhetett volna. Arra a mostanában nem elégszer hangoztatott igazságra gondolok, minden magyarhoz szóló figyelmeztetésre, hogy a „haza a magasban” költőjének, eszmélkedése kezdetétől halála pillanatáig, mindig volt egy másik „megképzelt hazája” is — Európa. Nem pusztán a valóságos, de a dzsingiszkáni fürgetegek, az inkvizíciós máglyák, a harmincéves háborúk, a mohácsi vérszek, a waterlooi és sztálingrádi csaták, a különféle Szentszövetségek és békeszerződéseik könny- és véráztatta terepasztala fölött az a másik, s ugyancsak a „magasban” — Rouentól Moszkváig — a szellem egében ívelő, nagyobb európai haza. Az albigensek, vagyis a Kathárok, s a mindenkori tiszták vértanúhitének Európája; a francia felvilágosodás és Voltaire mindenféle előítélet uralma alól felszabadított Európa-utópiája; és — aki először megnevezte, a világirodalom szóval ezt a szellemi tartományt — Goethe Európája, amelyben már a nagyvilágot sem kell másnak éreznünk, mint — az ő szavával — „bővített hazai földnek”, ahol a nemzetek, a szellem révén „megismerik valamennyiük viszonyát valamennyiükkel”, hogy „az elzárkózás helyett” létrejöjjön „a szomszédsági viszony érzése”. Az a szellemvalóság-földrészt tehát, amelyhez Illyés Gyula „már szabadon csatázó halottjának”, Babits Mihálynak az irodalomtörténete a megfelelő térkép, s amelynek a művészet e századi forradalmárainak — Reverdy, Éluard, Breton, Crevel, Aragon, Tzara, Desnos, Cocteau, Malraux, Supervielle — olykor testvériesen verekedő gyűrűjében éppen ő, az európai örökségével jól gazdálkodó paysan du Danube (ahogyan Aragon nevezte az ifjú Illyés Gyulát Párizsban) a továbbrajzolója.

De hát nem vallott-e erről a legszebben, mert a leghitelesebben ő maga, Óda Európához című, négyrészes költeményében?

Én láttam csillogásodat még,
bár lázas volt már, mint láz-marta szem,
hallottam biztatásodat még
bár meg-megakadt már öregesen,
midőn eléd álltam a szóra,
hogy örökségem átvegyem,
Európa, oh Európa —

Fennhangon valloim én magam
fiadnak, bárha ma sem érted
szavamat s valloim hangosan
testvérnék mind a népet,
kiket te nemzél.

1937-ben jelent meg ez a vers, annak a folyóiratnak a hasábjain, amelyeken „Európa hazátlanmá vált eszméje talált menedéket” akkoriban, a második világháború előestéjén, Babits Mihály és Illyés Gyula jóvoltából. Ez a viszony: a rokonság „fennhangon” való megvallása, és az örökség vállalása a rá következő negyven esztendő — s micsoda négy évtized! — alatt sem változott. 1977-ben a következő sorokat olvashattuk Ami a palackból még kített című verse végén: „Kinéztem, kinézek, újra — újra / hajókkabinomból, mely vitt, visz, tőled és feléd: / Europe égalitaire, toi ma mère adoptive!” Így fordult ő, változatlanul, élete végén is, mint fogadott anyjához, az egyenlők, most is, változatlanul csak a szellem magas egében, az eszmények szférájában élő Európájához.

Miért terelődnek, már-már kényszerképzet-szerűen, minduntalan errefelé a gondolataim? Azért, mert ebben érzem az utókorának szóló leckét, s mert erre — elismerem: hihetetlennek tetsző, de számomra mégis természetes — okom is van. Első megismerkedésem ugyanis, versében és prózájában, Illyés Gyula szellemével, a sorsfordító második világháborús történellemel érintkező kamaszifjúságom idején, éppen ezeknek a gondolatoknak a jegyében történt. Felszabadító és megnyugtató sugárzással tisztítva már akkor, ifjonti gondolkodásom. Akkoriban gyulladt ki bennem, a felénk is közeledő háború lángjaival egyidőben szinte az a szép ígézet, amit a Könyvek és az ifjúság elégiájában Szerb Antal szent hit-nek, „az irodalom elkerülhetetlen, emberileg örök voltában való hit”-nek nevez. A valóságos haza levegőegében akkoriban már Liberátorok húztak észak felé, Budapest felé, 1944 kora nyarán, megszámlálhatatlan mennyiségű bombázó raj, s pár ezer méterrel alattuk én, a Maros árterét szegélyező töltésoldalban heverve, Illyés Gyula összegyűjtött verseinek a Nyugat emblémájával díszített kiadását olvagattam, és azokat a Nyugat és Magyar Csillag lappéldányokat, amelyek regényes véletlenek sorozatán keresztül jutottak a kezembe, Makón, ebben a vihársarki kisvárosban, tele azokkal a jegyzetekkel, amelyekben Illyés Gyula is éppen ennek a két, de egyként csak a szellem világában valóságos hazának: a Petőfi- és Berzsenyi-teremtette Magyarországnak, s Apollinaire meg Proust nagyvilágának a még lehetséges, és a földi örületek közt is egyedül érvényes kapcsolatát kereste, s tette újból a gondolat mérlegére.

Ilyen sorokat olvashattam: „...nem értem a »keleti vagy nyugati« magyart. Azt jelenti, hogy a tisztességes magyar legalábbis vagy keleti vagy nyugati; azaz, undok kétlaki, Jézus-ki-köpte lagymatag az, aki két népdal között suttymban Apollinaire-t is élvezi, aki a nép problémái közben el tud merengeni Proust problémáin is? Mert akkor én vagyok e nyomorult, ha nem tudom, ha nem fogom is fel bűnömet.” (Naplójegyzetek, 1940. január. — Nyugat.)

Ady, Móricz, József Attila s a népi írók könyvein tanultam meg az olvasás igazi értelmét; az ő írásaik eszméltették magamra s a világra, de persze nem tudtam róla, hogy népi-urbánus ellentét is van ezen a világon (vidéki kis gimnazistaként honnan is tudhattam volna, mit is jelent valójában Népiek és urbánusok közt című négysorosának keserű sarkazmusa? „Két kulacsom / váltogatom, / kortyolom is, — ha már kérded: — / ebből ürmöt, abból mérget”),

ezért meglepődés nélkül, inkább a nagy igazságok evidenciájának kijáró, fénylő örömmel nyugtáztam (amiben különben erkölcsi bátoritást és életre szóló, később nehéz helyzetekben is meglehető igazságot is kaptam), amikor Illyés egyik jegyzetében így ismerte el a tudás, a műveltség, a szellem mindenek felett való voltát. S ebben persze, ma látom csak igazán, a Nyugat sorsáért, életben tartásáért szorongó Babits Mihály leggyakrabban hangoztatott három szava — „kötelesség, feladat, felelősség” — kapta meg az illyési gondolattól a maga szimonimáját a mindenkori szellemi cselekvés méltóságát illetően: „Nyelvünk letéteményese a nép. Ebből azonban nem következik, hogy célszerű volna az első kunsági legényt állandó döntőbírául szerződtetni az egyetem vagy az Akadémia nyelvészeti bizottságába. Ősi dalainkat a nép őrizte meg, de a nem népi származék Bartók szava és érdeme több, mint az előbbi legényé.”

A magyar irodalom, méghozzá a 20. századi, nyitotta ki a szememet és az eszemet tehető (mert ami megelőzte, azt az iskolában úgy megutáltatták velünk, hogy nem is tudtuk: a kettő között mély és végzetes kapcsolódás van a forradalmi újdonság mögött). De a szinte azonnal elkövetkező világirodalmi olvasmányélmények alapján én máris egy elképzelt-megsejtett szellemi Európának a „bővített hazai földjén” szerettem volna nevelődni. Anélkül, hogy tudtam volna róla, hogy ismertem volna a szót, amit különben Illyés is csak 1955-ben mondott ki az Óceánok című versében; „szűk magyar voltomból” vágytam volna kitörni én is, egy „levegős, napfényes jövő”, európai jövő felé — ahogy ezt később nemzedéktársaimnak is annyiszor megtapasztaltam az egyetemen, az Eötvös-kollégiumban, s a fiatal irodalomnak a fordulat éveig pezsgő életében (s talán ez a szimptomatikus körülmény teszi ezúttal megengedhetővé a személyes emlékeztést). Akkor, ezekkel a kezem és szemem ügyébe a véletlen folytán odakerült gondolatokkal Illyés Gyula, a nagy európai szellem fogta bennem kézen a kis magyart, s mutatta meg, amire később, egész élete és műve példát szolgáltatott, ahogy fokozatosan megismertem, hogy „szűk magyar voltunk” s földi hazánk gátjait csakis ebben a tágabb hazában vetkőzhetjük le. Rádöbentett, hogy a képzeletnek, a szellemnek és a művészetnek ezt a két csodás tartományát, a magyart és az európaiat, nem a végzet, nem valamiféle metafizikai balsors választja el egymástól, csak a provincializmus vasfüggőnye, csak a mucsai maradiság aknazárja. Később aztán megértettem azt is, hogy ebben a tanításban őt, a „hű európaiat” is egy régi tudás: hagyományaink bizonyossága vezeti. Mert ugyanígy írta le, s ugyanezekben a naplójegyzetekben olvashattam, de már később, Babits alakját idézve, hogy „egy ember legnagyobb emléke a szándéka”, majd ugyanezt a gondolatot így folytatta: „Nevezzük csak szomjnak ezt a szándékot, ezt a hagyományt, amely nem is Vörösmarty, hanem Csokonai, Besse nyei, Zrínyi óta szellemi életünket arra sarkallja, hogy olvasók és értők nélkül is, magára hagyva és reménytelenül is, az európai szellemiség legmagasabb lángjaival mérje magát, s ne tudja magát egy nemzetnél sem alábbvalónak.” (Naplójegyzetek, 1941. szeptember.) — S később, sokkal később értettem meg aztán azt is, hogy a népi irodalom legjobb szellemei és gesztusai — a művek — azért elevenek időtállóan máig, mert kiállják az európai szellemiség legmagasabb lángpróbáját, mert a testközelből szemlélt-átélt és kifejezett magyar realitás mellett bennük van, törekvéseikben, az a többlet is, ami miatt a társadalmi eredettől függetlenül minden jóakarátú szellem kapcsolatot találhat velük: az európai módra demokratikus élet igénye, a minőség és a szabadságé, vagy ahogyan Bibó István fogalmazta egy magánlevélben: „egy olyan szintézis, amelyet azóta is hiába próbálnak megtalálni a világot szétszabdáló ellentétes világnézetek”.

De lapozzuk csak át mai szemmel és mai ésszel ezeket a jó negyvenesztendő, s történelmi korszakokkal a mai világunk előtt keletkezett jegyzeteket! Nyomban megtapasztaljuk, hogy még a történelmi perspektívába helyezett esprit d'escalier: a lépcsőházi bölcsesség szelleme sem találhat kivetni- vagy visszavonni valót az egykori minősítésen, hogy a két szellemi hazának menedéket adó Nyugat, a folyóirat és a név „évtizedekig bástya volt, az értelem előretolt hadállása mindazzal szemben, ami homály és kód”. S utóda, a Magyar Csillag nemkülönben. — Azért is kell emlékezni erre, mert a Magyar Csillag, majd a Válasz után most nem marad ránk örökségéből olyan lap, amely az ő — negyven esztendőn át töretlen — eszménye szerint

„a magyar szellem szabad parlamentje” volna, „felszólalási joggal minden magyarul írónak, ha az érték s jó szándék mandátumát bemutatja”. (1934. január. — Magyar Csillag.)

Nó de, kinek van, kinek volna, kinek lehet felszólalási joga Illyés Gyula szellemi parlamentjében, amelynek „eszközeit nem a taktika adja, hanem a szellem”, s amelyet ő nemcsak elképzelt, de a Magyar Csillag, majd a Válasz hasábjain, európai szellemi parlamentként meg is valósított, örök normát adva minden jövődó magyar folyóirat számára? Aki figyelmére méltatja az ő akkori töprengéseit, ahogyan népünk történelmének legkritikusabb pillanataiban kereste a visszavezető utat „a közös vágyból, hitből lett Eszmehatalomhoz”: Európához, amelyben „váltunk emberek Emberiséggé”, akkor a tanulni vágyó, s az ő valódi örökségét vállalni is tudó író és olvasó azt fogja tapasztalni, hogy a szellemi Európa keresése mindig párbam forog, törvényszerűen egyébként, az írás, a szellem becsületére vonatkozó gondolatokkal. S Illyés, aki nemcsak hirdette, de hitte is, hogy az irodalom természete nem képes szervülni a hazugsággal, mert „egy sejtnyi hazugság a legragyogóbb külsejű alkotásban is úgy fejlődik, úgy dolgozik, mint kukac az almában”, ezzel a kényes hittel a szívében tudott szembenézni ekkor is, minden idők minden valamirevaló írástudójának a legnagyobb dilemmájával: „Szabad beszélni, ha a leglényegesebből nem lehet? Nem a legbűnösebb félrevezetés ez, a legkiáltóbb hazugság?”

Tekintsünk végig gondolatban az illyési művön, és ne feledjük el közben a kérdést. Siklassuk végig tekintetünket A puszták népén, a Petőfin, a Haza a magasban, a Teremtteni két testes kötetén, s a nyomukban sarjadt újabbakon, a Minden lehet, a Különös testamentum, a Táviratok vagy a Közügy gerincén, de ne maradjon ki ebből a hirtelen szemléből — sereg-számlából — a drámák és az önéletrajzi regények sora, és a művészet vagy a nemzet sorskérdéseit elemző tanulmányok szinte végeláthatatlan sorozata sem. Gondoljunk aztán, csak egyetlen pillanatig arra is, hogy mint a verseiben annyiszor példaként megénekelte magányos óriás-fenyők, hogyan hordja égyűrüiben ez az élet és ez a mű is a teljes magyar világ mélyrétegeit. De vegyük észbe azt is, hány történelmi korszak betonfalán törte át magát ez az élet a műve fedezékében — mint az a fenyő, amely a tihanyi „ház előtt oly szépre, délcegre, magasra nőtt”, szétvetve a ciszterna cementjét! Győztesen? Küzdelmesen, mert ahogy ő maga vallotta: „a győzelembe vetett hit katonalélek tartozéka, író anélkül is élhet, az ő harca hosszabb, örök”. S inkább mindig „magas küldetésben” — azzal, „mit rámbizott egy magas sors, talán / egy nép, talán csak pásztor magyapám”, s mindezt úgy, hogy „a természetességnek a magyar jellemmel való összefonódása Arany János óta nem mutatkozott ilyen sajátos szépségben”, ahogyan festő barátja, Bernáth Aurél mondotta róla. S ha elvégezzük ezt a szemlét, akkor ki kétkedhet abban, amit Szabó Lőrinc mondott róla, hogy útján „Illyést nagyobb igazság, okosság, nagyobb országos lelkiismeret vezetett, mint talán bárkit a magyar haza szellemi vezetői közül, akiket ismertem”? De ha mindezzel együtt még Valéry igazát is el tudjuk fogadni, hogy az irodalom: nyelv a nyelven belül — akkor maradhat-e mindezek után a tárgyilagos szemlében kétely az iránt, hogy Illyés Gyula e két világ: Magyarország és Európa között egyetlen közös szellemi hazáért küzdve-dolgozva, művéből olyan nyelvet is teremtett, amelyen a költő mindig is felelni tudott a „leglényegesebbre”?

Bizony nyelv volt, a szó legmagasabb értelmében, a magyarság és Európa történelmén és szellemén iskolázott nyelv, amelyen hol „a szál fenyők vad pátoszával”, hol pedig a játékra a szürrealizmusig készséges, ragyogó elme ironiájával tudott mindannyiúnk életének, közös sorsának roppant tragédiáiban és villámfényű pillanatainak égberagadó mámorában is a leglényegesebből beszélni. S ebben is európai volt, a legmélyebben. Hogy a 20. századi ember Létkérdéseit — szorongásait és szenvedéseit — a szép kimondással föl is oldó nyelv volt. Hogy egy osztály: „száz holt paraszt” igazát „haraggal... harcra szító jeladással” kimondó nyelv volt „egy történet előtti korban”. Hogy egy közösség, az egy-anyanyelvűek szétszóratott közösségének a visszanyelt jajszavát „kőharapó erővel” kimondó nyelv volt. Volt? De hiszen él ez a nyelv, beszél ma is, és beszélni fog mindig, örökérvénnyel, azok helyett is, akiket a sors és a körülmények összjátéka szívnémaságra kárhoztat vagy ítél.

De hát tanúsíthatja bárki, aki ismerté őt, hogy Illyés Gyula a tehetség legnagyobb és legméltóbb próbájának, egyúttal fő feladatának, leckéjének tekintette, hogy meg tudja-e tanulni, ki tudja-e alakítani azt a nyelvet, amely akkor sem kényszerül hallgatásra, ha a leglényegesebből kell beszélnie. Minden a fogalmazáson múlik! — hajtogatta örökösen. Amihez a tehetség mellett nem kell más, csak papiros és ceruza, jó szellem és Európa szabadegyeteme. Mi pedig leshetjük szorongva, hogy miből, mennyit mulasztottunk.

DOMOKOS MÁTYÁS

A Számadó távozása

Most már valamennyien Mikessel szólhatunk: „Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk...” Árvaságra maradtunk. A hűséges írődeák, a szabadság száműzött fejedelmének halálát könnyezte így — mai magyarok szívét Illyés Gyula távozása facsarja. Még a toll is reszket, ahogy írni kényszerül: meghalt a magyar írás újabb kori fejedelme. Meghalt egy nép — egy sokféle szóródott anyanyelvű közösség — Számadója.

Távozásával igazában már számolhatott volna az elme: nyolcvan esztendő elég nagy idő, s a költő már jó két évtizede folytatott párbeszédet a halállal. Mégsem volt, nem lehetett ember, aki gondolni mert volna hamaros távozására. Hittük: Neki még sokáig kell élnie; annyi a gond, lehetetlen, hogy kihunyjon az eligazító csillag. Ott láttuk, ott akartuk látni változatlanul „a szívnek s égnek mennyboltozatát”.

Belenőtt már életében népe szívébe: utolsó évtizedeiben osztatlan szeretettel fordult felé az egész magyarság s a nemeset, tisztát méltányló nagyvilág. Születése nyolcvanadik évében bölcsészhallgatók nagyobb csoportjával járhattam szülőföldjén — ifjúsága nyomait kerestük —: minden faluban, minden házban az iránta való bizodalmas szeretetet tapasztaltuk. Alsórácegrespusztáról — ahol született — virágzó orgonaágot hoztunk neki — szép volt az ősz, másodszer is virágzott az egykori gépészház sövényéből megmaradt orgonabokor —, Dombóvárról a régi emlékeket idéző juhásztarisznyát küldték, Ceceről diót és üzenetet hoztunk az egykori szomszéd lánytól: ha arra jár, ne kerülje el házukat... Találkozhattam más országokbeli tisztelőivel is: mindenütt testvérként, népe patriarchájaként emlegették; a szegénység, az igazság követét ünnepelték benne. Nemcsak a kétkezi nép, memcsak a pedagógusok és a tiszteltesek, de az egyetem és az Akadémia is zászlót hajtott előtte. A legendák és tévhitiek korábbi kódéből felragyogott az igazi arca: az emberé és a művészé; a nagy nemzetnevelő, akinek nem kell megtagadni egyetlen sorát és egyetlen tettét sem.

Írástudó és népe talán még soha nem találkozott nagyobb egyetértésben, mint az Ő nyolcvanadik születésnapján. A felújított Tiszták bemutatóján csakugyan „hullott rá a virág — Sótér Istváné a kép —, mint Toldi estéjében, a hazatérő ősz bajnokra”. Az ünneplők fölé hajolva mintha azt mondta volna: csak sose féljete. Szelíden, nagy idők nyomaival az arcán szinte sugározta, mint a versében megénekelte Saskörmös fenyő: „hogy megbirkózott! s birkózni fog még a kopárosító hegyi szelekkel...”

Ezért is hatott oly megrendítően a halálhíre: mintha egy pillanatra a nap is megállt volna az égen. Úgy igaz: ahogy Ruffy Péter írta nagy megrendültségében: gyász még soha nem hasított belénk mélyebben. Halála napján — 1983. április 15-én —, „a naptártól eltérő, rendhagyó módon Halottak napja borult az országra...”

Temetése már jelezte, mit veszítettünk. Fővárosi temetőben talán csak Vörösmartyótól, talán csak Adytól és Kodálytól vettek ennyiem búcsút; átláthatatlanul nagy sokaság, mintegy

CSORBA GYŐZŐ

Weöres Sándornak

70. születésnapjára

*Az esemény jön és elszűnik
s az emlékek száz ideje van.
(Weöres Sándor: Rongyszőnyeg)*

*Az esemény ha nem változik emlékké meg sem esett
mennél könnyebben változik viszont azú annál értékesebb
az eseményt emlékre-hajló jó képessége már akár a
következő pillanatban rávési életünk falára
és úgy hogy onnét többé halálig letörölhetetlen
s fölidézve száz arc (idő) jön vissza szépen s egyre szebben —
E sóttal gyalog-okoskodást
Sándor kérlek hogy megbocsásd:
azért volt szükség rá hogy érthető
legyen és megítélhető
ha azt mondom hogy első kézfogásunk
óta emlék lett bennem minden találkozásunk
Így mostanában vissza-visszatérve
a közös több mint negyven évbe
emlékek rengetegében
bolyongok alva ébren
s ledőlök egy-egy terebélyes
emlék-fa tövéhez
s ismétlek számolatlan
mennységben meg változatban
és mint a gazdag
kit vagyona hatalma mozgat
dúskálók boldogan
tőled kapott dús kincseimben...*

Köszönöm Sándor és éltesse Isten!

Valakire

*Majd a talaj fölé emelkedik
és gyalogol de semmit sem halad
s Kóműves Kelemenként reggelig
mindig ledőlve látja a falat
fogaskerék-mozdulataiba
nem kapaszkodik illendő kerék
buzgalmairól azt kell látnia
hogy színjátzó természetlen herék
vagy azt kellene látnia de cső-
látása miatt nincs hozzá szeme
ég áldja hát lubickoljon dicső
gyanútlanságban (ámen!) szelleme*

A nap vége

*Üres nap szép nap csak az asztronómia
az örök asztronómia örök
rendje s a meteorológia
szeszélyei se kevesebb se több*

*Szép nap szép mely magáról semmiféle
cécós örömet tompa bánatot
emlékbe nem hagy visszavágygni érte
vörös hajnalt holtárga csillagot*

*Üres nap — szokvány-dolgokkal tele:
a kisednek ilyenkor jó foga
az első fehér hajszál ideje
ráncot mélyít a költő homloka*

*Üres nap szép nap vége lett de nagy kár
Kinyúlnak az aggódás csápjai:
a holnap esti újabb számadásnál
majd lesz-e ennyit és így áldani?*

Bátyám ravatalánál

*Ő csak feküdt ott fölpattanva szája
s mondta a pap kezében bibliája
A halottasház ajtaja az egyik
rosszul betámasztván zörögve megnyílt
Volt aki ingujjban jött más megint ki
feketében nyakkendővel vonult ki
A gyászhuszárok szinte félcivilben:
kék-szürke nadrágban s kék-szürke ingben
S a kondoleálók sorjában egyre
hol csak kezet szorítva hol ölelve
A fejnél két vas kandeláber ormán
spirituszláng égett izgága-formán
S ő csak feküdt horgassá vált az orra
s nyakát mintha kissé behúzta volna
szokatlanul hiszen tartása állva
s jártában is olyan volt mint a szálfá'
Ki bagatellizálta a világot
most íme ő is bagatellizált volt
kit nem soká a föld alá bedugnak
étkévé sok jóétvágyú kukacnak
de így is most is még csodák csodája...
Feküdt feküdt csak fölpattanva szája*

*S nem szenvedés ez — Isten látja lelkem —
félíg sajnáltam félíg irigyeltem*

SERFŐZŐ SIMON

Hiába a tilalom

*A sorsuk ingavonatain
el-szétszéledtek,
az idegenbe,
idegenségbe vetettek,
eltűntek hiányától*

*tájaink tele
begyógyulatlan fekélyekkel.
S tele e haza azokétól
állandóan vérző sebekkel,
akik után határaink
magas figyelőtornyai
már hiába fürkésznek.
Hisz mit számít
rendelet, törvény!
Akiket nem tart vissza
az otthoni ajtó, kapu,
mert hajtólapátra kerültek:
már nincs is
otthonuk, kapujuk,
esdeklőn kerítés sem
szalad utánuk,
sem falu- és városszél,
kis puli domb,
melengető vidék,
érzelmeikben elhidegülve,
akiket nem köt idetartozás,
hűség, akarat,
sem felelősségvállalás,
azoknak nem akadály
az országhatár
tarka sorompói.
S hiába a tilalom,
a drótsövény is.*

Gödrök

*Elterpeszkedve a napon,
gazok közt, a földben megülve mélyen,
otthonosan mindenfelé,
gödrök sütkéreznek úton-útfélen.*

*Fölbuktatják lépteinket.
A jó melegre odafészkelődtek.
Kerülgettetik magukat.
Ásóval se tudom kiásni őket.*

CSURKA ISTVÁN

A ferihegyi incidens

(HANGJÁTÉK)

POGÁNY *(egy nagy várócsarnok halk alapzajában egy rádióriport bevezetését mondja magánóra):* Kedves hallgatóink! Fél órával ezelőtt szállt le az a különgép fővárosunk repülőtérének betonjára, amelyik a Munkavállaló-védelmi Tudományos Kutató Intézet küldöttségét hozta haza Párizsból. Itt állok a hozzátartozók és munkatársak népes csoportjában, s velük együtt lesem, hogy az első fecskék megjelenjenek a fogadótér kijáratában. Addig is: rokonszenves, csinos, fiatal hölgy álldogál mellettem, megszólítom. Bocsásson meg, kisasszony, hajlandó elárulni a rádióhallgatóknak, milyen minőségben várakozik itten?

SZŐKE NŐ: Mit áruljak el?

POGÁNY: Hozzátartozóját várja, nyilván. Kit?

SZŐKE NŐ: Ja, a mostani vőlegényem.

POGÁNY: Nagyszerű! Segítsen nekem egy kicsit. Ha maga kéri meg, bizonyára szívesen nyilatkozik majd a mostani vőlegénye a kongresszusról. Meg tudná mondani, milyen előadás megtartása, illetve milyen terület feltérképezése céljából utazott ki a kedves vőlegénye a munkavédelmi világkongresszusra?

SZŐKE NŐ: Párizsban voltak, csoportos útlevéllal... Én is irtó akartam menni, de nem jött össze...

POGÁNY: No, igen, ezt őszintén sajnálom. Maga miről beszélt volna?

SZŐKE NŐ: Mi?

POGÁNY: Nem tudja véletlenül, a vőlegénye melyik munkacsoportban dolgozott?

SZŐKE NŐ: Mondom, hogy Párizsban voltak. Maga nem jó gépet vár...

POGÁNY: Mi a kutatási területe a vőlegényének?

SZŐKE NŐ: Micsoda?

POGÁNY: Úgy értem, mi a beosztása... Mit csinál a MUVÁVÉTUKUINT-nál?

SZŐKE NŐ: Pingpongozik. Sportfelelős...

POGÁNY: Úgy látom, kedves hallgatóim, nem a legjobban választottam ki beszélgetőtársamat, de sebjaj, már ki is lépett a lengőajtón a küldöttség vezetője, az intézet aligazgatója. Milyen volt az útjuk, aligazgató elvtárs?

ALIGAZGATÓ: Zavartalan, nagyon szép út volt.

POGÁNY: Mit tudna mondani így kapásból a rádióhallgatóknak a küldöttség kongresszusi szerepléséről?

ALIGAZGATÓ: Küldöttségünk becsülettel helytállt. Mindenki megtette a magáét.

POGÁNY: Milyen témakörök köré csoportosíthatóak a magyar hozzászólások? Mely szekciókban dolgoztak a magyar kiküldöttek?

ALIGAZGATÓ: Minden szekcióban dolgoztunk és hallattuk a szavunkat.

POGÁNY: Melyik volt a kongresszus hivatalos nyelve?

ALIGAZGATÓ: Melyik is, no... gyere csak ide, Kontha elvtárs, te voltál a tolmács... melyik volt a hivatalos nyelv?

KONTHA: A francia...

POGÁNY: Nem az angol?

ALIGAZGATÓ: Meg az angol... De ez mindegy... Ezt majd vágja ki, ez nem érdekes... Tolmácsokkal dolgoztunk... Nagyon nagy megtiszteltetés számunkra ez a megtisztelő figyelem, amivel a Magyar Rádió a munkavállaló-védelem kérdéseit részesíti. Minden igyekezetünkkel azon leszünk, hogy úgy itthon, mint Párizsban, ahonnan jöttünk, visszamenőleg is megfeleljünk ezeknek az elvárásoknak.

POGÁNY: Ez nagyon jó. Na, most viszont még egy bizalmas kérdés... egy kis színesítés...

ALIGAZGATÓ: Színes? Az jöhet. Csak azt ne kérdezze, hogy voltunk-e sztriptízben. Különben is, én a feleségemmel voltam... Kontha, nézzétek is már meg, nehogy valami baja legyen a csomagokkal... Bent van még a vámon... Tessék.

POGÁNY: Ez a munkavédelmi világkonferencia, mint ahogy arról a szaksajtóból is értesülhettünk, szeptember 16-ától 21-éig tartott. Most szeptember huszonnolcadika van. Hol, s hogyan töltötte a küldöttség ezt a szabad hetet?

ALIGAZGATÓ: Erre nem válaszolok. Ez ne legyen benne. Nem mi tehetünk róla, hogy az utazási iroda elszervezte a dolgot, késett.

POGÁNY: A hazaszállítással?

ALIGAZGATÓ: Fenét. Az egészszel. Embereink egy hétre számítottak és nem csaphattuk be őket. De ez nem is érdekes. Inkább mondunk jó sztorikat.

POGÁNY: Mennyibe került az út, személyenként?

ALIGAZGATÓ: Csak a zsebpénzt kellett kifizetni, forintban. De ez se legyen benne. Majd jöjjön el holnap, s bent nyilatkozom.

POGÁNY: A többit a világszervezet állta?

ALIGAZGATÓ: Nem állt az semmit, nem érti? Saját erőből. Mi voltaképp a kongresszusra mentünk, dolgozni, tanulni, résztvenni. Öregbítettük az ország tekintélyét.

POGÁNY: De az utazási iroda hibájából csak az értekezlet utolsó napjára, a záróülésre érkeztek meg. És azért sikerült még a tervezett előadásokat megtartani?

ALIGAZGATÓ: Hozzuk magunkkal a kongresszus teljes anyagát, le fogjuk fordítani és tanulmányozni fogjuk... Ugyanígy mi is otthagytuk a névjegyünket, azt meg ők fogják hasznosítani... De, mondom, holnap...

POGÁNY: Ehhez a postán is lebonyolítható dologhoz képest nem találja túlzottnak negyven fő utaztatását és több, mint egyhetes párizsolását?

ALIGAZGATÓ: Na, ide figyeljen, sztorizozzuk ezt az egész dumát, jó? Ki küldte magát ide? És mi köze hozzá? Tudja kik voltak ezek? Becsületes dolgozók, akik még soha nem látták Párizst! Vegye ki a szalagot és adja ide nekem. Párizsolás?

POGÁNY: Ez a Ferihegyi repülőtér. Budapest, a Magyar Népköztársaság fővárosa. És én a Magyar Rádió munkatársa vagyok.

ALIGAZGATÓ: Nem sokáig.

(Röpke zenei finter.)

ALIGAZGATÓ: ... Védelmet kérek, Muraközi elvtárs...

MURAKÖZI: A ferihegyi incidens ügyében?

ALIGAZGATÓ: Már értesültél róla?

MURAKÖZI: Értesültem? Ha én csak akkor értesülnék, amikor ti idefuttok hozzám védelmet kuncsorogni, akkor megnézhetné magát ez az intézmény. Szerencsére van nekem egy jó emberem a rádióban, aki mindig idejében figyelmeztet, ha valami készül ellenünk... Meghallgattam azt a riportot.

ALIGAZGATÓ: Már lesugározták?

MURAKÖZI: Dehogy! Éppen azért mutatták meg nekem, hogy leadhatják-e?

ALIGAZGATÓ: Akkor jó, akkor én meg vagyok nyugodva. Fogadd őszinte köszönetemet, Muraközi elvtárs!

MURAKÖZI: Te meg fogadj el tőlem egy jótanácsot: Ne nyilatkozz részegen!

ALIGAZGATÓ: Bocsáss meg, nem voltam részeg, csak azt ittam, amit a gépen adtak...

MURAKÖZI: Akkor meg egyáltalán ne nyilatkozz! Úgy vert át ez a riporter, ahogy akart. És ha már benne vagy a slamasztikában, mit hazudozol? Üdülni mentetek, nem? A legérde-
mesebb munkavédelméseket, szakszervezetéseket, meg mit tudom én, vittétek ki jutalom-
ból. Te meg szónokolsz a helytállásról.

ALIGAZGATÓ: Tisztelettel veszem feddésedet, Muraközi elvtárs. És engedélyed nélkül nem nyilatkozom soha többet. Nem is álmodtam, hogy provokál. Azt hittem, egy kedves gesz-
tus az itthoniak részéről, és elő van készítve. Valóban nagyszerű volt a hangulat a gépen,
ezt a kedves lányod és a kedves fiad is tanúsíthatja, akik jóban-rosszban velünk tartot-
tak... Mindenesetre a tanulság adva van: nem nyilatkozni. Ez elvi kérdés.

MURAKÖZI: Tessék utánanézni, hogy ki ez a Pogány és honnan fúj a szél. Valaki informál-
ta, valaki áll a háta mögött. A riportja egyelőre nem hangzik el, de ő még nem tudja.
Nyilván meg fogja tudni rövidesen és megindítja a harcot, hogy tegyék műsorba. Addigra
szeretnék tiszta képet kapni róla. Bizonyára nem teljesen steril a dossziéja. Újságíró. Öt-
venhatban már 19 éves volt. Érted?

ALIGAZGATÓ: Értem, Muraközi elvtárs.

MURAKÖZI: Ezenkívül azonnal kezdjétek meg a kongresszus anyagának a feldolgozását.
Legyenek előadások széltében-hosszában, ahol beszámoltok az írásos anyag alapján, és
ezekre az előadásokra meg kell hívni a tömegkommunikációt.

ALIGAZGATÓ: Csak van egy kis bökkenő: az anyag ottmaradt Párizsban.

MURAKÖZI: A szentségét! Hát, komolyan mondom! Nincs ezeknek a kurkászó firkászok-
nak igazuk? Nem érdekel! Előadások pedig legyenek! Csináljátok meg kváziban! Nagy-
jából tudjátok, miről volt szó! Nem érdekel! Ki hagyta ott az anyagot?

ALIGAZGATÓ: Nem volt rá pénz a végén már... Tulajdonképpen nem tudtuk elhinni, hogy
egy héttel a konferencia zárása után már a kezünkbe nyomják a kész anyagot, három
nyelven, és az erre szánt pénzt másra fordítottuk. Telefonáltunk nekik, hogy majd küld-
jék utánunk utánvéttel... Erre kihozták a szállásunkra, de már nem tudtuk kifizetni...
Nem voltunk vastagon ellátva valutával...

MURAKÖZI: Most mit mondjak erre?

ALIGAZGATÓ: Ne vedd tolakodásnak... Küldöttségünk ezt a csekélységet akkor is elébed
tette volna, ha nincs ez a ferihegyi incidens.

MURAKÖZI: Mi ez?

ALIGAZGATÓ: Te vagy a mi intézményünk védőszentje... Fogadd szeretettel. *(Kinyit vala-
mit.)*

MURAKÖZI: Ismeritek a gyenge oldalam, gazfickók!...

ALIGAZGATÓ: Tudjuk vonzódásod a nemes szivarokhoz. Egy doboz osztályon felüli szivar
a Harrods áruházból...

MURAKÖZI: Hogyan? A Harrods áruház tudtommal Londonban van...

ALIGAZGATÓ: Kontha elvtárs, meg jómagam egy napocskára átugrottunk Londonba...
Meg kell jegyezni, hogy ez nem került pénzbe, mert az utazási iroda, amelyikkel koo-
perálunk, éppen bonyolított egy másik társasutat, egy agrárszakemberekből álló küldött-
séggel, amelyiknek Párizs, Brüsszel, London volt az útvonala és abban véletlenül volt két
üresedés...

MURAKÖZI: Két paraszt lelépett?

ALIGAZGATÓ: Büszkén jelenthetem, hogy tőlünk viszont senki. Mindenki hazatért.

MURAKÖZI: Kár.
(Kicsivel hosszabb zenei fíntor.)
(Vízcsobogás, pancsolás fürdőkádban, valaki egy kisgyermeket fürdet és közben szípig.)

POGÁNYNÉ: Most már elég volt, Árpika, kiveszlek.

(Tiltakozó pancsolás.)

GYEREKHANG: Mesélsz?

POGÁNYNÉ: Ma nem mesélek.

(Csengetés.)

Ki lehet az ilyenkor? Várjál, Árpika, addig fürödhetsz, ajtót nyitok.

(Lépések a lakáson keresztül.)

Ki az?

POGÁNY: Én vagyok, drágaságom, benne hagytad a zárban a kulcsot, nem tudok bemenni.

(Kulcsfordítás, ajtónyitás.)

Szervusz. Mi van veled? Beteg a gyerek?

POGÁNYNÉ: Semmi baja, majd elmondom. Rohanok be, mert a kádban hagytam.

(Tányérsörgés, halk zene.)

POGÁNY: No, mondd.

POGÁNYNÉ: Tegnap odaállt az asztalom elé két pacák, végigvárták a sort, sőt maguk elé engedtek mindenkit. Elkezdték nyomni a sódert, hogy én milyen csinos vagyok, milyen jól öltözöm, bizonyára értem a dolgom, nekik szükségük volna egy nagyon kedvezményes áru, elsősztályú nyugati útra. Természetesen nem volnának hálátlanok. És egy nagy köteg százast lobogtattak meg az orrom előtt. Azt hittem csak hülyéskednek és csak ki akarnak kezdeni velem, nem vettem komolyan a dolgot, megmondtam nekik, minden utam be van telve. Ne beszéljek, tudják ők, hogy van ez, nekik a pénz nem számít, mennyi kell? Ha szerzek nekik egy ötvezres utat harmincötért, adnak nekem öt rongyot. Fogadjak el ötszáz forintot előlegbe. És erőnek erejével rám akartak tukmálni egy borítékot. Akkor már éreztem, hogy itt valami másról van szó és elküldtem őket. Milyen ravasz vagyok, azt mondták, amikor elhúzták a csíkot. Ma pedig hívat a főnököm. Nagyon sajnálja, de felsőbb utasításra fegyelmi elé kell állítania. Miért? Irodai titkok illetéktelen kiszolgáltatása miatt. Közelebről, kérdezem. Megmondta kerek percc: a MUVÁVÉTKUINT párizsi útjának adatait szolgáltatottam ki illetéktelenül. Neked. Nagy nyomás nehezedik az irodára. Milyen nyomás? Egyes elemek politikai gyúanyagot akarnak kovácsolni...

POGÁNY *(közbeszól egy hehmentéssel)*: Ezt így mondta?

POGÁNYNÉ: Mit?

POGÁNY: Gyúanyagot kovácsolni... ez képzavar...

POGÁNYNÉ *(ő nem tud nevetni)*: Így mondta.

POGÁNY: Ne folytasd, tudom a végét.

POGÁNYNÉ: Azt mondja a főnököm, ő tudja, hogy én nem követtem el vétséget, végeredményben a mi adataink nem államtitkok, csak az a baj, hogy te ezt a tőlem kapott információt rosszul használtad föl, megpróbáltad lejáratni a MUVÁVÉTKUINT-et, ami most a határainkon kívüli események miatt fronthelyzetben van. Elküldtek egy hétre Párizsba negyven embert üdülni, állampénzen.

POGÁNY: A küldöttek kilencven százaléka nem is volt munkavédelmi szakember.

POGÁNYNÉ: Nekem nem lett volna szabad elárulnom, hogy az utazás eleve a nemzetközi konferencia utánra volt szervezve. Szóval nem az a baj, hogy ők megszervezték egy ptyautat állampénzen, hanem hogy én ezt elmondtam a férjemnek. Hát, én ezt nem bírom tovább, itt nem lehet élni! A fegyelmi csak látszatfegyelmi lesz, de holnaptól áttesznek a belföldi utak részlegébe, oda is hátra, adminisztrátornak. Tehát nem látszat, hanem valódi büntetés, de én vágiak jó képet hozzá. Aztán majd köszönjem meg, ha egy idő múlva már szervezhetek disznótoros túrákat Csajágaröcsögére.

POGÁNY *(kis nevetéssel)*: Nem tudom vigasztal-e téged, én mégis elmondom az én párhuzamos történetem. Ma ugyanis engem is hívatott az osztályvezetőm. Ez így zajlott le:

(Írógépkopogás.)

POGÁNY: Csókolom, Irénke, nem tudja, miért keres engem a Falánkovits elvtárs?

IRÉNKE (*abbahagyja a gépelést*): Legyen erős, a főnök tajtékzik. Bemehet.

POGÁNY (*ajtócsukás után*): Hívtattál, Falánkovits elvtárs!

FALÁNKOVITS: Mégpedig utoljára ebben a minőségemben. Én tovább nem kinlódnom veled, Pogány elvtárs, nem tartom érted a hátam, légy szíves keress magadnak állást és ha talál-tál, kérjed az áthelyezéset. Remélem, tudod, miről van szó?

POGÁNY: Fogalmam sincs.

FALÁNKOVITS: A ferihegyi incidensedről.

POGÁNY: Falánkovits elvtárs, az egy hosszabb riportnak az első része... Még le sem adtam, még össze sincs montírozva. Senki nem tudhatja, mit akarok kihozni belőle. Ez csak egy apropó, egy ironikus hangvételi sorozatnak, egy sok zenével tarkított műsornak a töredéke. Kérlek, ne ülj fel híreszteléseknek, feljelentéseknek...

FALÁNKOVITS: Hallottam.

POGÁNY: Nem adtam le. Még ki se vettem a magnóból. Ott van lent a stúdióban, nincs is átjátszva.

FALÁNKOVITS: Jelentések érkeztek ide és felháborodott tiltakozások, hogy te gyanútlan és ártatlan elvtársakat molesztálsz a repülőtéren, minden előzetes bejelentés nélkül.

POGÁNY: Bocsnát! Ez még egy munkapéldány, ez még az én magántulajdonom! Senkinek nincs joga kivenni a magnóból és lehallgatni. Majd akkor, ha benyújtottam lehallgatás-
ra. Tiltakozom.

FALÁNKOVITS: Ne tiltakozz! Te valóban lerohantad és behúztad a csöbe ezeket a szerencsétlen elvtársakat, akik egy fárasztó út után hazaérkeztek, és naivan lépre mentek neked. Ez etikátlan volt, kérlek. Amellett ki hatalmazott fel téged, hogy ügyet kavarj ebből? Hogyan képzeld? Most? Ez súlyos politikai baklövés volna. Teszem azt, elkövet-
tek ezek az útjukkal kapcsolatosan némi kisebb szabálytalanságokat, akkor is: most van itt az ideje, hogy ezt kitergezzük? Most ezek a munkavállaló-védelmi kérdések a nemzet-
közi figyelem középpontjában állanak? Felfordulást akartok, mint odaát? Prágában? Most kell rámászni a mi munkavállaló-védelmeseinkre? Élezni a helyzetet? Nem, Pogány elvtárs, ez nem mén! Te nem fogsz ebbe a csöbe bennünket behúzni. Le is út, fel is út!

POGÁNY: Nem is maradnék tovább egy percig sem ott, ahol a magnóból kiveszik a szalagot és tudtom és engedélyem nélkül lehallgatják.

FALÁNKOVITS: És megsemmisítik!

POGÁNY: Tiltakozom. Pert indítok! Ez felháborító!

FALÁNKOVITS: Neveltségessé teszed magad. Ide figyelj, Pogány elvtárs, én tisztában vagyok a te képességeiddel és mindig kedveltem a jó és tiszta szándékú, szellemes dolgaidat, de te egy izgága ember vagy, a te kezvedbe nem mikrofon való, hanem legfeljebb toll. Én már beszéltem is egyik kedves barátommal, lesz neked jó helyed a sajtó területén. Lehig-
gadsz egy kicsit, megismerkedsz az ottani körülményekkel is, és aztán meglátjuk. Néhány év, és én nyugdíjba megyek, ha én leléptem a színről, te visszatornázhatod magad, de az én életem — az én életem, az én idegeim — az én idegeim! Neked fogalmad sincs, mit álltam ki az utóbbi két napban. Hát kell ez nekem? Őrült balek vagyok én? Mire jó ez? Hát kinek fáj, ha néhány derék elvtárs egy hétre kimegy Párizsba? Ebbe fog belebukni ez az ország? Csak a polgárok utazzanak, meg a maszekok, meg a színésznők? Miért nem gondolkozol, mielőtt elbőgöd magad mikrofonnal a kezvedben? Menj és jelentkezz a Munkavállalók Lapjánál. Érdekvédelmi rovatvezető leszel. Idővel.

(*Tányércsörgés, vízcsobogás, Pogányné már mosogat.*)

POGÁNY (*kis nevetéssel*): Ha bírom tüdővel, Falánkovits elvtárs.

POGÁNYNÉ: De ezt nem mondtad neki.

POGÁNY: De nem gyávaságból, egyszerűen nem jutott akkor eszembe. Kijöttem tőle, és még akkor sem tértem magamhoz. Ez tréfa, rossz vicc. Visszatántorogtam a szobámba, leültem a helyemre, kihúztam a fiókom, celtalanul kotorásztam benne, magam elé rántottam

egy-egy kéziratot, feljegyzést, átfutottam, de nem is értettem mit olvasok, aztán egyszerűen csak belémvágott, hülyeség az egész, ez csak azért történhetett meg velem, mert zöldfülű vagyok, mert nem ismerem azt a világot, amelyikben élek. Felkapott fiatal újságíró vagyok, el vagyok telve magammal, a saját élesszeműségemtől, harcoságomtól, bátorságomtól, de fogalmam sincs ennek a társadalomnak a valódi szerkezetéről, igazi mozgató erőiről. Mit akarok? Most, 1968. szeptember 20-a van. Ha valahol elkiáltja valaki: do-to-ho, én odaszaladok a mikrofonnal. Ez még nem újságírás, ez kiscserkész ugrabugrálás. Most még nem tudok hálás lenni kiebrudalóimnak a kiebrudalásért, mert még sajog az ütés helye, de tudom, hogy egyszer majd hálás leszek érte. Alámerülök. Elfoglalom a helyem a Munkavállaló-védelmi Híradónál és megismerem belülről és alulról ezt a társadalmat. És amikor majd újra fölbukkanok, nagy leszek, erős és rendíthetetlen. Most kezdem magam komolyan venni. Ezért nevetek, szívem.

(Kacagás.)

(Gongütés.)

(Telefoncsörgés.)

POGÁNY: Tessék, Pogány.

FŐSZERKESZTŐ: Pogány elvtárs, ráérsz egy percre? Gyere be hozzám, légy szíves, szeretnék elmondani neked egyet-mást.

(Kis szünet után öngyújtókattanás, székreccsenés etc.)

Kávét? Konyakot? No, azért ne ijedj meg, nincsen semmi baj. *(Koccintás.)* Szervusz! Egészségedre. Nézd, Pogány elvtárs, te idestova három éve vagy a lapnál, becsületesen és szerényen, mondhatni visszavonulva végzed a munkád, de minden sorod, minden kis közleményed, ami megjelenik ebben a kis lapban, arról tanúskodik, hogy te sokkal nagyobb feladatok ellátására is képes volnál. Alaposságod, körültekintésed közismert. Tessék, igyunk még *(koccintás)*, fene jó tud lenni ez a bűdös konyak. Proszit! Rengegetet vagy kint terepen és én tudom, tízszer, esetleg hússzor annyi mondanivalód és anyagod volna a dolgokról, mint amennyit leadsz, mint amennyit mi elbírnunk. Még egy töltést?

POGÁNY: Nem, köszönöm!

FŐSZERKESZTŐ: Éppen ezért én arra gondoltam, hogy meg kéne szüntetni ezt a mostani beosztásod, amely nem méltó, valljuk be, nem méltó hozzád. Sok íróasztalmunkát, sok kulimunkát jelent számodra. Eljártam a felettes szerveinknél, hogy tegyék lehetővé ennek a kis lapnak egy főmunkatársi státusz létesítését. Sikerült. Ha te is úgy akarsz, mátol lapunk főmunkatársa lehetsz. Nem kell naponta bejárnod, nem kell nyomdai ügyekkel, korrigálással, satöbbi foglalkoznod, hanem hetenként egy-egy nagyobb volumenű, terjedelmében is reprezentatív publicisztikát, azt-amit várunk tőled. Add vissza a közösségnek, amit begyűjtöttél. Arassunk együtt.

POGÁNY: Köszönöm.

FŐSZERKESZTŐ: Szóval elfogadod?

POGÁNY: Természetesen elfogadom. S engedelmekkel mindjárt meg is kérdezem: mivel tartozom érte?

FŐSZERKESZTŐ: Na látod, ezt szeretem benned, ezt a talpraesett nyíltságot. A korosztályod akármelyik tagja jelen esetben csak hálálkodnék és nyaldosná a kezem, te pedig, mint jó életismerő, mindjárt a lényegre tapintol... Ez természetesen jelentős fizetésemeléssel is jár. A végösszegben majd később állapodunk meg. Tényleg nem kérsz többet? Gyere, igyál!

POGÁNY: Köszönöm...

FŐSZERKESZTŐ: No, most a viszonzószolgálat. Nyilván te is tudod, hogy anyaintézményünk, a MUVÁVÉTUKUINT tizesztendő. A jubileum alkalmából egy reprezentatív kiadványt szeretne megjelentetni. Úgy alakult, hogy engem bíztak meg ennek a tudományos és egyszersmind irodalmi, de egyben kicsit reklámjellegű kiadványnak az összebütökölésével, megírásával, tető alá hozásával. De hát én rettentően elfoglalt ember vagyok,

mint bizonyára tudod. Sok a feladat, sok a funkció és kevés az idő. *(Büfög egyet.)* A nap számomra is csak 24 órából áll. Amellett én azt egy percig sem tagadom, hogy nekem a vezetés, az érdekegyeztetés, a parancskiadás jobban megy, mint az íróasztali melő. *(Csuklik.)* De ugyanakkor, ha a nevem alatt megjelenik egy könyv, annak azért pofásnak kell lennie, hogy úgy mondjam, annak meg kell lenni írva... hehehe...

POGÁNY: Sajnos, van itt egy komoly bökkenő. Bizonyára elkerülte a figyelmed, hogy én itt-ételem alatt, miközben az egész területet bebarangoltam, egyetlenegyszer sem tettem be a lábam anyaintézményünkhöz, s ennek nyomos oka volt: engem előző munkahelyemről azért rúgtak ki, mert elkezdtem egy enyhén leleplező riportot ennek a mi anyaintézményünknek egy akkori párizsi útjával kapcsolatban.

FŐSZERKESZTŐ: Mindent tudok, spongyát rá! Régi dolog, nincs jelentősége. Te kiheverted, ők elfelejtették. És, ha netán nem felejtették volna el, majd én gondoskodom róla, hogy felejtsek el. Nekik is az az érdekük, hogy a legjobb tollú újságíró írja meg ezt az ünnepi kiadványt. Első utunk, már csak azért is, mert voltaképpen társszerzők vagy mifene-k leszünk, persze, hogy milyen arányban, már ami a szerzőség nyilvános jelölését illeti, az még megbeszélés kérdése, szóval, első utunk a helyszínre közös út lesz. Majd én kiviszlek, bemutatlak, felszentellek és elszívjátok a békepipát. Gyerekség.

POGÁNY: És ha azt mondom, hogy ez összeférhetetlen?

FŐSZERKESZTŐ: Nem mondd. Ismerem a helyzetet. Megjött a második gyerek, lakás-gondjaitok vannak, a feleséged gyesen van. Nem lehet neked életcélod, hogy itt száradj el ennél a kis, jelentéktelen lapocskánál. Ez a te karriered első, jelentősebb állomása. Ugródeszka.

POGÁNY *(elszorult torokkal)*: Vállalom.

(Gyors, rövid dobpergés.)

ZSUZSA: Tegnap miért nem telefonáltál?

POGÁNY: Nem tudom, nem volt erőm, tegnap megint úgy rámszakadt minden.

ZSUZSA: Megint depressziós vagy?

POGÁNY: Nem vagyok depressziós, de nehéz. Látom a feleségemen, hogy szenved. Nem tud semmi konkrétumot, de mindent érez és szenved. Nem szól semmit, nem kérdez semmit, csak azt hajtogatja, megváltoztál, megváltoztál. És én is tudom, hogy megváltoztam, de nem előnyömré. Nem lett volna szabad ebbe fejest ugranom.

ZSUZSA: Mibe?

POGÁNY: Ebbe a piszkos, korrupt díszkönyvbe...

ZSUZSA: Akkor nem ismertük volna meg egymást. Ha nem kezdtél volna el kijárogatni az intézetbe... Ugyan, megírod, leadod, nem is a te neved lesz rajta és el van felejtve.

POGÁNY: Minden el van felejtve, természetesen. Nálam jobban senki sem tudja, mi minden van elfelejtve. Ifjúkor, álmok, akaratok. El tudod képzelni rólam, hogy én valamikor nagy tettekre készültem?

ZSUZSA: Jó, jó, a tettekre lehetőség kell. Te most teremted meg magadnak a lehetőségeket.

POGÁNY: Persze. De nálam jobban senki nem tudja, hogy ez az intézet, amelyiknek a díszkönyvét írom, felesleges. A más helyekről kibukott, alkalmatlanná vált, lezüllött emberek lerakodóhelye. És én feldicsérem! Nagy lehetőség!

ZSUZSA: Nem féltetek! Te bele tudod csempészni a kritikai véleményed a sorok közé. Amit a múlt héten mutattál, az aligazgató életrajza, amiből kiderül, mekkora hólyag és semmihez sem ért, miközben te csak dicséred és a rangjait és a kitüntetéseit sorolod, irtó jó. Óriási gól!

POGÁNY: Ki érti meg a benfenteseken kívül? Félek, kimarad. Potyaliter elfogadta, de Potyaliter tökkelütött. Ezeket az életrajzokat valóban sajnálom Potyaliter neve alatt közölni. Azóta beszúrtam még három ilyen életrajzot. Ezek még keményebbek. Ez az egy jó: megtanultam a sorok között írni...

ZSUZSA: Tegnap kimondták a válasom.

POGÁNY: Ez valóban megható: egy ócska, kókadt bértollnoknak, egy nyamvadt kis néger sajtókulinak szabad, független szerető... Nem túlzás ez, elvtársak? *(Nevetnek.)*

ZSUZSA: Na, végre, csakhogy nevensz már. Piát hoztál?

(Zenei fintor.)

ALIGAZGATÓ: Kedves elvtársak, az értekezletet megnyitom, engedjétek meg, hogy a MUVÁVÉTUKUIN-t nevében szeretettel üdvözöljem a megjelenteket, elsők is dr. Muraközi Ferdinánd elvtársat, főhatóságunk tisztelt vezetőjét, őrangyalunkat, intézményünk vezetőjét, Szatymák Gerzson elvtársat, Potyaliter Jenő elvtársat, a Muvavé Híradó főszerkesztőjét, Kontha Róbert elvtársat a MUVÁVÉTUKUIN-t tudományos munkatársát és végül, de nem utolsósorban Pogány Árpád elvtársat, a Muvavé Híradó főmunkatársát, Potyaliter elvtárs jobb kezét. Jómagam, mint a MUVÁVÉTUKUIN-t igazgatója az értekezletet megnyitom és átadom a szót Kontha Róbert elvtársnak, terjeszse elő értékelését.

KONTHA: Kedves elvtársak, két évvel ezelőtt, amikor tíz esztendő fennállását ünnepelte intézményünk, a Muvavétukuin, főhatóságunk és személyesen Muraközi elvtárs hozzájárulásával elhatároztuk, hogy egy ünnepi kiadvánnyal is emlékeztessük ünnepünket. Akkor bízunk meg Potyaliter elvtársat, a Híradó főszerkesztőjét, hogy készítse el ezt a díszkiadványt nekünk. Azóta ez a mű elkészült, illetve itt fekszik előttünk, készen arra, hogy kellő kiértékelés után nyomdába adjuk. Az első kérdés, amit fel kell tennünk eme kiadvánnyal kapcsolatban, hogy vajon hűen tükrözi-e intézetünknek az ország intézményhierarchiájában elfoglalt helyét? Nos, elvtársak erre a kérdésre, azt hiszem, igennel felelhetünk. Potyaliter elvtárs és az ő kis munkaközössége jól látta és jól fogta meg ennek az intézménynek a társadalmi fontosságát.

MURAKÖZI: Jól van, gyerekek, persze, hogy jól fogta meg, de én erre nem érek rá. Térjünk a tárgyra. Egy dolog hiányzik ebből a könyvből, egy másik dolog pedig feleslegesen van benne. Előbb ezt említtem: feleslegesek ezek az életrajzok. Itt az intézet minden magasabb beosztású emberének benne van az életrajza dióhéjban. De ezek nem dióhéjak, hanem banánhéjak. Minek ez? Hogy ki, melyik és milyen jellegű fegyveres testületnél szolgált azelőtt, mielőtt a munkavállaló-védelem területén kezdett el tevékenykedni? Ezt rosszindulatú találgatásokra is fel lehet használni. Amellett az is kiderül belőle, hogy szociológusi, közgazdászai vagy éppen orvostudományi végzettséget megkivánó osztályokat és az osztályokon dolgozó ilyen végzettséggel rendelkező beosztottakat nem ilyen magasan kvalifikált szakemberek vezetnek. Ne játsszunk ezekkel a dolgokkal. Ez felesleges. Elég ebből két-három nagyszerű életrajz, két-három pályáiv, amelyekből kitetszik a helytállás és a társadalmi gyökéret. Legyen itt egy szép statisztikai tábla: hogy a vezetők hány százaléka munkás-paraszt. Származású. Ez a lényeg. Ezzel szemben érthetetlen módon hiányzik a dolgozatból az intézet külügyi tevékenysége, szereplései az egyes Muvavé-kongresszusokon. Én megértem, ha Pogány elvtársnak fenntartásai voltak e fejezet megalkotásánál, de hát az isten szerelmére, Potyaliter elvtárs, egy fejezetet te is megírhatsz, a kutya üristenit! Hát mit ér egy ilyen tudományos intézet nemzetközi tekintély nélkül? Meg vagytok veszve? Ez nektek nem böki ki a szemeteket? És te is, Pogány elvtárs, mért nincs benned annyi becsület, hogy szólj ennek a sok szájtátnak, nézzétek, én ezt nem írom meg, de ez azért kell ebbe a könyvbe. Megint át akarod verni őket, mint a Ferihegyen?

(Zenei fintor.)

FŐSZERKESZTŐ (Potyaliter): Nem lehet, gyerekek, értsétek meg, nem lehet. Az ember, még ha akármilyen jó tolla van is neki történetesen, nem tud egyik napról a másikra csak úgy beugrani egy önálló fejezettel egy kész könyvbe...

ALIGAZGATÓ: Amin egyébként a neve áll.

FŐSZERKESZTŐ: Ó, istenem, na hagyjuk ezt, az én nevem... hagyjuk ezt, és a ti nevetek min áll? Jópofák tudtok lenni. Mért vagyok én jó főszerkesztőnek a Híradóhoz? Azért,

mert ti jók vagytok ide igazgatónak, osztályvezetőnek, aligazgatónak. Ne bántsuk egymást! Inkább azon törjük a fejünket, hogy hogyan beszéljük rá Pogányt, csinálja meg ezt a fejezetet is.

ALIGAZGATÓ: Nem lehet, mert a Muraközi elvtárs felmentette azzal, hogy rádszól.

FŐSZERKESZTŐ: Muraközi elvtárs fölülről nézi a dolgot, nagyvonalúan. Bizonyos dolgokat ő nem tekint át és nem vesz tudomásul.

KONTHA: Még ez a szerencse.

ALIGAZGATÓ: Szóval nem tudod megírni határidőre?

FŐSZERKESZTŐ: Ha azt akarod hallani, hát nem tudom. Igen, nem tudom. *(Sóhajt.)* Nincs valami piátok? *(Kitör.)*: De a kutya úristenit! Itt nincsenek visszasságok? Mit gondoltok, ki tartja vissza a sok fiatal szenzációéhes bértollnokot a Híradónál? És meddig tudom visszatartani őket? Ha engem senki nem támogat? Vetessem le talán a hangtompítókat?

IGAZGATÓ: Elvtársak, elvtársak! Álljon meg a menet. Nem olyan időket élünk! Három évvel ezelőtt, amikor az a jubileumi évünk volt — töltsél Kontha elvtárs, az úristenit neki, nekem is kiszáradt a torkom —, még sokkal jobb helyzetben voltunk, most már nem engedhetünk meg magunknak ilyen torzsalkodásokat. Nekünk össze kell tartanunk. A mi erőnk abban van, hogy összetartunk. Amikor ilyeneket lehet hallani odafönről, hogy létszámstop és mit tudom én... Ne adj' isten kikerül innen valami ezek közül a mi torzsalkodásaink közül... Ki garantálja, hogy nem jut fülébe valamelyik ellenségünknek? Vagy tán nincs elég ellenségünk? Gyűrűzzenek be ide hozzánk is a rossz hatások? Szép csendben rá kell szorítani Pogány elvtársat, hogy írja meg azt a fejezetet is.

ALIGAZGATÓ: De hogyan? Amikor Muraközit a háta mögött érzi?

KONTHA: Volt ő már külföldön?

FŐSZERKESZTŐ: Bulgáriában volt tavaly a saját költségén.

ALIGAZGATÓ: Az ötlet jó, köszönöm, Kontha elvtárs. Hol és mikor lesz a közeljövőben valami tudományos ülészak, valami kongresszus, valami buli? Kinél van az eseménynapotár?

FŐSZERKESZTŐ: Nem fogja elvállalni, amilyen puritán.

KONTHA: Ezt bízd csak rám. Van neki itt egy nője, majd azzal beszélek. A nőci fülibe teszem bele a bogarat. Ha jól emlékszem... úgy rémlik Nizzában lesz valami munkajogvédelmi összeröffenés a jövő hónapban, igaz, hogy a jogászunk meg a felesége már be van nevezve...

IGAZGATÓ: Ők menjenek! A jogász menjen Bulgáriába... Úgyis szorít bennünket az idő. Még megérjük, hogy a huszadik évfordulóra jelenik meg a tízéves könyvünk.

FŐSZERKESZTŐ: Ha megérjük...

(Zenei fintor.)

(Hullámverés sziklás tengerparton.)

ZSUZSA: Még soha nem láttam a tengert! Gyere, menjünk le oda arra a szirtre és lógassuk bele a lábunkat a vízbe.

POGÁNY: Mire odaérünk, nem lesz ott víz, apály van.

ZSUZSA: Nem baj, akkor tovább megyünk.

POGÁNY: Beljebb már nincs szikla.

(Hullámverés abbamarad.)

ZSUZSA: Akkor megyünk a tenger után, be, be, be. Meddig tart az apály?

POGÁNY *(előbb nevet a tréfáján)*: Dagályig.

ZSUZSA: Te... ide figyelj, ne szemtelenkedj velem! Dagályig? Lefröcsköllek. *(Elszalad.)* Én utolérem az apályt és visszatartom a dagályt... Gyere, siess, még itt a víz. *(Kis szünet, ülnek a sziklán.)* Tudsz legalább egy kicsit örülni? Legalább az hason meg, hogy én boldog vagyok... Nálam igénytelenebb nő nincs a földön. Nem kívánok semmit, nem kérek semmit, nekem elég egy jó szó. Sőt egy mosoly is elég.

POGÁNY: Most én is elég jól érzem magam. Itt a tengerparton az ember rádöbben, mennyire jelentéktelen dolgok miatt hevíl vagy lázong máskor. Ha az emberiség ésszerű dolgokra költéné a pénzét, már régen feltaláltak volna egy kis pasztillát, amivel a kétlelkű ember egy időre le tudná rekeszteni az egyik lelkét, azt, amelyik fáj. Szóval, ha függetleníteni tudnám magam attól, hogy miért vagyok itt, milyen áron, ha ki tudnám szűrni az agyamból, hogy otthon gyerekeim vannak és feleségem, aki talán szintén nagyon élvezné a tengert, ha el tudnám felejteni a MUVÁVÉTUKUINT-et. Hogyan lehetne mindezt háttérbe nyomni, elhallgattatni? Mert, természetesen, te pedig azt nem érdeemled meg, hogy ezekkel szomorítsalak, mert te szeretsz és nem a mások kárára akarsz velem jó és kellemes órákat eltölteni...

ZSUZSA: Kedves fiú vagy te, csak azt nem tudom, hogy lett belőled újságíró... Mintha nem is ezen a földön járnál, mintha nem tudnád, hol élsz? Mire való ennyi gátlás, ennyi érzékenység?

POGÁNY: Valóban, nem valami nagy dolog az, amit én csinállok. Egyáltalán, az újságírás... Tele van ma már mechanikus műveletekkel... De egy dolog azért feltétlenül kellene hozzá, még a legegyszerűbb, leggépiesebb formájához, még teszem azt az apró hírecskék szerkesztéséhez is: egy belső meggyőződés, hogy én magam igaz vagyok, tiszta vagyok... egy parányi hit magamban... Nem akartam én semmi rosszat annak idején, amikor kimentem a Ferihegyre. Évődni akartam, meg akartam csipkedni egyeseket, akik potyán járják a világot. Halvány fogalmam se volt, mibe dugtam bele az orrom. Azóta eredeti hivatásomból kipöcköltek, évekig napszámosmunkát végeztem, de közben azért bőven kaptam juttatásokat, lakást cseréltem, telket vásároltam, kocsit és szeretőt tartok, és most itt ülök a Földközi-tenger partján, egy sziklán, s ha volna pofám, elrévülten skandalizálnám, Thalatta, thalatta!

ZSUZSA: Az mi?

POGÁNY: Tenger — görögül. *(Szárason):* Jövőre pedig bekerülök egy országos laphoz. Nagymenő is lehet még belőlem. Akik azelőtt haragudtak rám, amiért szemtelenkedtem velük a repülőtéren, most mind a szekeremet tolják, mert azt tartják rólam, hogy használható ember vagyok. Betyárból lesz a legjobb pandúr... De hát milyen betyár voltam én? Krumplibetyár!

(Zenei fontor.)

IDEGES NŐ HANGJA: Halló, mentők, itt a Délutáni Újság szerkesztősege. Kérem, az egyik munkatársunk rosszul lett a lapindító értekezleten, lehet, hogy infarktus... Hogy hívják? Pogány Árpád... Hány éves? Nem tudom pontosan, csak tavaly jött hozzánk ide a Délutánihoz... nincs még negyven...

(Mentőautó szirénázása.)

(Aztán hosszan csend.)

IDEGORVOS: Nézze, kérem, az ön szívpanaszai ideges természetűek, az ön szívének semmi szervinek mondható baja nincs... Próbáljunk meg beszélgetni.

POGÁNY: Adjunktus úr! Én eléggé pontosan tudom, mi okozta nálam az idegösszeomlást. Én a saját karrierem áldozata vagyok.

IDEGORVOS: Gondolja, hogy sokra megyünk ezekkel a sommás összefoglalásokkal? Nem érzi úgy, hogy ezek a súlyos tömörítések csak látszólag tömörek, és a lényegyet alig tartalmazták? Ezek csak arra jök, hogy az ember elnehezítse velük a saját lelkét. Karrier? Mindenkitől, akitől csak érdeklődtem ön után, azt hallom, hogy ön átlagon felüli tehetség... Ehhez képest, amit elért, csak szép adag jóindulattal lehet karriernek nevezni... S ön mégis vádolja magát miatta. Nézzük közelebről: ártott ön valakinek?

POGÁNY: Csak magamnak. No, meg egyszer a feleségemnek... Neki nagy fájdalmat okoztam a hülyeségemmel. Tavaly kiküldött az előző munkahelyem a Riviérára, nagyon jutányosan, mondjuk így: potyán, s az akkori barátnőmmel együtt... Szép, mi? És én marha, hazajövet elmondtam mindent a feleségemnek, holott nem tudott semmit. Azóta már

túl vagyunk rajta, de akkor nagyon megviselte szegényt. Más bűnöm, komoly nincs. Illetve, hát, van, még egy nagyon súlyos, etikai vétség, de arról csak én tudom, hogy az és azal nem ártottam voltaképp senkinek. Négerként, értve ezen azt, hogy nem a saját nevémen, írtam én egy könyvet, amit nem lett volna szabad megírnom.

IDEGORVOS: Rossz könyv?

POGÁNY: Nem az a baja, hogy rossz, hanem az, hogy egy büdös szó nem igaz benne. Feldicsérek a lapjain egy intézetet, leírom és bebizonyítom a társadalmi hasznosságát, megrajzolom a múltját, hőskort költök neki, legendákat gyártok, és az első perctől kezdve tudtam és ma is tudom, hogy az az intézmény úgy fölösleges, ahogy van... A fölösleges emberek gyűlhelye, végvára.

IDEGORVOS: Ez nagyon érdekes, meséljen erről nekem.

POGÁNY: Idestova tíz éve, még fiatal mikrofononc koromban fülembé jutott, hogy egy intézmény, a Muvávétukuint nagyszabású társasutat szervezett Párizsba egy tudományos konferenciára. Azzal az ürüggyel, hogy tudományos világkonferenciára utaznak az állammal fizetették meg kirándulásukat, és be sem néztek a konferenciára, éppen a zárónapra érkeztek oda, és még az írásos anyagokat se hozták haza. Büszke voltam a szemfülességemre, egyébként a feleségem révén jutottam az adatokhoz, aki akkor még az utazási irodánál dolgozott, és látta, mi folyik. Prémiumra számítottam. Nem akartam nagy, látványos leleplezést, csak ki akartam pattintani az ügyet. Egyébként tele volt a saját hasonló ügyekkel és egyébbről sem lehetett hallani, mint a korrupció elleni harcról, a harácsolók, ingyenélők visszaszorításáról, a társadalmi élet megtisztításáról. Zöldfülű voltam, szó ami szó. Két percnyi anyagot sem vettem fel, kitepték a magnóból a tekercest, kirúgtak, illetve áthelyeztek egy kis szakmai laphoz, mit gondol, doktor úr, hová? A Muvávétukuint lapjához. A feleségemet megfenyegették, leminősítették. Mire felocsúdtam, szépreményű riporterből származó, jövőtlen sajtókuli letterem. Jó időbe tellett, amíg rájöttem, nem a nemzetközi helyzet áldozata vagyok, akkoriban volt Csehszlovákiában a cirkusz, hanem falba ütöttem és a fal visszaütött. Nem az utazás volt a fontos, az azzal kapcsolatos visszaélések, a potyaút, az semmiség volt. Az a veszély fenyegetett, hogy az én kis riportocskám nyomán kiderül, hogy a mi társadalmunknak vannak szigetei, ahol a felesleges emberek élnek, mintegy rezervátumban, és sütkéreznek a napon, mint a Csendes-óceán szigetvilágában az őszállatok kései példányai, mint a leguánok... És a leguánoknak irtózatosszerű állkapcsuk van, és tühegyes foguk, mint a krokodilnak. Nem volt mese. Amíg meg nem puhultam, nem mozdulhattam. A főszerkesztőm neve alatt velem írtatták meg a felesleges intézmény jubileumi évkönyvét. És én megírtam. Attól kezdve minden kapu kinyílt előttem. És most itt vagyok megőrvölve. Ha akarom felcsapok belpolitikusnak, ha akarom kultúrával foglalkozom, ha akarom átmegegyek idegenforgalmi szakosnak, ha úgy tetszik úri kedvemnek, megmaradok a Muvávétukuint területén, a sorompók felemelkedtek előttem, minden szemafor szabadra van állítva, csak bennem nincs már szemernyi önbecsülés. Nem hiszek magamban és nem hiszek magamnak. Ragacsos vagyok. Pedig tudok írni. Káprázatosan, ha éppen úgy tartja kedvem. Ha meg nem, akkor nem írok. Azt is elnézik. Ír helyettem más. „Beszegődtem Tarnócára bojtárnak”... Vagy leguán lettem? Tökmindegy. Ne gyógyítson meg, doktor úr, minnek?

(Zongorán egy mélyebb hang.)

A KIS POGÁNY *(kb. 16 éves)*: Apu, segíts nekem. Szeretnék elindulni az iskolai szavalóversenyen, de nem tudom eldönteni, milyen verset válasszak, illetve, hogy melyik fekszik nekem jobban.

POGÁNY: Mi között nem tudsz dönteni?

A KIS POGÁNY: Vagy Petőfi: A XIX. század költői, tudod, a „ne fogjon senki könnyelműen a húrok pengetéséhez, nagy munkát vállal az magára, ki most kezébe lantot vesz”, vagy pedig Ady: Góg és Magóg. Mondjam.

POGÁNY: Alábecsülsz fiam. Ismerem ezt is. Szerintem ez az utóbbi, szavalásilag hatáso-

sabb. Hálásabb. Jól meg lehet tölteni indulattal és szenvedéllyel. Mikor odaérsz, hogy... „de addig sírva, kínban, mit se várva, mégiscsak száll új szárnyakon a dal, s ha elátkozza százszor Pusztaszer, mégis győztes, mégis új és magyar.” Itt, érted? Jó magosra. Ezt fel kell csapni. *(Elkomorodik.)* Érdekes, szavaltam én ezt egyszer diákkoromban, de nem nyertem meg vele a versenyt. Talán azért, mert egy kicsit elhadartam. Ez a vers, vigyázz, könnyen elsodorja, magával rántja a szavalót, pedig ezt, azt hiszem, a legnagyobb szenvedéllyel is tagoltan kell mondani: „fülemben forró ólmot öntsetek, legyen az új, az énekes Vazul”... *(Nagyon komor.)* El kell tudnod hitetni a hallgatósággal, hogy te is képes volnál elviselni a forró ólmot. Szilárd egyéniség, férfias kiállás kell ehhez a vershez... Persze a másikhöz is... De az talán áttetszőbb. Biztonság kedvéért tanulj meg mind a kettőt! *(Nagyot sóhajt.)* Vagy miért nem énekelsz valami tancdalt?

VEGE

HÉZSÓ FERENC RAJZA

Levéltöredék Szilviának

*Láttál-e már barátném
ugrálni vad kutyát,
láncával drótra fűzve,
örv tartja meg nyakát?
Láttál-e már, s ha láttál,
sajnálta, mondd, nagyon,
amint száguldoz, ugrál,
menekül, fut vakon?
A lánc meg visszarántja,
s lóg mint falánk csuka,
a Horgász mitse bánja,
hogy nem hal, csak kutya.
Mondd, láttál már barátném
ilyen horgászatot,
szaladó, magát zúzód,
akasztó állatot?*

*Ha nem láttál, tekints rám:
lélegzetem kifogy,
nem érzem már, hogy ember,
csak azt, hogy eb vagyok.
Agyam, mellem s ágyékom
egy-egy drót fűzi fel,
nem látszanak, oly vékonyak,
de nem szakadnak el,
háromfelé ha rángok,
háromszor ordítok,
láncomról oldj le, kérlek,
ha nyitja nem titok...*

Reinkarnáció, hódolattal

(Az „Adieu adieu Apollinaire” ciklusból)

_____ (állj ki a tükörből.) az elszunnyadt
csönd szívverése visszalök

a partra : hullnak a lassú léptek, hullnak az avar
zörgő húsára. ez lett hát, ez : versed már
csak a szélesebb vizek közelében
lélegzik, s a felpumpált falak közt időnként leereszt
egy-egy szoba.

! a felsóhajtó terek mellkasodban megalapítják
otthonod.

: borotvával elmetszett képek buknak
föl a habzó látomásból, csapzottan
dülöng az idő a lábadra csapódott lépcsőkön. hangok, sustorgó
hangok kéklenek a bicegő
tükörben, ha hátra nyúlsz is, saját helyedre
találsz.

milyen örömtelen
itt a lét, és milyen mámor.
megbotlik szívedben
az ősz, s árnyad is oly távol.

: dal, a megborotvált
folyó fölött is : dal. kihajózik
majd fehér rakományával az álom
a megnyitott napokból, s hátadhoz dőlve
lány dombbá duzzad a csönd. hallani, amint moccan a fény, s fürtökben
érett ég lüktet a válladon. az ajtók
leszakadt szárnyán gubbasztó emlékeket megpuskolja
a szél, s csapkodva kilélegzett ablak
verődik a bordákhoz. persze, hogy felszállnak a fájdalom
apró, gyűrött sapkái : fáradhatatlan billegnek
fent a bérbe vett glóriák.

.hatoljon át a szíven a látvány. s
állj ki a tükörből. állj ki, nehogy
húsodhoz forrasszák a dimenziókat e lángoló végtagú
angyalok. aztán csak felhorkannak a vér
tömött, piros dudái, és : hozsanna, hozsanna :

*boldogan siklik az erekben az
 út. ott messze kitárt karral
 egyensúlyoznak a feltornyosult mozdulatok, igen, akkor majd
 visszafordíthatatlan lesz közöttük a cselekvés. .álmatlan
 árnyék ténfereg a kilakoltatott
 dalban : rakjátok vissza csontjaimra az odafenn leffegő, kék
 húst. : milyen örömtelen itt lét, s
 milyen mámor.
 : hullnak a léptek a tükör
 fuldokló arcára. rozsdabarna, töpörödött hangok
 csiszognak a lábam alatt : kimeszelt csontjaimban vacog az idő.
 _____ ?meddig duzzadnak e felpumpált
 glóriák, a horizont nyakába szorult mentőövek. meddig. ruganyos válasz
 pattan a hátadra : auteuil és prága óráin
 kitartóan köröznek a napok a múlt
 felhajtott gallérja mögött. s hidd el, innen
 csupán folytonos lehet mindkét elérhetetlen part. : kószáló
 képzelet az örökkévalóságban : hideg türelemmel
 lüktetnek a folyó fölött az acélpántok. állva
 siklik tova az ablak, s a föllélegző dombról
 túlélrett, hibátlan narancs gurul
 tenyeredbe. kontúrjaikból kibújnak a tárgyak,
 : támasznélküli, lágy pillanat : s kibomló
 tíz ujjad az elfüggönyözött égre sistergő
 tűzijáték*

Margitlevelek (10.)

*(De a virág, a virág, a virág.)
 S kihűl köröttem a tükör, itt
 vagyunk hát, itt, és fölúszik a tenyér,
 elmerengő ujjakkal evez át
 a közön, mit soha, soha már nem ér*

*el az ég. S mily fáradt, védtelen lett
 a lomb, látod, a kézről lehull
 e sápadt érintés. Csak félbeszakít
 így a rend, a lét, és megremegnek
 az erek közt kifeszült madarak itt,*

*hát itt vagyunk, itt. Mintha a számban
hűvösödne a szél.: visszavár
még a szó, és a kimondható hangok
mezítláb tülekszenek az állan-
dó vonatkozásban. Kopott harangot*

*zenget a fény, a vér meg oly távol
surrog, mint itt e sorok. Semmi
több. Állhatsz a csönd másik oldalára,
már folytonos vagyok, s önmagától
hűl ki köröttem az idő, akár a*

*virág a végtelen visszafojtott
partján. Zajtalan bomlanak szét
a képzelet szirmai: csak élj: lehet,
lehet, lehet. S ha az ég szétfolyt, ott
lebeg még, ott a kék hiány. .nincs neved.*

HÉZSÓ FERENC RAJZA

Tanárkari karika

Beszélgetés Weöres Sándor *Ének a határtalanról* című kötetéről.

A beszélgetés résztvevői: *Bata Imre, Domokos Mátyás, Tüskés Tibor és Weöres Sándor.*

Elhangzott a Magyar Rádióban. Szerkesztő *Katona Imre.*

B. I.: — Beszélgetésünk címéért én vállalom a felelősséget. Jelen van itt Weöres Sándor, Károlyi Amy, de eljött a beszélgetést hallgatni Fodor András is. Ők poéták, s aligha kívánnak a versekről beszélni. Viszont itt vagyunk mi, Domokos Mátyás, Tüskés Tibor és magam, nekünk tisztünkhöz kötött kötelességünk, hogy a költeményekről beszéljünk. A költő a versből szól ki, mi a versről szólunk. Nem szeretnénk ugyan tanárosan magyarázni a költészetet, de a költőkhöz képest mégis mi — hárman — leszünk a „másik pólus”; fölvállaljuk! Mi leszünk a tanárkari karika. Egy versből vettem ki a szintagmát, egy játékos, ironikus versből, a vers címe: *Szajkó*. De ha a szavak szajkózásából olyan remeklés kerekedik ki, mint ez, a *Szajkó*, akkor nyugodtan fölvállalhatjuk az önironizáló minősítést, mi leszünk a tanárkari karika, akik talán arra is magyarázattal tudunk szolgálni, hogy miként tud a véletlen a nyelvből valami erős formát kialakítani.

SZAJKÓ

*tanárkari karika
papiripari paripa*

*karika tanárkara
paripa papiripara*

*taná rika rika rika
papi ripa ripa ripa
kari kata nári kara
pari papa piri para*

*tanárkarikarika
papiripariparipa*

*karikatanárkara^o
paripapapiripara*

D. M.: — Engedjétek meg, hogy ehhez egy másik vers, a *Kockajáték* segítségét is igénybe vegyem, amely ugyancsak szerepel az *Ének a határtalanról* című új Weöres-kötetben, s ekképpen hangzik:

*elkallódni megkerülni
ez volt teljes életem
jó volt tengerparton ülni
habok játszottak velem*

*ez volt teljes életem
elkallódni megkerülni
habok játszottak velem
jó volt tengerparton ülni*

*habok játszottak velem
jó volt tengerparton ülni
elkallódni megkerülni
ez volt teljes életem*

*jó volt tenger parton ülni
habok játszottak velem
ez volt teljes életem
elkallódni megkerülni*

Ez a vers, mondanivalójával is, de még szerkezetével is, ahogyan négy versmondattal állandóját csereberélgeti, azt sugallja, mintha az emberi sors, a költő sorsa a kockavetés véletlen perdülése szerint alakulna. Ennekem fogalmam sincs róla, vajon milyen kockadobás véletlenjének köszönhetem, hogy a *Szajkóról*, amelynek első sorát („tanárikarika”) Bata Imre beszélgetésünk című és jelmondatául választotta, el tudok mondani talán valamit; még mielőtt a teljes vers megszületett volna, a formálódásáról, még embrionális idejéből. Vagy valamilyen magasabb törvényszerűség húzódik meg e mögött is, mert a költészet Múzsájára is érvényes volna Einstein mondása, hogy tudniillik Isten nem kockajátékos? — Nem tudom. De az tény, hogy talán én vagyok az közületek, aki legelőször hallhatta ennek a versnek néhány sorát. Weöres Sándor meg is erősítheti, ha ugyan emlékszik rá, hogy évekkal ezelőtt — 1975 nyarán — ugyancsak a rádióban, egy stúdióbeszélgetésen vettünk részt. A vers és a zene kapcsolatáról beszélgettünk, s egy Arany János-i gondolat boncolgatása volt a fő téma, melyet Arany így pendített meg egyik elküldetlen levéltöredékében: „kevés számú lírai darabjaim közül most is azokat tartom sikerültebbeknek, amelyek dallamát hordtam már, mielőtt kifejtett eszmém lett volna — úgyhogy a dallamból fejlődött mintegy a gondolat”. Szóba került, persze, az is, hogy Kosztolányi Dezső is ugyanígy nyilatkozott szinte egyik esszéjében (*Hogyan születik a vers és a regény?* 1931), s nemkülönben maga Weöres Sándor, aki doktori értekezésében határozottan kijelenti: „a költészet tartalmilag fogalmi, formailag auditív művészet”; hogy e kettőt, a témát és a formát „csak az ihlet házasítja össze”, ezért „lehet a költemény csírája egy versforma is, melyhez csak később képződik tartalom”. A vers születésének a folyamatában tehát egy ütemvázlat vagy metrumlehetőség igen sokszor megelőzi a tartalom, a mondanivaló fogalmi körvonalazódását. (Vagy merjem úgy mondani, hogy ezek az elemek a véső és a kalapács szerepét töltik be a kifejtetlen tömbben rejtőző vers kibontásához?) — A beszélgetés szünetében megkérdeztem Weöres Sándort: — Mi történik a meg nem valósuló verszene-foszlányokkal, ütemvázlatokkal, amelyeket az ihlet nem házasít össze valamilyen tartalommal? — Egy darabig zsonganak az ember fejében — válaszolta a költő. — Most is motoszkál, hetek óta a fejemben ilyesmi, a papírcsörgéshez, zörgéshez hasonló melódia — s azzal rámutatott a mellettünk ülő Sárosi Bálintra, aki éppen a magával hozott lemezeket pakolta el, a tasakokkal és jegyzetpapírjaival zörögve —, hiszen nemsokára megkezdődik az iskola, a tanárok beszedik és rakosgatják a bizonyítványokat, a gyerekek és a szülők megrohanják az Ápiszt, bekötik a könyveket, füzeteket, s az egész város visszhangzik a papírzörgéstől. S rögtön elkezdte mondani, mintha improvizálna, a későbbi *Szajkó* kezdő sorait, ha jól emlékszem: az első négy sort.

Ha gyanútlan volnék, még azt is gondolhatnám, hogy egy Weöres-vers születésének lettem véletlenül tanúja. De hát egyáltalán nem bizonyos, hogy ez a vers éppen akkor, abban a pillanatban kezdett kicsirázni, a papírzörgés diszsonáns melódiájának, „konkrét zenéjének”

az ihletésére, vagy a naptári tanévkezdet ösztökélésére. Feltételezésemet filológiailag is meg-erősítheti szinte az a körülmény, hogy 1975 óta két kötet is napvilágot látott Weöres Sándor-nak: az *Áthallások* (1976) és a *Harmincöt vers* (1978), továbbá egy füzet, *Az ének árnya* (1978), de a *Szajkó* egyikben sem kapott helyet. — Hol volt, hol időzött vajon ez a költemény, amelynek első négy sorát én már 1975-ben hallottam?

Ez a kis anekdota is megvilágíthatja, mennyire más törvények szerint alakul, formálódik a naptári időben Weöres Sándor költészete, mint ahogyan ezt a költőktől általában megszoktuk vagy feltételezzük. A kritikusai és olvasói világ szinte magától értetődően beszél arról, hogy egy költőnek „világa”, sőt: „világegyeteme” van, de rögtön meghökkenünk, ha azt kell(ene) tapasztalnunk, hogy van egy költőnk, Weöres Sándor, aki életműve szerkezetével, a költői építkezés törvényszerűségeivel is művének a kozmosz szerkezetével való rokonságát igyekszik kifejezésre juttatni, méghozzá olyan módon, ahogyan az a modern természettudományok és az ősi mítoszok ismeretelméletében egyaránt tükröződik; vagyis a földi, történeti-életrajzi idő-kordináta fölé emelkedve (amelynek első nagy pillanata az ő életművében a *Háromrészes ének* — a későbbi *Harmadik szimfónia* — megszületése volt, amikor „a forma mellé megjelent ná-lam a tartalom, de minden eddigőtől eltérő módon. Ennek a tartalomnak nincs logikai láncolata...”) költészete térkitöltő szimmetriáival és aszimmetriáival lekepezi a világegyetem (általunk feltételezett) szerkezetét, amelynek nem a kauzalitás és nem az időbeli egymásután, hanem az örök egyidejűség, vagy ha tetszik: az időtlenség, az időt nem ismerő szinkronicitás a rendező alaptörvénye. (De úgy is mondhatnám, hogy Weöres Sándor a mítoszban kifejezett mágikus tudás geometriája szerint építkezik, mert a kettő — a kozmosz tudományos mítosza és a mítosz világegyeteme — nem is esik oly távol egymástól.) — Hadd világítsam meg ezt az elvont gondolatot egy példával: mindannyian hallottunk a szupernóvákról, ezekről a hirtelen felfénylő és szétrobbanó óriáscsillagokról. Nos, éppen a napokban olvastam az Élet és Tudományban egy cikket, amelynek csillagász szerzője, a szupernóvák viselkedésének a kutatása során szerzett tapasztalatokról szólva megemlíti, hogy ilyen szupernova-robbanás történt például a Rák-ködben, i. u. 1054-ben, s egy másik, a Hattyú-csillagképben, ötvenezer esztendővel ezelőtt. Ez az egzakt fizikai igazság — de csak a Földünkről nézve. Mert bizonyára számos pontot kijelölhetnénk a világegyetemben, ahonnan nézve mindez, esetleg *fordítva* érvényes, ahová a Rák-ködben lezajlott robbanás fénye érkezik vagy érkezett meg ötvenezer esztendő alatt, és a Hattyú-csillagképben lezajlott katasztrófáé 1054 év alatt. S ha volna, ha van egy Tejút-rendszerünkön kívüli megfigyelője is ugyanennek az eseménynek, akkor ez a megfigyelő hasonlóképpen egzakt és kétségbevonhatatlan tudományos hitellel esetleg azt fogja megállapítani, hogy mindez félmillió fényévvvel ezelőtt történt, vagy hogy ilyen esemény egyáltalán nem is történt, hiszen őhozzá még nem jutott el a hírhozó fény. Minden megfigyelő — mi mást is tehetne? — a *sajátidejében* helyezi el az eseményt, holott a dolgok, jelenségek az észlelőtől függetlenül létező, határtalan valóságban esetleg együtt és egyszerre egzisztálnak. A költészet kritikusa is a naptári, az irodalomtörténeti idő kauzalizálásában fogja föl kritikai távcsövével, és egy általa feltételezett pályagörbéhez méri-illeszti a költő újabb és újabb kötetét, noha éppen Weöres Sándor esetében, az ő költői világegyetemének a faktumai: a versek, tulajdonképpen a megvalósulás időrendjétől függetlenül is megvannak, léteznek — a filozófiai értelemben vett „potentia”, a félig megvalósult lehetőségek tartományában. („...cipelek magamban egy csomó vers-embriót — írta erről *A vers születése* című doktori értekezésében —, de még nagyjából se tudom, hogy hányat...”) — Az ő viszonya ehhez a lírai lehetőség-tartományhoz engem a térképrajzolóra emlékeztet (hogy én is mondjak egy metaforát), aki a maga életidejében napról napra, évről évre, évtizedről évtizedre haladva leírja, verseivel lerajzolja ezt a mindig meglevő, mindig együttlétező lírai földabroszt, amelynek egyik kardinális jellemvonása, amiről a vers, a hű szolga folyton hírt hoz, hogy benne „A valóság hihetetlen, / a hazugság hihető” (*Évezredek*). De úgy is mondhatnám, hogy munkája, földadata jellege folytán szüntelenül vándorol ezen a térképen, amelyen „menni csak cél nélkül lehet” (*Ébrenlét és alvás között*), s mint a lámpa fénye, hol ezt, hol azt megvilágítva verseivel „a dermesztő végtelenségben” (*Hárman-*

négyen). Az *Ének a határtalanról* ennek az „éjben, sötétben” (*Greco példázata a géniuszról*) rejtőző végtelenségnek egy-egy szeletére vet fényt („mutatom valódi hazánk” — ahogy a cím-adó vers utolsó sora hirdeti) — lírai énekformára redukált méreteken. A „hihetetlen valóság” és a „hihető hazugság” állandóan egymásba olvadó tükörijátékával, valamint az új kötetnek a több mint fél évszázados életmű-talapatra vonatkoztatott, hol játékos és átszellemült, hol tragikus és csúfondáros, hol pedig fenséges és bohóckodó csiszolatú tükörijátékával. A rövid verseket magába záró, terjedelemre kis kötet fénysugarai, az egy pontból a végtelen felé táguló perspektíva törvényei szerint befogják, körültagogatják a teljes életművet, utalnak a jellegzetes Weöres Sándor-i *griff* valamennyi korábban megvalósult lehetőségére, s ezáltal azt is megvalósítják, aminek az *Alterego* című vers így ad hangot: „mitha tükörképem jönne szembe”. Mintha a határtalan verstéreképnek eddig lerajzolt anyagából: az életmű eddig megvalósult tömbjéből úgy tudna előhívni egy lehetséges Weöres Sándort, ahogyan az ezernyolcszázados évek nyelvi, történeti, művelődési, költői stb. materiájából előhívta Lónyay Erzsébetet, a *Psychét*. Ez az alterego nem azonos a szimpla önmegidézéssel. „Nem ismerem sorsát, magamét sem, / kettő közül hát melyik az énem?” A létező költői életműből és annak potenciális tartományából egy soha nem volt, de ugyancsak valóságos költő „tükörképe” lépeget az olvasóval szembe az *Ének a határtalanról* költői világából. Weöres Sándor ugyan korábban is rengetegszer és rengetegféleképpen megkettőzte magát; úgy is, hogy egyszerre volt animus és anima, úgy is, hogy tárgyakkal azonosult, maszkokba, szerepekbe bújtt, álarcokat öltött, de most mindezt — ha szabad így mondanom — idegen anyag, kristályosító faág vagy cérnaszál nélkül, a nagy életmű fedezetével és visszhangjával a háta mögött csinálja meg. Önmagából csinál álarcot, maszkot, szerepet és alteregót a határtalanról szóló lírai ének mikrokozmoszában — s új kötetének ez az egyik nagy újdonsága. (Mikrokozmoszt mondok, de ezzel nem „kísérletezésre”, hanem éppenséggel beteljesülésre gondolok, merthogy a méret mennyire nem értéktényező a költészetben, illetőleg, hogy az igazi költészet csakugyan mennyire méretnélküli, mint ahogyan Weöres Sándor hirdeti, annak a közvetkező gondolatkísérlet is bizonyítékát szolgáltathatja; a hetvenes évek minden bizonnyal legmonumentálisabb és legcsudásabb költői teljesítménye, a 19. századelő valóságából előhívott lehetőség, a *Psyché* „hihető hazugsága”. Tudjuk, hogy a *Psyché* egyes darabjait, mint „egy ifjú magyar hölgy verses játszadozásait a XIX. század kezdetén”, már a hatvanas években papírra vetette és a *Merülő Saturnusban* köze is adta a költő. De mi történt volna, ha nem hívja elő a teljes lehetőséget? Ha a *Psyché* teljes kompozíciója, vaskos könyve helyett, mondjuk, a *Táncdal*, a *Hangcsoportok* vagy a *Barbárdal* által jelzett lehetőségből bont ki önálló terjedelmű, új kötetet? esetleg egy eposz — a nyelvből absztrahált nyelv költészetének a lehetőségét megvalósítva? Akkor ma, a *Psyché* néhány korábban elkészült versét, a *Jobb 's balt*, az *Egy lovász fihozt*, vagy a *Neipperg-Montenuovo grossmutter ki-terítve* című verset éreznénk s tekintenénk olyan teljes és végérvényes — és folytathatatlan — daraboknak, mint amazokat; és a képzelt nyelven írt eposz indulati, érzelmi és zenei hullámlásait igyekeznénk — értetlenséggel vegyes ámulattal — hétköznapi fogalmainkra átfordítani.)

Az *Ének a határtalanról* tulajdonképpen annak a dilemmának a feloldása „dalban elbeszélve”, amely az egész — két nagy ágra szakadt — modern lírát fojtogatja. Elkerül két zsákutcát, amelyek a korra jellemzőek: az önkifejezés hipertrófiáját, amely igen gyakran a privátszféra nyelvéleg is, formailag is elviselhetetlen és érdektelen neoavantgard belterjességéhez vezet; és a hermetikus objektivitását, amely a vers — jóhiszeműen feltételezett — értelméhez nem mindig, vagy csak egyre ritkábban kínál kulcsot és fogódzót. Weöres Sándorról ma már nem nekünk kell kimondanunk, hogy ő az önmegvalósítás, a hagyományos lírai Én kibontásáról éppúgy lemondott, mint a programos személytelenségről. Ő inkább a középkori katedrálisépítő mesterek alázatával dolgozik művén: a létezés határtalan valóságának lírai térképabroszán. Erről a térképről, a felszínéről legalábbis, hiányzik a hagyományos lírai hős lábnyoma, de nem vész el, hanem átalakult lírai tapasztalattá, az *Ének a határtalanról* dalaiban objektívalódik, s nem a hermetikus líra áthatolhatatlan páncélja takarja, hanem a „hihetetlen

valóság” érzékletes-pontos és persze utánozhatatlan lírai leírásaiban ölt testet. Így használja például a pastichefestő művészi igény a tapasztalattá sűrített személyes élmények festékes dobozait a *Vásári népballada* című versben, s ugyan ki tudná megmondani, hogy a verset létrehozó költői empátiának: a szicíliai naiv népi festészet táblaképeit és a cigány gondolkodásmód és nyelvhasználat koloritját egyaránt hitelesen megidéző, beleérző érzékenységnek vajon hány, gyerekkorban látott és megcsodált vásári kép, cigánysokadalom, hány valóságos, hűs-vér Plangár Csöpi, missz Ramóna és Fáró Lajos emléke az iránytűje? Az önéletrajzi elemek metamorfózi a ezzel, persze nem merül ki; átalakul a megélt múlt Arany János-ian öszkés öniróniává, mint például a *Megkopottan* című versben („Vers csordul a papíromra, / mintha orrom vére folyna. / Sok emlék, ne nyugtalaníts, / mint cipőben éles kavics”). Vagy kitépődik az életrajz szokványos időrendjéből, mint például a *Glázer Emma* című vers, amelyben egy diákkori-kamaszkori rajongó szerelmesvers banális lehetősége alakul át a kései visszaemlékezés prizmáján keresztül ironikus remekléssé („Sorban ültünk a padokban, / tanárt hallgatva unottan, / míg agyunkban, mint gazella, / ugrált egy név: Glázer Ella”). De mögéje kerülhet, hangjegyekulcs vagy transzponáló hangszer gyanánt, valamely másik Weöres-mű is, mint például a *Kockajáték* sorsfilozófiája mögé az 1955-ben írt *Fughetta* struktúrája; mint a *Kihajolni veszélyes* mögé az *Elvesztett napernyő*; s mint *Az úr* mögé a *Mahruh veszése* metafizikai summázata. S „még annyi mindent elsorolni kéne”, hogy a kötet egyik verssorával szóljak, a weöresi életmű és az új Weöres-kötet egymást feltételező, egymásból táplálkozó viszonyának a teljes jellemzésére, amire most nincs is mód. A kérdésre azonban, hogy: mi is történik itt? (meg az egész életműben), a magam részéről ismét a költővel, az *Ébrenlét és alvás között* című verse két sorával válaszolnék: „Szök ötlenek fel, mondatok / egy más világ rendje szerint.” Ez a rend pedig, hadd ismételjem meg: a határtalan valóság rendje, amely mint minden igazi valóság, egyszerűen hihetetlen a relatív sajátigazságok abszolút voltának illúziójához szoktatott tudat számára.

B. I.: — Domokos Mátyás a *Szajkó*ból kiindulva a kötet egész világát bejárta, jellemezte. Mégis visszahívom most Tüskés Tibort a *Szajkó*hoz. Kezdjük az egészet előlről egy másik — a játékos — megközelítés kedvéért.

T. T.: — Kissé távolabbról kezdem. Eszembe jut, hogy a meghívást erre a beszélgetésre Kovács Sándor Iván, a Kortárs főszerkesztője tolmácsolta nekem, mégpedig oly módon, hogy Pécsért fölhívtó telefonon és megkért, jöjjenek el a beszélgetésre ide a Kossuth Klubba. „Na és mit kell ott csinálni?” Azt mondta: „Ne legyen semmi gondod, tedd a kocsiba a kritikát, amit az *Ének a határtalanról* a Kortársban írtál. Amíg fölérsz, újra elolvasod, és már tudod, mit mondj!” De hát hogyan gondolja? Nekem nincs sofőröm, hogy egyszerűen beülök a kocsiba, és Pécs és Pest között majd újra elolvasom a kritikát. Vagy talán úgy gondolja, hogy az egyik kezemmel fogom a volánt, a másikkal meg a folyóiratot? Akkor aligha érek ide. Egyébként is: se kocsim, se jogositványom, vezetni nem tudok. Így hát vonattal jöttem, elég messziről, és ez alaposan megkülönböztet beszélgető társaimtól. Van valami azonban, ami össze is köt velük: ahogy elnézem magunkat, azt látom, nagyjában azonos nemzedék tagjai vagyunk, valóban közös tanári karba tartozók. Csak talán mintha én mégis szerényebb hozománnyal érkeznem volna. Hiszen a véletlen úgy hozta, hogy a tizennégy éves Weöres Sándor verseit Szombat-helyen már egy Bata Gábor nevű újságíró közölte, aki ugyan csak névrokona volt Bata Imrének, viszont Bata Imre hiteles anyakönyvi kivonatában az olvasható — amint azt Weöres Sándor költészetéről írt kitűnő könyvének jegyzetei közt elmondja —, hogy az ő teljes neve Bata Imre Gábor. És úgy érzem, Domokos Mátyás is illetékesebb nálam Weöres költészetéről beszélni, hiszen Weöres Sándorral olyan interjút készített — a Kortársban jelent meg először, *A pályatárs szemével* sorozat ezzel indult —, ahol a válaszokat is ő fogalmazta meg. Vannak öninterjúk, ahol a kérdéseket is a válaszadó veti papírra, de hogy olyan interjú szülessék, ahol a válaszokat is a kérdező írja, arra — Weöres költészetének ismeretében — csak Domokos

Mátyás vállalkozhatott. Nos, mindehhez mit tudok én hozzátenni? Néhány nagyon szerény emléket, apró adalékot. — Több mint harminc évvel ezelőtt, 1948 júniusában az egyik dunántúli kisvárosban élt egy diák, aki éppen érettségi vizsgát tett, és a magyar irodalomból adott felelete után az elnök megkérdezte tőle, ismeri-e Weöres Sándor nevét. (Ez az érettségi elnök egyébként Palkó István szombathelyi tanár volt, aki később az *Életünket* szerkesztette.) Igen, mondtam, és arra is emlékezem, hogy a levegőben rajzolva a betűket hozzátettem: úgy kell írni a nevét, dupla vé, e-ö-res Sándor. Éppen akkoriban olvastam néhány versét a *Diárium* című folyóiratban, melyet a kitűnő Kenyeres Imre szerkesztett. Ilyen versek voltak: „Láncoskúti Nagy Elek, / megvettem e sirhelyet. / Nincsen jussod már ehhez, / túlsó soron temetkezz.” Ezekből idéztem. Érthető, hogy ez a játékos, zenei ritmus könnyen megragadt egy tizenhét-tizenkilenc éves ifjú fülében. Legnagyobb ámulatomra újból a *Merülő Saturnus*-ban, ebben a 68-ban megjelent Weöres-kötetben találkoztam ezekkel a versekkel *Ócska sírversek* cím alatt. 1948-ban azt kérdezni egy érettségiző fiatalembertől, hogy hallotta-e Weöres Sándor nevét, talán szokatlanul hatott. Azóta sok víz lefolyt a Dunán, sok-sok Weöres-kötet sorakozik a könyvespolcainkon. Ma már az óvodás korú gyerekektől is meg lehet kérdezni: ismeri-e Weöres Sándor nevét? Persze emlékezem azokra az évekre is, amelyeket Weöres a *Tűzkút* előszavában a „szellemi szeszitalalom” időszakának nevez, s amelyekre ma már múlt időben gondolunk, amikor egy irodalmi és művészeti folyóirat szerkesztőjeként ismét találkoztam Weöres költészetével. Ez a folyóirat a *Jelenkor* volt, melyre igen szigorú szerkesztési elv és gyakorlat hagyományozódott az elődöktől. Nevezetesen az, hogy minden beküldött kéziratot lektorálni, és minden beérkezett levélre válaszolni kellett. Nem tudom, miféle komisz ötlet tétette velem, talán ennek az egész mechanikus szervezetnek a lejáratását célozta: egy alkalommal rossz tréfát üttem. Weöres Sándor három versét, melyet később a *Tűzkút* szonettciklusában találtam meg, a költő nevének letakarásával átadtam egy derék férfiúnak, akinek egyébként korábban verseskötete is megjelent, de akkor már újságíróként és kritikusként tevékenykedett, azzal a céllal, hogy mondjon véleményt a költeményekről. Ebből a bírálatból idézek néhány mondatot: „Bocsánatot kérek, de én még nem jutottam el a fejlődésnek ama fokára, ahol ez a logika érvényesül. Sőt, remélem is, hogy nem fogok. Nem szeretek gúnyolódni, mert én az alkotást szent dolognak tartom, de mit írhat mondjuk egy átlagos agy ily versekről? Hogyan tudjon felemelkedni ama szférába, ahol szerző mozog? A »homorú belső« és »domború héj«-ig? [A költemény a szonett-ciklusban *In Aeternum* címmel jelent meg.] Az *Epilogus* már nem lebeg ilyen magasságban, már sejlik valami belőle, bár nem állok jól, hogy ketten olvasva ugyanaz sejlik. A harmadik vers előtt megint alázatosan meg kell vallanom, hogy se részleteiben, se egészében nem értem. Ha ez így megy...” Még egy emléket szeretnék ebből a korszakból fölidézni, hiszen mindez ma már kicsit irodalomtörténet. Akik Weöres Sándor *Tűzkút* című kötetében (1964) rálapoznak a *Salve Regina*-ra, talán nem értik, hogy ugyanez a költemény néhány évvel korábban a *Jelenkor*-ban miért más címmel látott napvilágot. Nos, amikor ezt a verset az eredeti *Salve Regina* címmel kézhez kaptuk, azonnal tudtuk, hogy azok, akikre bízva van a sorsunk, ha a költeményből mást nem is, de ezt a címet bizonyára megértik, és akkor igen könnyen megszületik a kérdés: miféle vallásos, sőt klerikális verset közöl a folyóirat? Javaslatunkra, a szerző hozzájárulásával, a költeményt *Aubade* címmel jelentettük meg. Ez francia szó, azt jelenti hajnali szerenád. Ismétlem, ugyanarról a Weöres-versről van szó, csak éppen a *Jelenkor*-ban *Aubade*, a kötetben pedig *Salve Regina* címmel jelent meg. Hozzá tartozik még a történethez, hogy a folyóirat az igen szerény lehetőségek közt is a legmagasabb honoráriumot fizette a költőnek, amit Weöres azzal küldött vissza, hogy adjuk oda az összeget a folyóirat egyik tehetséges, fiatal munkatársának, mivel — úgymond — „imádságért nem illik pénzt elfogadni”...

Gondolom, mindez nemcsak személyes vallomás; az emlékek közé talán beszűrődött az a motívum is, ami kapcsolódik ahhoz a gondolathoz, amelyet Bata Imre megpendített, mégpedig az, hogy Weöres Sándor költészetének egyik fő vonása a játékoság. Hiszem, hogy nemcsak emlékeket idéztem; mindez valami módon kapcsolatban áll azzal is, amiről itt gondol-

kodni és beszélni szeretnénk: a játékosággal, amit az idő űz velünk, s a játékosággal, ami Weöres költészetére jellemző. A játékoság ebben a kötetben különösképpen hangsúlyosan van jelen. És sietek hozzátenni, hogy nem a köznapi életben elterjedt jelentéssel használom a szót, abban az értelemben, hogy a játékoság: kötetlenség, föl szabadultság, a szabályok, a fejelem elvetése. Ellenkezőleg. Éppen azt szeretném hangsúlyozni, hogy minden játék alapvető ismérve a rend, a törvény, a szabály. Nincs egyetlen játék, amelynek valamiféle törvényei, szabályai ne volnának. Igen egyszerű játék a dominózás, de ott sem lehet az ötös kocka mellé negyest tenni, mert azonnal ráútnak a kezünkre. Weöres Sándor költészetében csodálatos módon érvényesül a játékoságnak ez a törvényekhez, szabályokhoz kötött jellege. Arra a versére gondolok például, amely a *Magyar etűdök* sorozatban található, és a *Bóbita*-kötetben *Így meg úgy* címmel jelent meg. A kétstrófás költemény szerkezeti „lényege”: két szó, az „így” meg az „úgy” a két szakasz harmadik sorában más-más sorrendben fordul elő. Vagyis van a versben két nyelvi-zenei elem, nevezzük az egyiket „a”-nak, a másikat „b”-nek, és ha ezeknek az elemeknek a kapcsolódási lehetőségét, sorrendjét vizsgáljuk, akkor két variáció képzelhető el. Vagy az, hogy „a” plusz „b”, vagy az, hogy „b” plusz „a”. Igen ám, de ebben a versben éppen az az „érdekes”, hogy melyik szakaszba illik az „Egyszer úgy, egyszer így” és melyikbe az „Egyszer így, egyszer úgy” sor. Látszólag véletlenszerű; valójában nagyon is határozottan megszabja az egész szakasz ritmusa, zeneisége, rímképlete... A játékoság Weöres új kötetében nagyon sokféleképpen nyilvánul meg. A *Szajkó*-ban például az eredeti szóalkotásnak azt a formáját figyelhetjük meg, amikor a szótagolás határainak egyéni megválasztásával új és új nyelvi egységek születnek. Az *Ünnep*-ben a szonett tercínája úgy jön létre, hogy az ottavának a felsorait más-más sorrendben ismétli meg a költő. Vagy itt van a *Talizmán*, ahol a versszakokban két-két szó négyféle kapcsolatával (aa, bb, ab, ba) a végtelenül folytatható versre ad példát: „Elmegyek elmenni / maradok maradni / elmegyek maradni / maradok elmenni” — így a költő. És a negyedik strófa után már mi is tudjuk folytatni a verset: Szeretnék szeretni / gyűlölök gyűlölni / szeretnék gyűlölni / gyűlölök szeretni... Van úgy, hogy a szinesztéziával, két különböző érzékterület összekapcsolásának lehetőségével játszik el. A hang, illat, íz, szín fogalmakat a *Variáció* első szakaszában így kapcsolja össze: „a hangok illata / az illatok íze / az ízek színe” — és folytatja még kilenc soron át. A *Dal három hangra* című versben úgy játszik a ritmussal, hogy a sorok egy-egy szótaggal történő megtoldásával vagy megrövidítésével ugyanannak a költeménynek, ugyanannak a nyolc sornak három különböző ritmusvariációját alkotja meg. Vagy ott van a *Korniss-motívum*, ahol tíz szín — piros, sárga, kék, zöld, fekete, fehér, rózsaszín, gyöngyszín, ezüst, arany — kombinációs játékvá! teremt költeményt.

Mindezt azzal a gondolattal egészíthetjük ki, hogy Weöres költészetének jellegzetessége a derű, a könnyedség, a humor is, ami az igazi játékoság elengedhetetlen vonása. (Veszíteni is tudni kell.) Ezzel a derűs-játékos versalkotó leleménnyel találkozhatunk egyébként Weöresnek abban a költeményében, ami a kötet megjelenése után a Jelenkor legutóbbi számában látott napvilágot. A vers címe: *Bestiarium*. Tulajdonképpen egy lírai-zenei játéknak vagyunk itt a részesei. Ez a játék egyszerre kötődik Herman Ottóhoz és a magyar népdalhoz. Herman Ottó *A madarak szavában* följegyezte, hogy a magyar népnyelv milyen szavakkal festi a madarak „beszédét”. A bagoly: huhol. A búbic: jajgat. A rigó: rikkant. A fülemüle: csattog. A tyúk: sok mindent csinál, káricsál, kodácsol, kotyog, kárál, kurrog, karatylol... A jellemfésztésnek ez a módja figyelhető meg a *Kitrákotty mese* címmel ismert népi gyermekjáték szövegében is. „Csikóm mondja: nyihaha! / Kecském mondja: mek, mek, mek! / Juhom mondja: behehe! / Disznóm mondja: rőf, rőf, rőf! / Ludam mondja: gigágá!...” Weöres *Bestiariuma* egyszerre ősi nyelvi játék és egyszerre eredeti, önálló költői lelemény: „A krgak. / A graoo. / A murrangro. / A kurgurut. / A bembemtüti. / A golermull...” Majd a föl sorolás így ér véget: „A tiotik (folytasd).”

B. I.: — Mintha máris túlradtunk volna a „tanárikari karikán”, legalább olyan értelemben, hogy az *Ének a határtalanról* című Weöres-kötet több megközelítésével kísérletezünk.

Másként közeledett a kötet világához Domokos Mátyás, másként Tüskés Tibor. Kísérletet tesznek egy harmadik fajta megközelítésre, ami éppúgy igazolható, mint a másik kettő.

A verses gyűjtemény eddigi kritikái közös tévedésnek hódolnak, amikor az *Ének a határtalanról* rövid, kopottas öltözötű, rögszerű verseit olvasva Weöres nagy kompozícióira gondolnak, és sajnálják, hogy ebből a verseskönyvből azok hiányzanak. De ebben a gyűjteményben is van egy nagy kompozíció, s ez a kötet egésze, a kötet négyes tagoltságú ciklikus rendje, szerkezete.

Weöres lírájában találkozhatik az olvasó olyan szorosabb ciklusokkal, amelynek egyes darabjai külön is remekbe szabottak, együttesükben is szenzációs hatást tesznek. Némelykor az is előfordul, hogy a ciklus rendjében egészen más jelentése és hatása van a versnek, mintha magára hagyják. Az is előfordul, hogy merőben különböző időben készült versek utóbb ciklikus rendbe szerveződnek, s olykor az egymástól távol keletkezett darabok formai szervezetségük szerint egyenesen azonosak. Ilyen szoros — szimmetrikus — kompozíció például az *Orbis Pictus*. Mindösszesen száz négysoros strófa alkotja, mégpedig úgy, hogy egy-egy hétszer egystrófás sorozatot lezár egy-egy három strófaból alkotott vers, s ez tízszer ismétlődik, így: $[(1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1) + 3] \cdot 10 = 100$. A számoknak ez a ciklust, kompozíciót diktáló szerepe könnyen arra csábítja a kritikust, hogy a hetesnek, a hármassnak, a tízesnek de még a négyesnek (négysoros strófák!) valamiféle mitológiai funkciót tulajdonítson. Négy: a világ négy sarka; három: a szentháromság; hét: a mesebeli hetes; tíz: a tökéletesség száma. Ha megfontoljuk a ciklus címét is: *Orbis pictus*, azaz „festett világ”, ez volt a címe Comenius nevezetes tankönyvének, akkor azt is fölfedezhetjük, hogy a hét darab különálló egystrófás mindig a jelenséget sorakoztatja, s a következő háromstrófás viszont a felsorolt jelenségeknek mintegy foglalata. Hétszer fut neki a költő, hogy a jelenségvilágot megjelenítse, s mindahányszor összefoglalót is produkál. S ha hétszer futott neki, okát abban látjuk, hogy hétfátylas táncot lejt Maja, aki nemcsak nő, hanem a nőelv manifesztációja is, s nőelementum maga a világ, a Föld is, amivel szemben a Nap, a fény a hímelvelet, a férfielementumot képviseli.

De az *Orbis pictus*t itt csak példának szántam. Példának arra, hogy mennyire szeret ciklizálni, komponálni Weöres, hogy versekből verset épít akkor is, ha kötetet szerkeszt. Az *Ének a határtalanról* négy ciklusa: a világ négy sarka. Az első ciklus címe: *Ünnep*, a másodiké: *Megkopottan*., a harmadik elé azt írta, hogy *Idyllium*, a negyediknek pedig *Évezredek* a címe. Ezek a ciklusok szimmetrikusak. Minden egyes ciklusban harminc darab vers van, a kötet összes verse négyszer harminc, vagyis százhusz. A középkori, ókori számmisztikák egy avatott ismerője — Süpek Ottó — világosított föl, hogy a százhusz a proféta száma, vagyis jelképe. Mert a szám jelkép. Az *Ének a határtalanról* egésze, szimmetrikus kompozíciója profétálás, vagyis jövendölés és a tudás összefoglalása akképpen, hogy valamit teljességében összefoglalni annyi is, mint jövendőt mondani.

Elég belegendolni, hogy az első — az *Ünnep* című — ciklusban az első vers azt emlegeti, hogy „fényből lettem”, s ugyanezen ciklus záró darabja meg arra jut, hogy „minden a fénybe ér”, máris nyilvánvaló, hogy az *Ünnep* — vagyis a ciklus — olyan teret alkot, amit a fény mér ki. Fényévek mérik e tér távolságát, tehát kozmikus méretekről van szó, mikor az ünnepről. A lírai költő ünnepi érzése kozmikus. Köznapi életünk ünnepi értelme, hogy kozmikus térben vagyunk. Része magunk is a fény által bejárható kozmikus mindenségnek, csak figyelni és elmélyülni kell, s ez az ünnep.

Nincsen ebben semmi irracionális, s körülbelül ugyanoda ér, ahová a modern természettudomány által diktált komplementaritásvé, hogy a kettő voltaképpen egy. Ugyanaz a dolog egyszer hullám, egyszer részecske, de csak a megfigyelő érzékeli ezt így: vagy hullámnak vagy részecskének, holott e kettő voltaképpen egy. Másfajta dualizmus ez, mint a descartes-i, ahogy a híres „cogito, ergo sum”-ból következik. Mert Descartes elsikkasztotta az ontológiai kérdést, miszerint az ugyan igaz, hogy én vagyok, mert gondolkodom, de mi van azzal a dologgal, amely nem gondolkodik. A res cogitans, a gondoló dolog mellett ugyanis van res extensa, külső dolog is. A komplementaritás mutatta meg, hogy e kettő egy, hogy a gondoló is

dolog, mert az is külsővé válik, de a külső dolog is tárgy a gondoló viszonylatában; magam is tárgy vagyok, miként az az apáca, aki Weöres egy régi költői meditációjában számolja számos csomagját, hogy végül maga legyen az utolsó megszámlolt csomag. Az a boldog ember, aki magát is a tárgyak közé sorolja — önként, ezáltal jogot nyer ahhoz, hogy valamennyi tárgynak ő sугalmazzon lelket. Ez nem relativizmus, vagy ha igen, akkor az egyetlen lehetséges relativizmus: minden, az alany is tárgy, de valamennyi tárgynak alanyi vonatkozása van. A világ ontologikus egység; és ismeretelméleti kettősség, amely dialektikusan — hármas egységekbe tagolva — szintetizálható. Az egy kettőre szakad, a kettő egyesül, de hiába, többé egy nem lehet, csak három.

Létünk kozmikus egysége — az *Ünnep* — komplementer alakjában mutatja nekünk magát, vagyis a kozmikus világkép einsteini világkép, a relativitás és a komplementaritás elvei szerint mutatkozik meg, de természetesen tartalmazza az empirikus, a hétköznapi életet is a maga oksági viszonyaival, lineáris idejével három kiterjedésű terével, newtoni fizikai világképével. Ebben a világképben és annak hétköznapi szférájában él az öreg ember. *Megkopottan*. Ez a kötet második ciklusának a címe. A roppant kozmikus tér fényes ragyogása meghalványszik, az arányok beszűkülnek, s jön a második ciklus nyitóverse: 65 éves vagyok. Ami egyrészt factum, a lineáris időt méri, az életidőt jelöli. Benne vagyunk a newtoni viszonyítási rendszerben. S nemcsak benne vagyunk, de bizony szűkül is körülünk a kör, mint azt Arany Őszikéi egyszer már megmutatták.

Hetvenéves a költő, s ez az idő a jelenlétet is befolyásolja. Mert a jelenidő, mint tartam ezen a ponton már a megélt időnek a függvényében is erősen karakterizált. Már nem a jövő határozza meg ezt a jelenlétet, hanem a múlt, az, ami ebben a hetven esztendőben történt. De az előző ciklusnak — az *Ünnepnek* — roppant fényes kozmikus terében megint más az értelme a múltnak és a jelenlét időminőségének. Jelenlétünkben a jövő mindig úgy van benne, mint alternatíva. Adott pillanatban választás kérdése, hogy mi legyen a következőben, ha nem is vagyok azért egészen szabad. Választási esélyemet befolyásolja körülményem és személyhez kötött múltam. De az *Ünnep* időminősége figyelmeztet valamire. Arra, hogy a lepergett hetven évnek nemcsak múltja van, de kihagyott, elmulasztott esélye, lehetősége is. S nemcsak az vagyok, ami megtörtént, mert a kozmikus ünnepi időben az is, ami nem történt meg. De éppen azért, mert meg se történt és nem is történhetik már, öröktől fogva volt, van és lesz. A kozmoszsal egyértékű, ami nem lettem, de lehettem volna. Az örök a kozmosz által létezik, s akkor is lesz, mikor én már nem vagyok, ha teljesen elenyésem. Örök az én lehetőségem, mert azon már az úristen se változtathat. Benne vagyok, és bennem van. A megkopottat az ünnep ragyogja be, s az ünnepre való hangoltság a hetvenéves öregben is ott ragyog.

S milyen ennek a ciklusnak — a *Megkopottan*ról beszélek — a lírai hőse? Föltűnik nekem, hogy milyen bóklászó ez az alak; összevissza csámborog egy belátható térben. S még mindig nyilvánvaló számára, hogy nemcsak az van, ami megtörténik, mert azt is érzi, ami csak lehetne, mert az esély akkor is fénylik, ha már nem vagyunk képesek akarni. A lírai hős jelenlétét kitágítja most is, és lebegteti.

E lebegés készít bennünket elő a következő ciklusra, az *Idyllium* verseire. „Óg és Mógban jártam” — kezdi a szekvenciát... Tehát valami mesés világban, aminek realitása csak a gyermekkorban természetes. De a hetvenéves megkopott ember poéta, s a poéta emlékezetében elevenen él a gyerekkor, a gyerekkorban pedig mindent beborít a képzelet játéka. De a megkopott öreg ember lelkében elevenedik az a gyerekkor! S a jelenlét és az emlék összeköttetéséből alakul ki az *Idyllium* szívárványhidja. Égre vetített valóság, amelyben eleven a naiv önfeledttség, s benne a *lehető* könnyen összetéveszthető a *valósággal*.

S aki az idővel így tud játszani, annak számára nemcsak egyetlen ember élete, de az egész emberiségi lét is könnyen megelevenedik képzelet szerint. Megelevenül az idők roppant sorozata, s az évezredek térként teríti maga köré. Ez az *Ének a határtalanról* negyedik ciklusa, az *Évezredek*. E ciklus első verse őskori villanatot. Guggol a tűz előtt egy töppedt és időtlen figura, guggol, mint a kártyasorban a makk ász kisöregje; guggol az ősember a felfedezett tűz előtt.

S ebből az idők ősi homályában fölfedezett tűzből lesz a ciklust záró vers roppant lángbokra, az atomfelhő. Íme, az évezredek térbeli képe!

Weöres verseskönyve ekképpen egész költészetének tömör kivonata, kopár összefoglalása; ontológia, ismeretelmélet, értékelvi és erkölcsi áttekintés, ahogy a lírai hős időtlenségbe átforduló, kopottas küllemű alakja morfondírozik, reflektál... A különböző időpontokban született lírai darabokból így épül egészszé, egyetlen énekké — versekből verssé — az *Ének a határtalanról*.

Így van-e, vagy lehet-e így is értelmezni ezt a könyvet, igaz-e, hogy verseket egyetlen költeménybe lehet belevakolni, mint téglát a falba? — kérdezem e gondoltsor végén magát a költőt, Weöres Sándort.

W. S.: — A versek összeillenek bizonyos rendbe vagy ellenállnak a szorosabb összefüggésnek. Ilyen is van, olyan is van, a szimfóniám közt például; tizenkettő van belőlük, de csak négyet vagy ötöt írtam eredetileg is szimfóniának. A többihez találtam a versanyagot: itt van egy largoszerű darab, emitt egy scherzoszerű darab, itt meg egy allegretto, s ezeket aztán össze lehetett állítani szimfóniává. Van, amikor a versek összeillenek, hajlandók valami nagyobb egységbe szervezkedni, s van, amikor ragaszkodnak önállóságukhoz, s nem állíthatók össze valamiféle nagyobb egységgé.

B. I.: — Köszönöm, Sándor, a tanárikari karika tehát mégsem ül itt hiába, folytassuk tovább, kéri a szót Domokos Mátyás...

D. M.: — Azon merengek, hogy véletlen-e vagy éppenséggel törvényszerű, hogy ennek az új Weöres-kötetnek a költői pillanatáról is csak úgy tudunk beszélni, ha közbe ide-oda csúszkálunk az időben, s ezáltal valahogy kívül is kerülünk rajta. Bata Imre beszélt ennek a könyvnek a szerkezeti harmóniájáról, vagy ha tetszik: mágiájáról. Hadd beszéljek én most egy kicsit a héj, a költői kifejezés mágiájáról. „Meleget idéznem / képzeletben, rám vall: / többnyire beérem / a dolog másával” — írja Weöres Sándor a kötet egyik szösszenetében, a *Decemberben*. No de: milyen másával? Az „égi másával”, amit Arany tett a költők kötelességévé, bár nem minden irónia nélkül, a *Vojtina ars poetikájában*? Vagy a „pokoli másával”, ahogy a dologizmus, Baudelaire hirdette? Bata Imre a „komplementer” kifejezést használta a Weöres Sándor-i költészet egyik sarkalatos tulajdonságának a jellemzésére. Nos, ha a határtalan valószínűségről tudósító rövid énekeket megtestesítő lírai kifejezés komplementer megfelelőjét keressük, ami engem illet: nem tudok megszabadulni attól a régmúltba kalauzoló képzetársítástól, hogy valamikor, az elmúlt időkben (Weöres Sándor gyerekkorában például) a vándorló koldusok, a bujkáló szegénylegények, a hol itt, hol ott tábort ütő, majd váratlanul elillanó cigányok, mindenütt, amerre jártak és megfordultak, a kerítéseket, a falakat, a porták bejáratait telerajzolták titokzatos jelekkel, amelyekkel sorstársaik értésére adták: mikor, hol, mit várhatnak, mit remélhetnek, s mitől ajánlatos óvakodni? Hol van harapós kutya vagy harapós gazda, aki rögtön a vasvilla után nyúl? Hol adnak egy tányér meleg levest a könyörületes szívű háziak? Honnan lehet nagyobb kockázat nélkül tyúkot lopni, vagy kiásni a ház falát? stb. stb. Ezt a világot a magyar elbeszélő irodalomban Tersánszky Józsi Jenő ábrázolta először; Kakukk Marci és „szusztársa”, Soma életének környezetében találkozhatni minđuntalan ilyen jelekkel; aztán Kodolányi baranyai novelláinak vándorcigányai, a *Rókatánc* Kalányos Pétere és a „macskamozdulatú” Mária igazodnak el az ilyenfajta jelek alapján az ősellenség: a falusi paraszt világában. De ez csak egyik rétege ennek az ősi szemantikának. A másik — a liturgiikus réteg. Mindannyian emlékezhetünk rá, hogy nem is olyan régen, amikor még szokásban volt a házszentelés, annak a jelét is fölrajzolták krétával a ház bejáratára. S van ennek a képnyelvhez közelálló kifejezési formának egy egészen modern szupercivilizatorikus rétege is, például az utak, a nagyvárosok forgalmát szabályozó Kresz-táblák, továbbá mindenfajta inter-nacionális képpel, amilyenekkel a metropolisok vasútállomásain és repülőterein találkozik a

modern vándor. Ezeket *piktogramok*nak nevezik, és mutatják, hogy hol van vendéglő, ruhatár, hol a földalattihoz vezető mozgólépcső, hol kezelik az útiokmányokat, merre találni taxit stb. stb. Ezek a piktogramok ugyanolyan szerepet töltenek be a vándorló emberi világ eligazításában, mint a térképjelek, s az *Ének a határtalanról* olvasása közben minduntalan arra gondoltam, hogy Weöres Sándor, az orfeuszi vándor, kötete verseivel ilyen jeleket rajzol a létezés kerítésléceire. „A falu szélső palánkjain túl / egy vándor lépdegél. — olvassuk a *Skiz* című versben, a kötet végefelé. — Megáll, körülnéz, megint elindul, / rongyait fújja a szél.” E tudatosan rövidre fogott, és a vándorlás tapasztalataival telített verseket ilyen lírai piktogramoknak is tekinthetjük. Titkos eligazító jeleknek a Teremtés, a Lét portáin. S ahogy a nyitóvers ki is mondja, „a szerte határtalan úrben” ezekkel a jelekkel (versekkel) „mutatom valódi hazánk”.

Ennek a képzettársításnak a jogosultságát megerősítheti talán a versek hasonlatainak, hasonlatrendszerének a vizsgálata. A kötet hasonlatai ugyanis túlnyomórészt tüntetően alázasatos, szerény, kopottas, „elhasznált” hasonlatok — a nyelv ősképei, elemi hasonlatai. Van-e vulgárisabb kép például annál, hogy „hegy-forma fellegek”? De az ilyen megállapításokkal csínján kell bánnunk, mert ugyanakkor: van-e eredetibb kép annál, mint ami ezt a vulgáris hasonlatot megelőzi a versben — „felhő-arcú hegyek”? Ez a két kép együtt olyan sejtelmes és kísérteties eredetiséggel telíti a verset, amit a kritikus már nem elemezhet tovább. S ha már a piktogramok jelentésánáról beszélünk, azt is látnunk kell, hogy az ilyen típusú jelek — a falusi kerítéseken is, a közlekedésrendészetben is és a költészetben is — redukált jelek, az ősképekben rejlő közös és egyértelmű jelentés *elvonása* révén kapják meg formájukat. Minél absztraktabb egy piktogram, annál érthetőbb. (Ha szabad ezt a paradoxont egy triviális példával igazolni: annak a bizonyos helynek a nemek szerinti rendeltetését nemigen lehetne félreérthetetlenül jelezni, mondjuk, egy Beatles-frizurás fiatalember naturalista portréjával...) — Az absztrakció tényét azért hangsúlyozom, mert a Weöres-kötet lírai piktogramjai többnyire filozófiai tartalmakat, filozófiai mondanivalót absztrahálnak jellé. Olykor jelszerűen talányosak tehát, de a beavatottak ráismernek a beléjük foglalt filozófiai üzenetre. Csak egyetlenegy példát: *Az úr* című, három rövid részből álló vers második része úgy hat, mint egy népi mondóka, verses találós kérdés — ha letakarjuk az első sorát: „gunnyaszt a kerítés tövén. / Mikor esteledik, / kibontja magát, / lassan mindenre kiárad, / mint a világ gyökere, / fekete igazsága.” Vagy nem olyan, mint valamelyik magyar nonsense vers a XVII—XVIII. századból? Nyugodtan szerepelhetne a *Három veréb hat szemmel* című gyűjteményben. A megfejtés, a letakart első sor így hangzik: „Egy görcsös árny” — tehát az árnyék. De nagyobb rejtvény és nagyobb megfejtés is található ugyanebben a versben, aminek a kifejezéséért megszületett talán. A harmadik részre gondolok, amely így szól: „Az ürességgel / átitatott völgy. / Az ürességgel / körülvelt hegyek. / Az ürességgel / kívül-belül / párnázott lakás. / Az ürességgel / együtt lakunk / ősidőtől fogva / s észre se vesszük.” S most idézzük emlékezetünkbe Martin Heidegger *Mi a metafizika?* című esszéjének az utolsó mondatát, amely egy kérdés — miért van inkább a valami, mint a semmi? A Lét és Semmi viszonyát, a kettő kapcsolatát, amelyre Heidegger kérdése vonatkozik, s amellyel egész metafizikája (a *Sein und Zeit*) sem volt képes megbirkózni, Weöres Sándor lírai piktogramja tökéletesen kifejezi az együtt- és egyszerre való létezésük költői ábrázolásával, amelyben talán nem is annyira a filozófiai tartalom a fontos, hanem a művészet erejével létrehozott evidenciaélmény.

T. T.: — Két kérdéshez szeretnék néhány gondolatot hozzáfűzni. Az egyik a kötet szerkezete, a másik a költői jelek használata. A kötet szerkezete engem is megfogott. A számok szerepe a költészetben — és e szerep kimutatása — nem jelenti feltétlenül az irracionizmus veszélyét. A számoknak nagyon is fontos, reális jelentősége van a költészetben, és Bata Imre Weöres-könyvének egyik nagy értéke, hogy behatóan elemzi a számok funkcióját Weöres költészetében. Egyébként Weöres már köteteinek címében szívesen emel ki egy-egy számot: *11 szimfónia*, *111 vers*, *35 vers*, és új könyvének is a homlokára írhatta volna: *120 vers*. Bata Imre

nagyon szemléletesen mutatta be, hogy a kötet négy nagy tételből épül föl, melyeket a költő cikluscímekkel is elkülönít egymástól. Ám a correspondance-ok — ahogy Illyés mondja: „összefüggések, megfelelések, csatlakozások, ráütesek” — számát tovább lehetne szaporítani. Például a kötet első darabjára, a címadó *Ének a határtalanról* kérdésfeltevésére — ahol a kozmikus hazát, a „határtalan úr”-t ajánlja „valódi hazá”-nak a költő, hogyan válaszol a kötet utolsó darabja, az *Atomfelhő* című képvers, ahol a kis otthonokat is veszélyeztető atombombba pusztításáról van szó. Vagy beszélni lehetne arról, hogy az egész első ciklusra hogyan válaszol a negyedik, és hogy a második a harmadikkal hozható kapcsolatba. Sőt azon is tűnődtem, bár lehet, ez már az a hatás, amikor a vers olvassa az embert, hogy mindegyik ciklusnak minden harminc-harminc versnek van egy felszálló és egy leszálló ága. A létezés és az ember viszonyát vizsgáló *Ünnep* ciklus első fele az éjszaka, az árnyék képeit idézi, második felében inkább az ünnep, a fénymotívum uralkodik. A *Megkopottan* ciklusban, ahol a személyes, önvallomásos hang dominál, először inkább a beletörődés, a szomorúság, a resignáció hangsúlyos, a ciklus második felében a világ dolgai jönnek elő. Vagyis az első két ciklusban a „negatív pólust” követi a „pozitív pólus”. A harmadik és a negyedik ciklusban mintha fölcserélődne a viszony, ott a ciklusok eleje a derűsebb hangszerelésű, második fele a tél, az éj képzetét idéző (*Idyllium*), az első rész az érték mellett kiálló, a második a múlandóság miatt panaszokodó (*Évezredek*). Roppant érdekes, hogy a versek egymásmellettségében is fölfedezheti a figyelmes olvasó az izek kapcsolódását. Van úgy, hogy a két költemény szinte folytatja egymást: vagy úgy, hogy valamiféle analógiás viszony van közöttük (*Forgás, Talizmán*), vagy úgy, hogy a két költemény ellentétes viszonyban áll egymással (*Az árnyék, Sötétség; Hárman-négyen, Greco példázata a géniuszról*). A *Forgás* című vers egyik kiragadott sora például így szól: „vége sosincs / változik”, és a következő vers, a *Talizmán* mintha csak ezt a véget nem érő játékot „illusztrálná”. Vagyis a kötetben az értelemlánc mindenekelőtt ebből a tökéletes kompozícióból olvasható ki. Addig, amíg a nagy versszimfóniákban egy-egy látomás hordozza a költői gondolatot, itt a versek egymásmellettsége, a kompozíciós elv teszi ezt. Egészen nyilvánvaló, hogy abban az időben, amelyben a kötet anyaga keletkezett, Weöres sokkal több verset írt, mint amennyit a könyv magába foglal. Erről szolt élménye alapján Domokos Mátyás is. A kötet anyagát Weöres egy sokkal bővebb, gazdagabb versanyagból merítette; ide csak azokat a költeményeket válogatta, amelyek a kompozícióba illettek. Ez is az erős kompozíciós elv jelenlétét, érvényesülését bizonyítja művészetében.

A másik probléma, ami foglalkoztat, a jelek szerepe. Rimbaud óta köztudott, hogy az asszociációnak milyen nagy jelentősége van a művészetben is, a befogadásban is. Hogy Weöres költészetében milyen fontos az asszociáció, maga a költő hívja föl a figyelmünket. A kötet úgynevezett „fűlészövegében” olvashatjuk: „Verseimben a sorok az értelmüket nem önmagukban hordják, hanem az általuk szuggerált asszociációkban; az összefüggés nem az értelemláncban, hanem a gondolatok egymásra villanásában és a hangulati egységben rejlik...” (A vallomás Weöresnek 1943-ban kelt, Várkonyi Nándorhoz írt leveléből való; lásd Várkonyi Nándor: *Pergő évek*, 1976. 388—390. lap.) Az asszociáció kicsit olyan, mint a számok jelenléte a költészetben: sokan gyanakszanak rá, valami bizonytalanságot sejtenek benne; azt mondják, a jelenségekről mindenkinek az jut eszébe, amit akar, és tulajdonképpen a versek is ilyen, törvényt nem ismerő játékok. Nézzük meg közelebbről az asszociáció szerepét Weöres új kötetében! *Fuvalom* — írja a vers fölé, s a háromsoros embléma-vers valóban olyan, mint egy kis fuvalom. Első két sora akár egy novella indítása lehetne: „Az őszi lombok illatát / szobámba hozza be a szél”. Ami a mondatot átemeli a lírába, az a következő sorban fogalmazódik meg, amikor belép a versbe a költő, a hasonlat, az asszociáció, a kép: „s leteszi mint egy kosarat”. Vagy nézzük a *Ferenczy Béni emlékére* írt költeményt! Az a tény, hogy a Ferenczy családban a műzsák valódi találkozása, testvérisége valósult meg, mert az apa, az anya és a három gyermek egyaránt művész volt, talán nekünk is eszünkbe juttatja a párhuzamot, a hasonlatot: „Károly és Béni, / Valér és Noémi; ó micsoda ritka csoportozat, / mint a Bach család, / vagy eleven Laokoon csoport.” De az a kép, hogy „Ha rá emlékezem, / abla-

kokat, üvegajtókat látok / élesen metszett napsütésben”, már a költő egyéni asszociációja, önálló leleménye, saját képzelőerejének a bélyege. Más versek megszületésében is nyomon követhetjük az asszociáció működését. A költemény címe: *Renezánsz*. Weöres az asszociációkat hol párhuzamba állítva, hol ellentétet teremtve köztük, alkotja meg a költeményt: „A maszkok korszaka volt ez, / s a forrás fölé hajló madaré. // A tudás felé nyíló szemek / sötét sikátorok kövein gurultak. // Szilárd romok tárultak a múltból / és a porladó jelenbe vegyültek...” (Előbb egy negatív és egy pozitív tartalmú kép, majd egy pozitív és egy negatív tartalmú kép követi egymást.) — Egy emlékemet hadd mondjam még el! Tulajdonképpen kísérlet volt, éppen olyan körben, ahol erősen kételkedtek, hogy az asszociáció működése törvényszerű, és azt mondták, egy versről mindenkinek az jut eszébe, amit akar, egy verset annyiféleképpen lehet olvasni, ahányan vagyunk, s Weöres verseibe is mindenki azt lát bele, amit akar. Vagyis azt kellett igazolni, hogy igenis nem mindegy, nem véletlenszerű, hogy valakinek valamiről mi jut eszébe. Weöres egysoros, sőt egyszavas verseiből állítottam össze egy sort. Ilyenek szerepeltek a sokszorosított papírlapon: „Szárnyösötét.” „Tojáséj.” „Remetebál.” És úgy kapták kézhez a kísérletben résztvevők, hogy nem tudták: ezek versek, ezek költői lelemények. Pedig azok. Mert nézzük csak! „Szárnyösötét” — a szóösszetétel mindkét tagja értelmes szó, külön-külön mondatba illeszthető. Vagy: „Tojáséj.” A tojás egy szakácskönyvben is előfordulhat, az éj pedig egy álmoskönyvben. De így, ebben a szókapcsolatban, ebben az összetételben még soha nem találkozott a két szó. Ez egyszeri, egyedi, eredeti egymásra találása két fogalomnak. Így nincs benn egyetlen szótárban. És amikor azt kértem, hogy írják le azt is, mi jut eszükbe ezekről a szavakról, meglepően rokon válaszok, meghatározott asszociációs körben mozgó képzetek kerültek papírra. Az egyik válaszra ma is emlékezem. Arra a Weöres-metáforára, hogy „Remetebál”, az egyik „rejtvényfejtő” diák remek leleményként azt válaszolta: Olyan mint egy rossz teadélután — ma mondhatná úgy is: lerobbant diszkó —, ahol senki sem akar táncolni. Hát aki így „fordította le” Weöres leleményét, abban egy költői jeletről, egy metaforáról megszületett a helyes fölismerés: itt két olyan fogalom társult, amely ellentétes viszonyban van egymással. Remete: elvonulás a világtól, csönd, magány. Bál: a világ örömei és fényei. És a „Remetebál”? Olyan, mint egy rossz osztálytánc. Az olvasó, aki ezt fölismerte, ily módon maga is kissé költővé vált, ráérezett, ráhangolódott a költészetre. Vagyis Weöres leg-egyszerűbb, egyszavas verseivel fölneveli legigényesebb, legnehezebb verseinek olvasóit, ha hagyják magukat. — Nemrég Szlavóniában, egy szórványvidéki magyar faluban, Kórógyon jártam. Ott hallottam: azt a szerszámot, amit mi hol örökírónak mondunk, bár nem ír örökké, hol golyóstollnak nevezünk, holott nem golyó van a végén, hanem hegyes tű, az egyik gyerek így nevezte: száraztintás. Szemben azzal a másik tollal, a mártogatóssal, aminek papálcika a szára, fém a hegye, és amivel tintába mártva írunk. Hát aki először a száraztintás nevet adta ennek a tárgynak, aki először teremtett kapcsolatot két meglevő, külön-külön használt, ismert, élő szó közt, talált egy új jelet, kitalált egy fogalmat, nevet adott valaminek, fölfedezett valamit. Vagyis költő volt. Működött a képzelete. Értette a költészetet.

B. I.: — Előrejár az idő, mi pedig eléggé körüljártuk témánkat ahhoz, hogy immár a magunkénak is mondhassuk azt. Beszélgetésünk végére jutottunk, ha ugyan véges szóval végére járhatunk a határtalannak. Lehet, hogy túlzottan a konstrukcióban — a kompozícióban — ragadtunk meg beszélgetésünk végső harmada előtt. Zárt műről beszéltem hangszúlyozottan magam, de szerencsére beszélgető társaim az asszociációra fordították a szót. Amit én bezárni igyekeztem, azt Tüskés Tibor és Domokos Mátyás kinyitotta. Abban az önhittségben, hogy én a könyv egészében, a kötet kompozíciójában filozófiát vélek fölismerni, engem ugyan nem lehet megrendíteni, vagyis az *Ének a határtalanról* a kozmosz foglalatosa, a kozmikus ember világgépének összefoglalása. Ám az ellenkezője éppúgy igaz. Mert nem is a filozófia a fontos, hanem a versek sorozatában megképződött tér, egy fakturális felület; a versek darabonként mint megmunkált tárgyak, a versek közt képződött üres térségek, valamennyi beszédes itt a konstrukción túl is, a konstrukcióval szemben is. Mert míg az egész gondolkozni sarkall, a

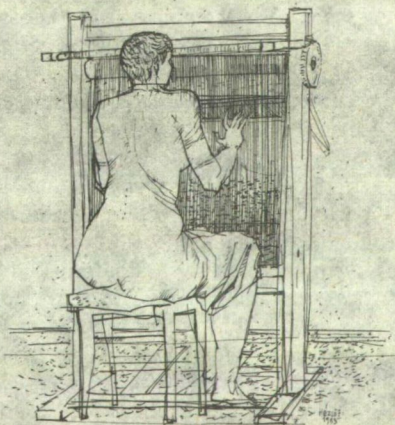
rész — egy-egy vers — a tökéletesen megmunkált tárgy képét szuggeralja, s oly erővel hat, hogy szinte médiumává teszi az embert. Ő, a vers olvassa az embert, nem fordítva, hiszen maga Weöres bevallotta ezt akarja. Ne csak az értelmét vedd a versnek, olvasó, hallgató, hanem engedd magad át az áramának, legyél magad is része a költeménynek...

W. S.: — Itt csak Mallarmé tudnám idézni, aki azt mondja, hogy a költészet szavakból áll. — Nem gondolatokkal ír az ember verseket, hanem szavakkal és szavakból. A szavak nagy része konkrétan jelöl valamit, azt, hogy: szék, ágy, menni, ülni, járni, futni stb. Szóval a szavak menthetetlenül élménysorokat, gondolatsorokat hurcolnak magukkal. Az ember szavakból írja a verset, és azok a szavak mégis élményekké, gondolatokká állnak össze.

*A fekete csóka itt van?
A fekete csóka van itt.
Rügyeket takarít a csalitban,
halovány rügyeket takarít.*

*A fekete csóka nyikkan?
A fekete csóka zenél.
Zajosan kirepeszti a paplant,
bogarat találni remél.*

Ez például egy szóvers; a szavakból kis groteszk képek állnak össze, de a lényege a hangzás, és nem a képvilág, amit hordoz.

HÉZSÓ FERENC RAJZA

A modern művészet választása

Valamelyik este, míg előadásomon gondolkodtam, hirtelen nagyon rossz érzésem támadt. Nem tudom, nevezhetem-e ezt az érzést közérzetnek, tehát mindnyájunk esetleges benyomásának; mindenesetre én váratlanul, de tisztán láttam magam ebben a korban, itt Európában, a 20. század vége felé. Balsejtelmekkel telve láttam önmagamat: akár valami végleg elveszett lényt, bogarat, férget, amifft lassan vonszolódik a csordákban rohanó, túlközlő, bűzölgő autók, gépek között, füstben, porban, hogy már a napot is alig-alig pillanthatja meg. Birkóztam ezzel a rossz érzéssel, aztán azt a kérdést tettem föl magamnak: ha elveszett lény vagyok, hogyan akarhatok még verset írni, szeretni valakit, gondolkodni, emberi kapcsolatokat fenntartani? Mi is vagyok én valójában: elveszett, civilizáció eltaposta féreg, vagy mégis a mindig mindent fölülvizsgálás, a szeretetvágy, a szabadság fokozásának megszállottja — legalább a nap felé emelgetett csápjaimban?

Alighanem ezért kellett ezzel a szorongató tükörképpel küszködnöm, mert a modern művészet útjait-irányait értelmezve-tisztázva, egyre inkább ráébredtem: hosszú idő óta egy tévedés önkéntes áldozata voltam. Amikor a 20. századi költészet, regény, dráma, festészet, zene, plasztika, tánc lehetőségeit és megvalósult eredményeit, sőt, nagy csúcseit vettem számba, mindig abból indultam ki, hogy az írók, festők, zeneszerzők, szobrászok, koreográfusok, rendezők, filmek a maguk külön művészeti ágának dolgait, kérdéseit igyekeznek legjobb tudásuk szerint megoldani, megválaszolni.

Vagyis: az összes művészet erőfeszítéseit az esztétika, a kultúra teljesítményének tartottam. Természetesnek vettem, hogy a művészek a művészet modern formáit, életérzését akarják megteremteni, hiszen erre születtek, vállalkoztak, ezt várta tőlük hazájuk és a nagyvilág is.

Csak lassan-lassan, az utóbbi években kezdtem kételkedni. Ahogy egyre több zavart fedeztem föl a század második felének művészetében, egyre fenyegetőbbnek írták le a szakemberek az erdők, folyók, a termőföld, a növény- és állatfajok pusztulását, ahogy egyre jobban elhúzódtak a különféle városokban tartott leszerelési tárgyalások és a politikai válságokra a még nagyobb mértékű fegyverkezés bizonyult a legbiztosabb válasznak. Megmozdultak, helyet cseréltek, átfordultak a dolgok a fejekben. Ma már azt hiszem: mindegy, mit akartak a művészek, írók, rendezők a maguk területén, a tét mindig a civilizáció volt. Nem az tehát, illetve nemcsak az, hogy hány szemű nőt fest kubista korszakában Picasso vagy Braque, vagy Juan Gris, hanem elsősorban egy új civilizáció, életforma, termelési és politikai intézményrendszer létrehozása. Ha nem akartunk — és nem akartunk — elpusztulni, nyomorultul, elszigetelten, elidegenülten, elnyomottan, természetünkkel ellentétesen élni, fennmaradni az ipar, a tudományok fényében és árnyékában.

Így még világosabb lett számomra, hogy a modern művészet nem tehetett mást, mint amit tett. Mert akármelyik lépést tette meg egy művész, egy író, annak a kényszernek engedelmessé kellett, amivel a 20. századi iparosodási viszonyok, hatalmi formák fojtogatták. És ezek között aztán éppen elég zavarba ejtő, önmagának ellentmondó erőt, tünetet találhatott. Előre lépjen-e vagy védekezzen? — igencsak meg kellett fontolnia elhatározását. Egy olyan világban, melyben minden előre tett mozdulatnak megvolt az ára, a hátránya, melyben ezer szálból szövődött össze minden társadalmi, hatalmi, etikai és művészi jelenség, mindennek lehetett nevezni a művészet helyzetét, csak egyszerűnek nem. Költészetnek, festészetnek, szobrászatnak, filmnek és színháznak hatalmas vetélytársa támadt: a természettudomány és az ipar. Totalitáriánus államok fő támaszává válva mind a kettő a 20. század istene lett olyan vallásokkal kiegészítve, melyekhez képest még a független filozófiai kutatás is csak egyre alárendeltebb szerepet játszhatott.

Mit tehetek tehát a művészek, akik nagyon nehezen látták be, hogy helyzetük már annyira sem tradicionális, amennyire a 19. században még egyáltalán lehetett?

A tízes években még minden megoldhatónak, szabadon átalakíthatónak látszott. Mintha a művészet teljesen önálló tartománya volna az emberi létezésnek, hova más erők nem vihetik be a maguk pusztító gyártmányait és eszméit. Az első világháború azonban fölébresztette ebből a hamis biztonságérzetből a művészeket. Hirtelen rá kellett döbenniük, hogy semmi sem érvényes abból, amit töretlen fejlődésről, haladásról, az emberiség evilági, isten nélküli boldogulásáról, a szépség és ésszerű gondolat megvalósulásáról hittek. Az első világháborútól a másodikig, a hitlerizmuson és más megrázkódtatásokon át mind a mai napig azt a leckét igyekszik megemésztetni a modern művészet, amit meglepetésére a saját korától kapott. Attól a 20. századi embertől, azoktól a huszadi századi ipari, tudományos és hatalmi képződményektől, melyeket, azt hiszem, teljesen naivan, a saját ártatlan teremtményeinek, sőt, vívmányainak képzelt el, amikor a század elején végtelen fölfedezőútjára elindult.

A magukat modernnek tartó művészeknek és íróknak váratlanul azt kellett tapasztalniuk, hogy abban a mozgásban és változásban, melyben magukat az elsődleges mozgatóknak és a legnagyobb változtatóknak gondolták, a második helyre szorultak; a közgazdasági, politikai és katonai érdekszövevényekben még a létjogosultságukat is kétségbe vonták vagy egyszerűen csak propagandaeszközöknek tekintették. Sok művész elbukott, elsekélyesedett, a művészet árulójává lett ebben az alapvető szerepcserében. Nem bírták elviselni, ellensúlyozni, hogy olyan világban kell élniük és műveket létrehozniuk, melyben immár vitathatatlanul első helyet foglal el a hatalom, neki dolgozik természetesen a tudomány és az állam a maga intézményi és katonai eszközeivel s csak aztán következik a művészet, melyről tudják a Wille zur Macht emberei, hogy lennie kell, csak éppen tevékenységének szükségszerűségéről nincsenek egészen meggyőződve.

De még azokban az országokban, illetve államokban is, ahol a művészet és az irodalom beiktatódott a társadalom átalakításának terveibe mint forradalmi lendítőerő, emberformáló szellemi élesztőszér, még ott is szembetalálta magát a művészet két olyan föltétlen tekintéllyel, melyekkel ha akarta se, élhetett boldog békében. A természettudomány meg az ipar a velük együttjáró — s hála istennek együttjáró — jólét és kényelem olyan tekintélyre tett szert századunkra, olyan magától értetődő fölényrel néz le minden más szellemi tevékenységre, mintha emberi létezésünk összes gyötrelmes titkára tudná a választ, hiszen az számára pusztán idő kérdése. Nem hiszem, hogy sok olyan tudós volna, aki nem szereti az irodalmat, a költészetet, a zenét, színházat, filmet, képzőművészetet. Nagy többségben vannak azok, akiknek számára nélkülözhetetlen a művészet egy vagy több ága. Csak éppen annyira más módszer, struktúra az, amelyben gondolkoznak, kutatnak, most már nem is annyira egyénileg, hanem csoportosan, intézményekben, örökös információszomjúságban — hiszen információkból él meg minden tudományág, anyagi javainak jó részét is erre fordítja —, hogy a művészet a maga individuális-személyes, fejlődés nélküli, levezetés és matematikai, kísérletezés nélküli, fölsimerésekre és bizonyíthatatlan evidenciákra épülő működésével valahogyan mégiscsak kérdéses ügy nekik. Nem értenek hozzá, bár szeretik, élvezik, tisztelik.

A mi civilizációnkban a művész, az író az a fölösleges ember, akire valamilyen oknál fogva mégis szükség van. Nélküle nem tudják az emberek, a társadalmak, a politikai rendszerek igazán átvilágítani, megérteni önmagukat.

Európának az individualitás elve a meghatározó civilizációs, kulturális jegye. Azonban az iparnak, a legtöbb tudományos mammutintézménynek, elbürokratizálódott államnak nincs szüksége olyan mértékben individuálisan viselkedő, értékelő személyekre, amilyeneket az európai reneszánsz, fölvilágosodás, a racionalista és egzisztencialista filozófiák évszázadok alatt mintaképpül állítottak elének. A 20. század a minden eddigi kornál individuálisabb művészek és az alapvetően tömegtermelésre, tömegfogyasztásra, ízlésre, agyonszervezett ipari és kereskedelmi, valamint ellenőrzésre alapozott civilizáció keserves ellentmondása. Persze, nemcsak a művészek érzik, hogy a nagy modern gomböntő be akarja őket olvasztani a

masszába, hogy „főbb senki, semmi se gátolhassa az egész világot elszürkítő, egyhangú, uni-
formizált véleményekre és igényekre szűkítő diadalmenetében. Minden élő egyén megtapasztalja itt-ott, egyszer-másszor az életében, mennyire esetlegesnek tartják, hogy ő éppen az, éppen olyan, amilyen. Egész korszakunk egy alapelv körüli harc, vita, háború: szükség van-e a személyiségre vagy csak az arctalan tömegember érheti meg a 21., 22. századot? Hatalmas, nemzetek nélküli falanszterállamok terjednek szét a földgolyón, vagy a legjobb európai hagyományokon alapuló, soknyelvű, sokféle művészi formában útkereső, együttműködő nemzeti, individuális kultúrák, országok?

Ilyen távlatban tekintve természetesen tartom, hogy a művészet választása civilizációs választás. De azért egyúttal mégiscsak a művészet belső cél- és útkeresése. Az másodlagos, hogy egy festő vagy egy költő mennyire tudatosan, illetve egyáltalán tudatosan tette-e meg azt a döntő lépést, mely a modern művészet két nagy lehetősége közül az egyiket vagy a másikat jelentette. Voltak és vannak olyan írók és művészek, akiknek műveiben nem észlelhető ez a választás, mert pályájukon hol erre, hol arra kanyarodtak. Olyanok is akadtak — s gyakran a legjelentősebbek közül valók! —, akik a saját egyszemélyes mítoszukat építették ki, ahhoz ragaszkodtak életük végéig teljes következetességgel. Azonban ezek a döntéstől távolmaradók is átélték, megemésztették, meggyőtrődtek magukban az alaphelyzetet: továbblépés és szétesés paradox drámáját.

Mert alapjában ez a két út nyílt meg a 20. századi művészet előtt: vagy tovább, a végsőig kutatja, meddig terjedhet még az emberi egzisztencia értékének kétségbevonása? Vagy szembeeségül a kor ipari-hatalmi, elidegenítő antihumanizmusával. De ehhez támaszt kellett valahol keresnie. És ebben jött segítségére mindaz, ami a néprajzkutatásban, népzene, népköltészet, népi faragás, tánc, törzsi népek művészetének föltárásában Frazer-től mondjuk Bartók-ig történt Európában és Amerikában. Természetes, hogy például a népzene, a népköltészet vagy a népi tánc jobban hathatott a művészekre ott, ahol a parasztság még volt annyira érintetlen, hogy közvetlen kapaszkodóul szolgálhatott. Vagyis koreográfusok, képzőművészek, költők, zenészek, zeneszerzők többen fordultak az ősi forrásokhoz Mexikóban, Dél-Amerikában, Dél- és Kelet-Európában, mint Euramerika más részein. Amint az is érthető éppen ezért, hogy a Nyugat az egzisztencializmussal, az abszurd drámával, és a strukturalizmus különféle irányzataival válaszolt még az etnográfia egyre szélesebben kibontakozó forradalmára is. És most nemcsak a szorosán vett „hagyomány és újítás” T. S. Eliot-i programjára, fölismerésére gondolok. Hiszen az újítás mindkét választási lehetőség híveinek elengedhetetlen célja volt és maradt. Az én szememben éppen azért fontos mind a két tábor, mert Becketet, Ionescót, Marino Marinit, az abszurd színházat vagy az absztrakt festőket és szobrászokat az érdekelte legjobban: hogy lehetne mindazt a fölösleges terhet, ami az emberiség múltjából ránkrakódott, hogy eltakarja az eleven kérdésföltevéseket vagy az autentikus létezést, véglegesen a hátunk mögé dobni, semmisnek nyilvánítani.

A becketi, Tennessee Williams-i, geneti dráma, a chircói, Edward Munch-i festészet vagy a weberni, schönbergi zene, a carnapi, Carl Popper-i, wittgensteini és russeli filozófia végeredményben nagyon racionális fölismerésből indult ki. Rádöbbentek a megismerés, a kifejezés, az emberi civilizáció zavarainak rendezhetetlenségére. Amiről még a 19. században is annyira hitték a legjobb elmék, hogy lehet, sőt, szükségszerű, arról ezek a józan agyvelők és művészek be akarták bizonyítani: mennyire lehetetlen. Lehetetlen az emberhez méltó élet, lehetetlen a művészi megismerés, lehetetlen a nagy kérdések filozófiája. Nem hiszem, hogy volna megrendítőbb és tragédiátlanul tragikusabb jelképe ennek az önlemondó erőfeszítésnek, mint Becket kukában vegetáló kar- és láb nélküli emberpárja. És hogy az emberiség, az emberi egzisztencia végső kiüresedéséről, értelmetlenségéről élénk vetített elviselhetetlen vízió mennyire nemcsak a nagy angol abszurdista külön lázálma, azt bizonyítja, hogy a 20. századi emberi helyzetet a legkíméletlenebbül látó magyar költő, Pilinszky is eljut ide az ember számára elfogadhatatlan, végső lépcső, a világ alkonyatának elfogadásához. Igaz, az ő számára ennek a legvégső elve-

szettségek megvan, meglehet a teljesen tiszta, kényszerű metafizikai ellentéte : az istennel való párbeszéd reménye. De ehhez mégiscsak a beketi látomás, az emberi lény, az eredetileg isteni alak szétesése vezet el :

*Egyedül vagyok, mire megjössz,
az egyetlen élő leszek,
csak tollpíhék az üres ólban,
csak csillagok az ég helyett.*

*A temetetlen árvaságban,
mint téli szeméttelepen,
a hulladék közt kapirgálva
szemelgetem az életem*

.....
*Mint tagolatlan kosárember,
csak ül az idő szótalan,
nincs karja-lába már a vágnak,
csupán ziháló törzse van.*

(Mire megjössz, 1948)

Hogy elszaporodtak a mai napig ezek a téli szeméttelepek Amerikában és Európában ! A csomagolt, adagolt, kiállított, megkomponált szemét bekerült a kiállítások termeibe, nagy nevű múzeumokba. Andy Warhol eldobott konzervdobozokból, cipősdobozokból rendez bemutatásokat. Láttam különféle méretű a nejlonzsákokba rakott üvegtörmelék is a művész tárlatán. Ahogyan a beketi, ionescói következetesség nemcsak a szellemi-erkölcsi, a fizikai ember végső széthullását, úgy tárta föl a diszkontinuitás művészete a formák fölbomlasztása nyomán az anyag elpusztítását, törmelékké, töredékrésszé alacsonyítását is. A Tennessee Williams-i alkoholisták, társadalmi sérültek, alulmaradtak világában, a corsói, kerouaci, michaux-i, René Char-i versben, truffoti filmben, a Grotowski-féle pszichofizikai színjátásban a homo sapiensnek elnevezett tüneményből nem maradt meg csak a roncsa. Pessimistának, elborult agyúnak tartották Vörösmartyt ? A „nincsen remény” messzire lángoló tűzvészét azóta egész korszak szórta szét a mi világunkban és agyunkban.

Meg kellett tennie a művészetnek ezt a lépést? Szabad volt-e megtennie?

Ez éppen olyan kérdés, mint az: le kellett-e dobni az első atombombát? Nehéz rá válaszolni. Én néha mégis azt gondolom, amilyen nehezen mozdul a mi emberi fantáziánk, ha merőben szokatlan, merőben új szörnyűségeket kellene elgondolnunk, Hiroshima nélkül talán egyáltalán nem döbbszünk volna rá még máig sem, milyen veszélyes fölfedezésre tett szert a tudomány és az ipar a maghasításban. Rettenetes, nem eléggé szánszható áron, de mégiscsak tudjuk most már, mivel játszanak fizikusok és hadvezérek a mi fejünk fölött. Szerencsénkre annak a választásnak, amire az egzisztencialista, az abszurd, a groteszk, a strukturalista, az avantgard és a neoavantgard művészet vállalkozott, nincs ilyen véres, embertelen ára. Annál nagyobb a jövő falán föltépett rés, hogy láthassuk : hova sodorhat el minket a birtoklásra, hatalomra szomjazó, rettegő és éppen ezért mérhetetlenül agresszív modern ember, modern civilizáció szelleme. Ezek a művészek és írók nem akartak, nem is tudtak ilyen civilizációban élni. Azért mutatták meg a jövőt, ami részben már jelen is, mert nem tehettek mást. Az ő művészságuk ezt súgta nekik ; ezt, hiszen a művésznak is ebben a korban kellett megszületni és sügni.

Munch Sikolya, Ginsberg Üvöltése soha többé nem halkul el a fülünkben. Nem hagyja, hogy hazudjunk önmagunknak : ilyen ez a század.

De éppen e modern sikolyok és üvöltések figyelmeztetnek rá, milyen fontos volt a másik út fölfedezése, milyen kikerülhetetlen annak a követése. Azok, akik az ősihez, a mitikushoz vagy a törzsihez és parasztihoz hajoltak vissza, hogy megerősítsék magukat a semmivel szem-

ben, nem abban a hiszemben tették ezt meg, hogy a történelem megfordítható. Sokszor, sokan megvádolták őket azzal, hogy vissza akarnak menni egy olyan állapotba, mely nemcsak hogy elmúlt, de a maga idejében elviselhetetlen is volt. Szóval, hogy kapaskodásuk, értékkéresésük üres romantika. A valóságos civilizációs, politikai és társadalmi viszonyoktól való naiv elszakadás. Az is volna, mondom én, ha valamiféle tökéletes üdvösségről ábrándozott volna Picasso, mikor a négerplasztikán megakadt a szeme; Sztravinszkij, amikor a Petruskát vagy a Tavaszai áldozatot írta; Moore, amikor a mexikói azték szobrászat formavilágát a maga térérzékelésével egyesítette. Az emberiség ősi, népi hagyományához forduló művészek, költők, néprajztudósok egyáltalán nem olyan gondtalan emberek, amilyenek kritikusaik vagy ellenségeik lefestik őket. Csak azt érezték meg, de azt nagyon erősen, szenvedélyesen, hogy van út a menekülésre, van lehetőség új civilizáció megteremtésére. Van mód annak a folyamatnak lelassítására, esetleg megváltoztatására, amely egyébként az emberi érzések és kapcsolatok elkoprosodására, a hidrogénbomba kivirágzására vezetne.

Föltűnő, hogy ennek a folklórhoz ragaszkodó művészetnek és világtérzésnek nincs filozófiája.

Az ipari-hatalmi-katonai civilizációnak van, az egzisztencializmusnak, abszurdnak, nihilistának van. Ezért is éri annyi értetlenségről tanúskodó támadás a mitikushoz vagy a parasztihoz kapcsolódó műveket, művészeket. Pedig ahogyan például Bartók a Cantata profanában szembeállítja az ember természeti lény mivoltát a modern civilizációval, hogy megmutassa: semmi sem menthet meg minket a 20. századra bekövetkezett életformacsódtól, csak a természettel való új összhang megteremtése — az a mi századvégi helyzetünk legátfogóbb értelmezése itt Európában. A népi-mitikus tájékozódású művészet vagy költészet persze nem egykönnyen illeszthető be filozófiák vagy ideológiák áttetszőbb kereteibe. A népi táncnak, fafaragásnak, naiv festészetnek vagy zománcképművészetnek ereje éppen abban rejlik, hogy tartalma tökéletesen elválaszthatatlan tőle. Azokat a motívumokat, amik egy legényesben, egy Kátay Mihály készítette életfában vagy napjelképben élnek, megmozdulnak, nagyon nehéz volna, de nem is kell különváltan értelmezni. Ilyenformán az életérzés, az ízlés, a szándék, ami a népihez forduló művészetben megmutatkozik és helyet kér a maga számára a 20. század zűrzavarában Medgyessytől Szervátiusz Tiborig, és Kohán Györgytől Németh Józsefíg vagy Samu Gézáig, soha nem válhat pusztá gondolati absztrakcióvá. Sokfélesége, és vérrel, étellel telítettsége is ebből származik. Azoknak a művészeknek és költőknek biztonságérzete, akik ezt az utat választották, valahogyan azokból az évszázadokból, sőt évezredekéből ered, ahonnan formát, szót, dallamot, jelképet örököltek. Nehéz volna másképp megmagyarázni Lorca, Octavio Paz, Jeszenyin, Dylan Thomas vagy Nagy László méltóságát és büszkeségét: mindnyájukban ott lüktetett a tudat, hogy személyiségük mélyrétegeiben egy egész nép életösztone, kozmikus, széles közösségi vérkeringése az alapja mindennek: életnek, szerelemnek, halálnak, formának és gondolatnak.

Ők is civilizációt választottak, amikor az ősi hagyományra bízták magukat. Valójában embermintát. Azt érezték, az fájt nekik, hogy a mai ember egyre absztraktabb lesz, egyre jobban elszakad a dolgoktól, a többi élő embertől. Azt akarták, hogy a gépeibe, tudományába, háborúiba, televízióprogramjaiba belevesszett depressziós, elégedetlen-kielégíthetetlen férfiak és nők tömege újra megtanuljon táncolni, énekelni, saját örömeire használni és alakítani az anyanyelvét. Mintha azt mondták volna: „Lépjetek megint meztelen talppal a földre, meggyógyultok. Mert hiszen betegek vagytok, igaz?”

Utópia?

De hát az ember ma már csak utópiákba kapaskodva létezhet, ameddig még lehet. Az az elveszett lény, bogár, féreg, aki mostanában egyre fenyegetőbbben jelenik meg éjszakáimban, attól emberi lény még, attól tud küzdeni, szeretni, közösséget áhítózni, hogy vannak utópiái, vagy dédelget még legalább egy, egyetlen utópiát. A magyar kultúra korábbi kulcskérdése, az Ady-fölfedezte kelet-nyugat ellentét, mostanra, a század végére a természeti lét-modern civilizáció szembenállásává változott. A „modern vagyok — és ősi” dilemmájává. Már nem va-

gyünk elmaradott, elkésett nép: a század nagy ellentéte már egyetemes európai, sőt emberi kontraszt. Megoldás egyelőre nincs rá. Jellegetesen a „megoldatlanság mint megoldás” helyzetében élünk mi magyarok is. Ebben a feszültségben maradva védekezhetünk leginkább az absztrahálódás, az önpusztítás ellen. Meglehet az a reményünk, hogy nem hiába. Hogy talán még van rá elég időnk.

HÉZSI FERENC RAJZA

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

41.

RÉVLEÁNYVÁR

a zempléni oldalon úgy hasal rá a Tiszára, szinte maga alól eresztgeti át Szabolcsba a kompjárást. Örök idők óta ezen révésztették át a hadakat, a sóval rakott szekereket, a gyalogot, a lóban hajtott jószágot.

Hány ezer éves találmány a rév, a vízen átkelő hely, azt hirtelen hamarjában nehéz lenne kiködhögni hazugság nélkül. Annyi bizonyos, hogy a nagyon barbáros világban is alkalmas hely lehetett az átkelésre. Mert itt a Tisza mély, de nem mocsaras. A messziről hozzápántlikázó utakon fontos területek között biztosította az elérhető összeköttetést.

Felső-Magyarországról a Tisza-könyökbe igyekvő egyenes vonalon vezet oda-vissza.

A rév sokszor hadiútnak minősült. Védelmezték békében és háborúban. Őrizték is buzgón. Valamikor a bolgárok idejében emelhettek ide kalappal, süveggel, fűzkosárral hordott magaslatot, 15—20 méternyire a víz fölé emelkedőt, amelyről messzi ellátni, s amely uralta a tájat, őrségével, fegyveres erejével.

A hordott magaslatot fatörzsekből rótt védőművé tették, betetejézték, télen-nyáron lakták. Az erősség várrá rukkolt élő. Úgy is nevezték a honalapító I. István idejében mindjárt, Tiszavár.

Hanem, ahogy tudjuk, ez a tájék a Zagyvától föl a borsodi hegyek lábáig a kabarok országa volt, a honfoglalók egyik törzséé, ami három nagy nemzetségből állt. Ott voltak az Abák, az Őrsök, a Borsok.

Aba Sámuel fogta marékra a kantárukat. Mert ezek is szilaj egy népnek számítottak. István, aki keresztényi szelidségűre sietett varázsolni a kalandozásokra kapott magyarokat, nehezen bírt a kabarokkal. Nem csak a pallosát villogtatta előttük, de a máglyák tüzeit sem sajnálta tőlük.

Aba Sámuel sátoraként vont a hatalmi körébe, hogy szem előtt tartsa. Sarolta asszony nehéz sorsot vállalt. A sánta Aba Sámuel nem szerette. Az asszony hidegségéből Aba hűtlensége következett. Úgy vett magának elégtételt, hogy a Tiszavárat berendezte találkahelynek.

A várban állandóan lányok vártak rá, ahol elmulatozott, ha az István melletti háborúságokból szabadságot vehetett magának. Vigasztalódott. Ettől lett Lányvár. Később, megkülönböztetésül, Révleányvár.

Más, mesélőkedvűek szerint a tatárjárás idején vált leányvárrá, amikor a tájék asszonynepeit a rohanva rabló, gyűjtogató, dűtő-borító tatárok elől idemenekítették.

A várdomb máig itt kucorog a parton. Utoljára egy jámbor adóhivatalnok házát, szőlejét cipelte. Most üres, árva az épület, félkopár a domb. Senki földje.

A mai faluból két úton fogynak el az emberek. Meghalnak, fiatalok nem lépnek a helyükre. A lélekszám csökken.

Agárd alá van parancsolva. Innen tíz deka húsért át kell menni a másik falu valamelyikébe!

A régmúltat és a legmaibb má t Iski Dániel nyugalmazott tsz-tag és községi tanácselnök boglyázza elem. A régről mondottak révén kérdezem.

— Iski! Nem valami gyakori név. Kabafivadéknak gondolja magát?

— Á, tatár vagyok! Valamelyik ősem valahogy itt ragadt. Szép asszony szeme fogta-e vagy valami sebesülés? A kán parancsára nem ment haza? Az én feljebbi rokonságom a muhi csata utántól él itt. Tatár név, de ne üssön érte fejbe, hogy feldúlták egykoriam a drága magyar hazát. Higgye el, nem tehetek róla! Bocsánatot kérek minden magyartól, az őseim nevében. Szégyellem magam miattuk. Magyar vagyok! Itt élek a tatárjárás óta. Elfogadnak. Arra öreg vagyok, hogy valami dicsőségért hazudozzak. Van egy barátom, Szilágyi Sándor. Múltakatos, bádogos és rézműves. Csak úgy mellékesen zsidó. Barátom a tatárjárás óta. Szeretném, ha megismerné. Sorsa érdekesebb az enyémnél.

— Ismerjük meg. De ilyen későn? Az esti nyolc órát régen elharangozták. Hogy verjük rájuk az ajtót?

Az öreg Iski erősködik, hogy ő éjszaka évadján is odamehet, úgy fogadják, akár fényes délben.

Ikrás kácsaszirba mártogatott hajában krumplit vacsorázik a család. Jöttünkre fölállnak. A kisgyerekek is. Egy fiúcska, egy kislányka meg egy serkenő bajszú fiatalember. A házigazda, a dörmögő hangú Szilágyi Sándor, felgyűrt ingujjú karját nyújtja kezelésül, rám ne ragadjon a kácsaszirba.

— Leülni, de az asztalhoz! Szívesen kínálok a vendégeket. Nem muszáj elenni előlünk a krumplit! — aranyoskodik a rézműves.

— Ugyan, Sándor, hát hogy mondhat sz ilyen a vendégeknek! Úgy kínálad őket, hogy kifordulnak a házadból — tiltakozik Szilágyiné.

— Értik azok a szót! Tölts, asszonyka! Sört-e, bort-e, pálinkát-e?

Ugyan nem kocsma a házam, magam sem nagyon élek effélékkel, de jobb vendégeimnek mindig kéznél van egy kis innivaló.

Mi járatban erre?

— A Tiszát centizzük, s a mellette élőket.

— Közéjük tartozom?

— Másképp nem találkoznánk.

— Adjam elő az életemet?

— Ha lenne olyan kedves.

1912. január 8-án születtem. Akkor apám mint gazdatiszt Balmazújvároson szolgált. Nem sokáig élveztük a jót, mert jött a 14-es háború. Nagy bajunk volt abban az időben a faji megkülönböztetés. Én voltam a bűdös zsidó.

Mikor jó apám leszerelt a katonaságtól, Hajdútetétlenül laktunk. A Zichy gróf birtokán, majd később, a háború után fölparcellázták ezeket a földeket. Bekerültünk Kisvárdára.

Apám azt mondta, tanulj fiam ipart. Szigorú ember volt, művelt, vallásilag, zeneileg.

Kisvárdán Schwarz Árminnál tanultam. Bádogos lettem, felszabadultam. Dolgoztam díszmülakatosnál, majd megtanultam a palafedést. Így aztán vizsgázott díszmülakatos, bádogos és palafedő vagyok. De ahogy a palafedést kitanultam, jött a háború, az állandó behívás. Először egy évet húztam le Nyíregyházán, a Damjanich-laktanyában. 1936-ban megnősültem, született egy fiam és egy lányom.

Megboldogult jó apám is ebben a faluban született, de nem illetékeltette magát. Egyszer szól nekem a főjegyző, hogy mutassam az illetőségi bizonyítványomat. Mondom, kérem, jó apámnak itt van az anyakönyvi kivonata, csak ő nem falusította magát.

— Hát ez nem igaz — mondja. Ekkor már kezdődött a szurkapiszka. Ez 1937-ben volt. Hadiállapot lépett fel közöttünk. Ha itthon voltam két-három hétig, akkor már jött a behívó. Utoljára annyira ment, hogy ha nagy ritkán szabadságra jöttem, már a saját gyerekeim sem ismertek rám, szaladtak előlem. Egyik bevonulás a másikat érte. 1942-ben kivittek a frontra.

1936-tól saját üzlettel rendelkeztem itt, Leányváron. Volt olyan nyomorúság, az egész

község annyi cukrot nem fogyasztott el egy év alatt, mint ma egy család. A falu leggazdagabb embere a bíró volt. Ha egy vasárnapra vittek egy negyed kiló cukrot, az már nagy vásárlásnak számított. Hoztak tíz cső tengerit, de azt kilóra nem adták, hanem fillérért darabját. A tíz cső tengeriért adtam borsot, paprikát, egy szem cserebogár csokoládét, meg két fillérért krémet a nagylánynak.

Kilencven fillér volt egy kiló zsír, nagyobb vendégeskedéshez tíz dekát vettek.

Vidám ember voltam én mindig. Szeretett a fiatalság, úgy kellett őket kizavarni záraskor. Pedig egy kis kóceráj volt az egész üzlet, de szerettek ott, minden ment, tréfák, mesék.

Egyszer bejöttek Majláth gróftól hozzám vásárolni. Azt mondja erre nekem az egyik illető, hát, tetszik tudni, nagy szerencse, hogy a méltóságos gróf úrtól ide jönnek. Mondom erre: ide hallgasson, drága barátom, jegyezze meg magának, nekem a gróf úr pénze pont olyan, mint az Ilku Ferié! Többet seose jöttek. Abban a pillanatban besúgtak.

A szabadszájúságomat megboldogult apámtól örökölhettek.

Egy alkalommal a gróf úr üzent jó apámnak, hogy két kocsi, ló kell neki. Gyönyörű két nóniusszal beállított apám, de az intéző fitymálta a lovakat. Felült az öregem, otthagya őket. Kiér a révre, azt mondja a révész, hogy fizessen. Megboldogult jó apám drasztikusan fejezte ki magát: szarok én a grófnak révpénzt fizetni, idebolondított ezzel a gyönyörű két lóval, és még ő húzogatja a pofáját. Hajts! A komp a grófé volt.

37—38-ban megindult a kálvária. Itt voltam Kiskanyáron munkaszolgálatos. Utat csináltunk. Egy szőlőhegyben laktunk. Emlékszem, egyszer ülünk a barakk szélén, jön az egyik fiú a hírrel, nem tudom hol hallhatta: — Képzeljétek, Németország háborúba keveredik Oroszországgal!

Idehaza elterjedt a hír, hogy női ruhában átszöktem az oroszokhoz. De hazajöttem. Állandó bevonulás Nyíregyházára, a 27-es vadászokhoz. Innen elvezényeltek Kassára, a kuruc laktanyába, ahonnan a frontra vittek bennünket. Mindenkinek eljött a felesége, de nem engedték a közelünkbe őket. Civilben voltunk, mentünk kifelé a frontra. A 108/21-es század kétszer százharminc emberből állt. A szélrózsa minden irányából jöttünk. Szabolcs megyéből sok ismerős.

Szegény megboldogult feleségem azt mondja nekem: édes fiam, vidd magaddal a fekete köves arany pecsétgyűrűt, hátha adnak érte egy darab kenyeret, amivel az életedet mented meg. Nem hordtam. Egyszer motozás. Nyakamban egy kis tarisznyában a gyűrűm. Megvan még a mai napig is a nagy fekete kő meg egy darab arany belőle. Rögtön elvették. Visszamegyek és mondom Rác századosnak: alázatosan kérem, egy kérésem van, ezt a gyűrűt megboldogult apámtól kaptam emlékebe. Szíveskedjen visszaadni nekem. Visszaadta. Attól a perctől kezdve mindig jobbra-balra tologáltam magamon, hogy valahogy megmaradjon.

Egy éjszaka borzasztó reumatikus fájdalmaim kerekedtek. Kinomban vizes ruhát raktam a lábamra, de még rosszabb lett. Másnap reggel jön az orvos. Mondom neki, hogy megbolondulok.

— Mit csináltál? — kérdi.

— Vizes borogatást raktam rá.

— Hú, ezt elszúrtad! Ma itthon maradsz, gyengélkedőn.

Kivonult a század, erdőt irtottak Dimitrijev környékén, mert már akkor minket elhoztak Kijevből. Én maradtam. Sétálgatok, itt is találok egy üres rézhüvelyt, ott is találok egy másikat, hát mondom, egye meg a fene, ebből valamit lehet csinálni. Ágaskodott bennem az iparos.

Nem messze tőlünk volt egy hatalmas nagy lebombázott épület. Abban rengeteg szeres szám. Később tudtam meg, hogy az volt az egész körzet ellátóraktára. Az oroszoké. Milyen az az ember, akinek van szakmája? Szereti a szerszámokat. Gyönyörű hidegvágó, szép kalapács, összeszedtem egész öllel. Eldöntöttem, csinálok egy szép virágtartót. Elkezdtem egy nagyobb kaliberű hüvelyre rajzolni.

Eljön az ebédidő, a fiúk bevonulnak, egyszer megáll valaki a hátam mögött.

— Mit csinál maga? — kérdi.

Ránézek, a századparancsnokom, Sasi Lajos volt. Civilben banktisztviselő Kassán. Azt mondja nekem: mondja már meg, őszintén, tudna maga valami mást is produkálni?

— Főhadnagy úr, alázatosan jelentem, ha nekem megadnák mindazt, amire szükségem van, én csinállok olyan dolgokat, hogy a hadosztályon levő uraknak fönnakad a szemük.

— Nem viccel? — kérdi.

— Nem. Kezdjük tintatartóval, mehetünk, ameddig óhajtják az urak.

— Na, sorolja el nekem, mire van szüksége!

— Főhadnagy úr, alázatosan jelentem, nekem először is abszolút függetlenségre.

— Meg van adva.

— Szükségem van egy üzemplakatosra, egy előrajzolóra, rézlemezekre, szerszámokra.

— Minden a rendelkezésére áll. A mai naptól független, azt csinálja, amit én mondok.

Szedje ki az embereket!

Volt velünk egy Pécsre való filozófianár, aki a munkácsi zsidó gimnáziumban tanított. Gyönyörűen rajzolt. Magamhoz vettem egy szeggyári üzemplakatos, aki ismerte az anyagokat, nekem nagyon szép, precíz műszereket csinált. Nem tellett bele két hét, az első virágvázamat kibocsátottam. Bámulták. Ettől kezdve engem meg a társaimat az egészségügytől kosztoltak. A gyomrom fájt, állandóan ülve dolgoztam.

Egyszer felhívat a hadosztályparancsnok, mondja nekem, itt van a hősök temetője, csinálni kellene egy ötvencentis Jézust.

— Semmi akadálya, meglesz. Mikorra elkészült, egy Lantos nevű iparművész 12 ezer pengőre értékelte. Annyira meglódukt az ipar, hogy naplót kellett vezetni, kinek, mikorra, mit ígértem. Teljesen független maradtam.

Innen később leváltottak bennünket, hazahoztak Kassára. Hol volt a kinti jó élet? Kassáról szereltünk azután le 43 utolján.

Hazajöttem. Sokan érdeklődtek, hogy mondjam már meg, igaz-e, hogy a tanítók Oroszországban mezitláb járnak? Hogy ott az emberek milyenek?

Mondom nekik, hallgassanak ide, ne legyenek ilyen balgák, ne higgyenek el minden szármárságot az újságnak!

Beáruktak, mint orosz propagandistát. Beidéztek a bíróhoz. Mikor belépek, Fodor volt a bíró, mindenkit kizavart.

— Mondja csak el, maga jó orosz spion, mi is van abban a szép Oroszországban? Mit jár a maga pofája?

Mondom, semmit. Erre véletlenül úgy hasba talált rúgni, azt hittem, Péter mellett kötök ki. Már kínomban nem láttam semmit. Nekivágódtam az ajtónak, onnan vissza, utána finoman helyben hagyott. Végül aztán hazaengedett.

De átadtak a közigazgatási bíróságnak. Elmentem Királyhelmece ügyvédet fogadni. Mert nekem pofázni nem lehet. Dr. Janka Géza azt válaszolta nekem, aki ilyet mond, annak csak kötél jár!

Érdeklődtem, hogy kit kéne megfogadni? Ajánlottak egy Botka nevű ügyvédet, mondtam neki, hogy én védem magam, csak legyen valaki a hátam mögött. Tagadtam rendületlenül. Én is gyorsan állítottam két tanút. A jelenlegi sógoromat, akkor még kinek volt eszében, hogy valaha sógorom lesz. Terjék Jóska és szegény Pircsi volt az én tanúm, akik jártak az üzletben, mikor én magasztaltam Oroszországot. Na, persze volt ebben valami.

Fodor György és a testvére voltak a koronatanúk. Elgondolhatja azokat az éjszakákat. A megboldogult családom is meg én is tudtuk, hogy mi vár ránk.

Eljött a tárgyalás napja, megyek az ügyvédemért. A szolgabíró-hivatal volt abban az időben a közigazgatási bíróság is. Dr. Jakab Dezső volt a büntetőbíró. A két koronatanú állt az ajtóban.

Mondom az ügyvédemnek, doktor úr, hallgasson ide! Itt fognak elmenni a vád tanúi az ajtónál, legyen olyan kedves, annyit mondjon csak nekem, de ők is hallják, hogy kérem,

mindegy az, hogy máma mi van, de a hamis tanúzást most is büntetik. Leültetik néhány évre az illetőt, mint bármikor. Törvény az törvény.

Mikor az ajtóhoz közeledünk, azt mondja az ügyvédem: kérem, bármilyen világot élünk, a hamis tanúzást öt évig terjedő büntetéssel sújtják ma is. Akinek kedve van öt évet börtönben lehúzni, az csak hamis tanúzással foglalkozzon, mert bármilyen világot élünk, a törvény az most is törvény, és máskor is az lesz.

Vargáné állt az ajtónál, Fodor Gyuri mellette. Hallották az ügyvéd szavát.

Nem telt bele tíz perc, szólítanak. Mondja Jakab, ilyen és ilyen ügygel kapcsolatban, ön ezt és ezt mondta, ekkor és ekkor, itt és itt.

Mondom: ez a dolog aaptalan vád. Nekem két tanúm van, Terjék József és Pircsi István, ők igazolják, hogy ilyesmiről szó sem volt. Én tudom, azért csinálják, mert zsidó vagyok. Ezek a tanúk hamisan vallanak ellenem!

Beszólítják Varga Ferencné első koronatanút.

— Na, Varga Ferencné, mondja csak el, hogy is volt az, mikor Szilágyi Sándor a saját üzletében elkezdte égre-földre dicsérni Oroszországot!

— Kérem, én nem figyeltem, én nem hallottam semmit!

Hívatják Fodor Györgyöt.

— Kérem, én valahol bent ültem, de nem hallottam semmit!

Ej, mondom magamban, az öt év igen megijesztett benneteket!

Azt mondja a bíró, tekintettel arra, hogy itt ez a két tanúja volt, fölösleges az ön tanúit kihallgatni. Majd három nap múlva megkapja a sátoraljaújhelyi királyi törvényszék idézését.

Már akkor rettenetes állapotok uralkodtak a zsidókkal kapcsolatban. A megrázkódtatás, ami ért, már félig örültté tett.

Amikor Sátoraljaújhelyen olvasták fejemre a sok valótlanságot, fölvisitottam: Ezért kár volt idehozni. De van itt szemben egy fa, állítsanak alá! Itt nem az igazság a fontos, hanem az a bűnöm, hogy zsidó vagyok!

A vádat képviselő ügyész úr könnyen osztogatja a kötelet. Engem már nem ijesztenek meg ezzel. Vigyenek ki a fához, akasszanak föl, lőjenek agyon!

Rendreutasítottak.

Nem telt el egy fél óra, elengedtek.

Három hét múlva aztán deportáltak bennünket. Egy gyönyörű szép napon megjelentek itt a lakásomon értünk. Összecsomagoltunk. Fogalmunk sem volt a sorsunkról. A családomat már egyszer elvitték. Szekérre dobálták őket, Királyhelmece szállították.

Régóta számoltam mindennel. Megmondtam a megboldogult feleségemnek, hogy nincs nagy remény arra, hogy hazajöjjenek. Mindent úgy rendezzen, ahogy lehet. Kriminális helyzetben voltunk.

Szálltak a hírek. Kárpátalján folynak a deportálások. Valamilyen szigetre viszik a zsidókat. Aztán, hogy megölik őket.

Jöttek, csomagoltunk, aztán... Ez úgy 1944. április 20-a körül volt. Sátoraljaújhelyre a gettóba kerültünk a feleségemmel és a két gyerekkel. Apósomat, sógornőmet, szüleimet Kisvárdára deportálták. Emlékszem arra a szomorú május 1-re, amikor adták az éjjelizenét. Az egész környékről, Tokajból oda hordták a zsidókat.

Most pontosan nem tudom, mennyi időt töltöttünk ott, csak egy szép napon jönnek, hogy szedni a sátorfát...

Kihajtottak bennünket a nyílt pályára, udvariasan, puskatussal segítettek hetvenünket egy marhavagonba.

Velem volt a két gyermekem. A kislányom négy, a fiam ötéves volt ekkor. A két gyerek egész éjjel a karjaim között, hogy meg ne rúgják őket. Megérkeztünk Kassára, néztünk ki a rácson. A mieink kiabálják, hogy halott van a kocsiiban. Visszaválaszoltak: egyék meg!

Kassától álltam az ablakban, mondom, istenem, milyen szép volna itt turistaként a he-

gyekben sétálni. Enni, inni nem adtak. Betettek egy hordót, abba kellett elvégezni minden dolgunkat.

Egyszer csak mondják, hogy átléptük a lengyel határt. Hamarosan megérkeztünk Auschwitzba, illetve Birkenauba. Lejöttünk a vagonból, a német katonák mindjárt bemutatkoztak. Egy öreg néni nem tudott lépni, úgy fejbe vágta gumibottal, hogy ott rögtön meg is halt. Mentünk egy sorban, én, feleségem, gyerekeim. Két út vezetett a lágerbe. Egyik a krematóriumba. Ott elválasztottak a családomtól. Akkor még nem tudtuk a járást. Egyedül mentem tovább. Három napja már vizet sem ittunk. A pocsolján sárga békanyál úszkált, szürcsöltük azt a poshadt vizet.

Kis idő múlva jön az egyik lengyel, mondja, figyelitek, hogy lángol? A mieinket már rég elégették, a tieitek most égnék. Lengyel zsidó fogoly volt. Régen bent vergődött már a lágerben.

Birkenauban fabarakkok voltak, annak a közepén sár, mocsok, piszok, két oldalt háromfiókos priccsek. Volt közülünk, aki rögtön megőrült a látványtól, a rettentő büztől. Láttuk a füstöt, éreztük a büdös, égett hús szagát. Beraktak bennünket a barakkokba, azt mondták: enni nem kaptok, nem számoltunk arra, hogy jöttök, majd esztek holnap. Reggel átvittek egy másik barakkba, ott megint nem ettünk, mert nem számoltak azzal, hogy jövünk, este ugyanez ismétlődik.

Reggel sorakozó. Hirdetik, hogy érettségizettek, ügyvédek, orvosok, felsőbb iskolát végzettek, ilyenek, olyanok lépjenek ki! Szerintük ügyvéd zsidóban nincs, orvos se, érettségizett se. Voltunk ott vagy heten földiek, mondom nekik, ide hallgassatok, itt munkára kell jelentkezni. A hétből én, mint paraszt-iparos, egyedül voltam, aki nem volt végzett ember. Mondom: jelentkezünk!

Kiléptünk. Odajön az egyik germán, kérdezi a mérnöktől, hány iskolád van? Azt mondja erre, négy elemi. Valamennyi mindnyájunknak volt. Egyik négyet, másik harmat, harmadik ötöt vallott be. Heten adtuk össze az egyetemi végzettséget.

— Nem baj — azt mondja a germán —, ahogy dolgoztok, úgy éltek.

Abban a pillanatban felírták a számainkat. Mert ez volt az első, amit belénk vertek. Itt megszűntél ember lenni, itt most már egy szám vagy. Öt napig szedték a népet. Összegyűltünk vagy ötszázan. Egyik nap, délután két óra körül lehetett, ömlött az eső, egy szál vászonruhában sorba állítottak, irány Auschwitz. Ez körülbelül öt kilométerre lehetett ide. Szakadt az eső. Farkaskutyákkal körülvéve. Hideg volt. Fabarakkok, kőbarakkok. Két-három ember egy-egy ágyon. Kaptunk egy pokrócot. Egyszer csak jönnek, szedik az embereket a bányába. Nyolc teherkocsi indult el velünk. Két óra hosszat mehettünk, akkor értünk Auschwitzból Gleiwitzbe. Kezdetleges láger. Egyesével oszlopba álltunk, adogattuk a téglát. A pokol kínja ahhoz képest paradicsom. Egy szál vászonruha rajtunk. A kezünk elfagyott, ölben hordtuk a téglát.

Nagyon jó ellátásunk volt. A levesben akkora darab penészes kenyerek úszkáltak, mint az öklöm. Megettük. Cigaretta nem volt. Borzasztóan kívántam. Fogtam magam, bementem a vizeldébe és szedtem a csikket. Amire rávizeltek. Kibontogattam, szárítottam. Csavartuk cigarettának. A barakkok között is szedtem a cigarettavéget. Egyszer nagy szerencse ért. Valami tisztnek a szobájából kiöntöttek egy csomó csikket. Életem legboldogabb perce. Beraktam az ingembe.

Gleiwitzben beosztottak a vagonjavítókhoz. Egy lengyel civil mesterhez kerültem.

Kérdi, hogy mi vagyok? Mondom, lakatos. Előttünk a sinen összecsuklott vagonok.

— Akkor rendben. Szedjétek szét, vegyé! magad mellé lakatosokat!

Mondom a fiúknak, na, lakatosok, kilépni! Hát mind a hat társam elém állt. Azt sem tudták mi fán terem a lakatosság, de mind jelentkezett.

— Fogd a kulcsokat, be a kocsi alá, csavard lefelé a merevítő vinkliket, szedd a puffereket.

— Mi az a puffer? — kérdik.

— Az ütköző, örült spanyolok.

Mondom nekik, ide figyeljeteK, látom, ti úgy vagytok lakatosok, ahogy én bölcs rabbi. Ha élni akarunk, szót kell, hogy értsünk! Csak azt nézzétek, én mit csinállok!

Másnap reggel odajön a lengyel, azt mondja, én látom, hogy csak te vagy a lakatos. Új le, gyújts rá, én addig vigyázok, míg elszivod a cigarettát. Két napig csináljuk, megjelenik az őbermeister. Messziről lesett bennünket. Másnap kiabálják a számomat. Szaladok, jelentkezem a őbermeisternél. Velem szembe jön a lengyel, mondja, téged innen visznek.

— Dolgozok, mint az állat! Ne hagyj!

— Nem én parancsolok.

Harmadnap megjelenik a halálmadár, mert később az őbermeistert így hívtuk, kiabálja a számomat.

Na, megyek, elvisz ötven méterre egy szőke német cvikkeres pofához. Mondja neki, hogy hozott egy lakatost, kéri a jelentést róla, hogy dolgozik.

Körülnézek. Légfékosztály. Mutatják, mit kell csinálnom. Finoman levenni a tetőt, a bőrt kicserélni, visszacsavarozni, nyomatásra előkészíteni. Hozáfogtam. Hogy milyen állapotban? Mint mikor az ember elveszít mindenkit. Tudtam, mind hullá.

Hozáfogok dolgozni, egyszer odajön az új civil mester. Azt mondja: Alexandr, ne siess, hoztam jó szerszámot, és van a fiókod alján egy üveg édes kávé, kenyér, guggolj le, edd meg. De meg ne lássák, mert akkor énrám is rám adják azt a ruhát, ami rajtad van. Leguggoltam, tényleg ott egy félliteres üveg kávé, megittam. Így ment egy ideig. Egyszer jön a halálmadár. Már akkor nem kellett neki semmi szám, a mestert hívta, beszélt vele.

Jön a német mesterem, mondja: téged innen visznek! Hozáfogtam sírni kínomban. Bekerültem egy hatalmas üvegfalú terembe. Fogoly mérnökök fizikai munkában trógeroltak itt. Orosz ventileket javítottak. Ez borzasztóan bonyolult szerkezet. Olyan, mint egy ötliteres fazék, de belül hetven érintkezője van, hogy minden kocsí fékpofáját egyszerre berántsa. Ezredmilliméternyi pontossággal kellett becsiszolni, hogy el ne eressze a levegőt.

Nem foglalkoztam én a vestingfékekkel soha, csak annyit tudtam, hogy olyan is van a világ vasútjainak használatában. Ide azért hozhattak, mert bizonyosan nagyon kell a németeknek az értő ember, s rólam elhitték, hogy ebben is mester vagyok. Fogalmam se volt hozzá. Lestem a manusokat, akik már ott gürcöltek a munkapadok mellett, hogy mit is csinálnak. Némelyik két napot is elbütykörészett egy-egy fazékon, amikor vitték nyomáspróbára a féket, eresztette az hetven lyukából tizenkettőt át a levegőt.

A kezembe nyomnak nekem is három ilyen bezzentyút, szétszedem, szaglászom, a normát még akkor nem verték ránk, kitanulmányoztam, mi lehet a titka. Ugye ott ödönghetett az ember munkapadtól munkapadig, hogy apikáim, mondjátok, mit kell ezzel az okos jószággal csinálnom. Börtönfegyelem. Mindenütt a hátratett kezű, rezdületlen, bádogos képű örök, ká-pók. Egy sánta civil német mester körülöttünk. Az jött, lökött egyet-egyet rajtam, ha elakadtam. Kivette a szerszámot is a kezemből, úgy mutatta. Érdeke volt, hogy menjen a javítás. Az első darabbal, amikor kész voltam, vittük nyomáspróbára. Véletlenül olyan jól szuperált, hogy a németek azt hitték, örök életemben ventilekkel foglalkoztam, talán még a feltalálójuk is én vagyok. A sánta német annyira becsült, hogy ő is elkezdett a fiókomba lopogatni ezt-azt. Margarinos kenyeret, cigit, teát. Itt is titokban ehettem, falhattam, mint az állat. Örökké dü-börgött a majré, mindig éhesek voltunk. Fekve ettem, bebújva valami vagon alá.

Nagy lett a sánta előtt az ázsíóm, mert naponta három ventilt is használhatóvá tettem. Néha mondták a fogolytársak, hogy hová sietek, én akarom a birodalmat győzelemre segíteni? Mondom, élni akarok, s ilyen viszonyok között tán csak az marad meg, aki értékesnek mutatja magát. Vagy az sem. Mit tudom én, hittem a mindenható munkában. Beletemetkeztem. Hogy jól működjön a hetven lyukra dolgozó ventil. Az érdekelt. Ha belegondoltam volna a sorsomba, fél óra alatt kinyúlok.

A vassfazék csiszolását úgy kistudíroztam, maradt időm ezt-azt fuserálni. Történyhüvelyből gyújtókat. A gyufa nagy úrnak számított. A csiholó gyújtók járták. Csináltam gyűrűket.

Rézből. Közkatonák úgy üzengettek értem bádogos képű öreinktől, mintha én lennék a gyújtó-, gyűrűgyáros. Akármilyen finoman becsiszoltam én a szelepeket, ha lesek a lábamról, ezek engem fölszámolnak! Élni akartam, mint minden élő. Nem voltam még harmincöt éves.

Minden hónapban szelektálták a foglyokat. Tudtuk, akit kilöknek a sorból, azt viszik a krematóriumba. Ilyenkor ordítózás, siránkozás, jajgatás. A szelektálások borzasztóak voltak. Állandó vizit. Zsebvizit. Kanállal enni nem volt szabad, csak egy kis fadarabbal. Ha kanalat találtak valakinél, az az ötös blokk parancsnokától kapott akkora pofont, hogy az egész sor eldőlt, mint a dominó.

Remény? Jöttek a hírek, hogy nyomulnak előre az oroszok. Egyszer szól a sánta német mester: Alex, 11 órakor gong. Úgy is volt. Verik a gongot. Sorakozó, sorakozó. Csúnya idő volt, majd megfagytunk, elindítottak bennünket Breszlau irányába. Emberek húzták a szekereket, de olyan száz méter nem volt, hogy ne lőttek volna agyon valakit.

Beértünk egy borzasztó nagy lágerbe. Én még életemben sosem hagytam el magam. De most olyan voltam, mint a hülye. Bementem a gyengélkedőszobába, felmásztam egy ágyra, aludtam. Világos reggel kinézek, mennek az emberek csapatostól. Látom a kápóknak meg oldalt, kezében kis bőröndje. Föltűnt. Ez még idáig nem vitte a bőröndjét. Itt valami megváltozott. Kérdezem Goldmanntól, mi van itt? Azt mondja, nem tudjuk, de özőnlenek a kapun kifelé! Kilesek, az őrtornyok üresek, a németek elmentek. Fellélegzett a társaság, nekiugrottunk a raktáraknak. Neki a krumplinak. Én is egész lavórral megfőztem magamnak. Életem legünnepebb ennivalója. Volt, aki berontott a raktárba, jóllakott, meg is halt ott helyben. Ott halt meg az ennivaló mellett.

Egy hónap múlva hazaértem. Hogy milyen körülmények között utaztam, arról nem jó beszélni se.

Itthon volt egy nádfedeles viskóm, az ablakok beszögezve. Benne lakott egy barna bőrű ember. Nem cigány. Mondom neki, maga hogy kerül ide? Most már legyen szíves gondoskodjon más helyről, én itt éltem valamikor a családommal.

Egyetlen ingem volt. Nappal rajtam, éjjel meztelen aludtam. A ruháimat is széthurcolták. Rendbevágtam a boltot, helyreállítottam a mérlegeket. Minden reggel 3 órakor én már indultam Királyhelmece, megvásároltam a 40—50 kg árut, eladtam. A családomból senki nem jött vissza. Rögtön bekapcsolódtam az életbe. Voltam párttitkár is 1949-ig, akkor kizártak.

1947-ben újránősültem. Megszülettek a gyerekeim. Lassan visszakapogattam a családomat.

Nagyregény harmadik változatban

SÖTÉR ISTVÁN: BŰNBEESÉS

Érdekes és tanulságos filológusi s kritikusi feladatot kínál majd Sötér István *Bűnbeesés* című regényének szövegelemző módszerű vizsgálata. Ha pontosan akarunk szólni, nem is regényről kell beszélnünk, hanem regényváltozatokról, hiszen a közelmúltbeli kiadás immár harmadik kidolgozása a régebbi időkbe visszavezethető epikai alaptémának. Az alapszöveget 1943-ban kezdte írni Sötér István, 1945 tavaszán befejezte a munkát, s a mű 1947 derekán napvilágot is láthatott. Az irodalomtörténeti esszék révén is közfigyelmet keltő, a tudományos pályán oly ígéretesen induló Sötér szépírói pályakezdése a 30—40-es évtized fordulójára esik. A Bűnbeesés előzményei között részben jelentékeny novellákat tarthatunk számon, másrészt a regényíró is olyan teljesítményekre nézhetett már vissza 1947-ben, mint a *Fellegjárás* (1939), *A templomrabló* (1943), vagy *A kísértet* (1945).

Írói nyilatkozataiból tudhatjuk, hogy a Bűnbeesés annak idején „a folytatás igényével” készült, vagyis azzal a szándékkal, hogy az 1938-as esztendő keretei közt felléptetett és bemutatott szereplők útját és sorsát tovább követi majd az elbeszélő a haladó időben, megkísérelve az 1938-ra következő évek, a bennük fellelhető korproblémák ábrázolását is. Ez az elgondolás azonban jó ideig csak terv maradt, mert másképp alakult az alkotói életút, megváltoztak a körülmények, másfelé terelték a figyelmet a feladatok. Így az elgondolt folytatás helyett 1961-ben a Bűnbeesés második kiadását vehette kézbe az olvasó, mégpedig átdolgozott változatban. Az átdolgozás sokféleképpen érintette az alapszöveget. Érvényesült a változtatás a mű stílusában, s ennek nyomán levált az alapanyagról „a szürrealista technika túlbuzjázó stukkódíszítménye”, eltűnt nagyrészt a „stílus ornamentika” (B. Nagy László). A mélyebb rétegekben megváltozott egyik-másik regényalak beállítása, eltolódtak némelyik esetben a jellemrajz s a minősítő értékelés hangsúlyai, és ennek következményeként az is kiderülhetett a felülvizsgálat révén, hogy — az önkomentárt idézve — „az első kiadásban kivezető utakként mutatkoznak meg olyan ösvények, melyeket a második kiadás már zsákutcának lát”. Magától értetődik, hogy az ilyesfajta módosulások az ábrázolói nézőpont, az elbeszélői nézőszög helyenkénti elmozdulását is megkívánták. Minden rész megoldás végül is azt az elsődleges célt szolgálta, hogy a regénybe foglalt jelentéstartalom minél világosabb és pontosabb formában szólalhasson meg. Az átdolgozásra vállalkozó író a motiváló okok sorából mindenekelőtt az első megírás és az 1961-re kialakult variáns között eltelt idő történelmi tapasztalatait, azok értelmező feldolgozását emelte ki. Arra hivatkozott, hogy az egykor megtörténteken nem változtathatnak ugyan a későbbi történeti fejlemények, ám ezek nem kis mértékben befolyásolhatták „a viszonyunkat mindahhoz, ami megtörtént”, tehát a hajdani események, tettek, jelenségek, magatartások is új megvilágításba kerülhettek „a történelem tanulságainak fényé-

Köszöntjük a hetvenéves Sötér Istvánt!

ben". Eljárásának magyarázó s indokoló védelmében egyébként világirodalmi példákra, azok értelmére is hivatkozott: „A Bűnbeesés új változatának igazolásáért azokhoz a mesterhez fordulok, akik nem ismertek nagyobb büszkeséget a valóság iránti alázatnál s a fölismerés szülte kötelesség vállalásánál.”

Az 1961-ben végleg lezártnak látszó regényváltozat az 1982-es megjelenésű harmadik ki-dolgozásban ismét megújult, részlegesen újólag átalakult, más formát öltött. A fejlemény ere-detének nyomozása az életmű legbelső köreibé, mélyen rejlő összefüggésrendjébe vezet el. A hetvenes években jött el az ideje az epikus Sötér István munkásságában a Bűnbeesés kezdet-től tervezett folytatásának, ami két nagyszabású regényfejezetben nyert alakot. *Az elveszett bárány* (1974) és a *Budai Oroszlán* (1978) a magyar értelmiség néhány jellegzetes és fontos képviselőjének — ekként egy rétegének — az útját, történelemben való mozgását kísérni végig a háború alatt, majd a felszabadulás után, egészen az ötvenes évtized közepéig. Ezeknek a nagy regénykompozícióknak az elkészülése nem csupán a Bűnbeesés sokáig várt folytatásával aján-dékozott meg, egyúttal érintette a régi alkotás további életét is. *Az elveszett bárány* s a *Budai Oroszlán* megalkotója ismételten elővette hajdani munkáját, most már azzal az elképzeléssel, hogy az új regényfejezetek magaslataráról vegye szemügyre, s ezúttal olyan módosító igazítóso-kat hajtson végre az egyszer már átdolgozott szövegen, hogy az minél hívebben és hiánytala-nabbul betölthesse az epikai előzmény lényeges szerepét, a megalapozó egység funkciójának megfelelően. Ez az alapelv megkövetelte új szereplők bekapcsolását és új motívumok beszöve-gését a már kialakult alaptörténetbe. A harmadik témakidolgozásban így sikerülhetett utólag, a legutóbbi időben, a távlatbirtoklás biztonságával és művészi tudástöbbletével „a történet va-lódi kezdetét megtalálni és kiformálni”.

Erre a három regényvariációra gondoltunk, amikor a szövegösszehasonlító filológiai elemzés lehetőségére és feladványára utaltunk. Önmagában is érdekes alkotáslélektani, alkotástörténeti eseménysort alkot ez a hármasság, az egyedi eseten túlmutató tanulságokkal is szolgálhat végigkövetőjének. A legtöbbet azonban annak mondhatná, aki elvégezné az egybe-vetésre alapozott interpretációt is. Mi ebben a keretben nem vállalkozhatunk ennek a különle-ges feladattípusnak a megoldására; megelégszünk az alakulástörténetben futólag végigkísért Bűnbeesés legújabb — a Szépirodalmi Kiadónál megjelent harmadik — művészi változatának mint önálló alkotásnak a megközelítési kísérletével.

Ismerjük a 20. századi magyar regény tárgyköri mulasztásaira és hiányaira utaló kritikai észrevételeket, amelyek arról szólnak, hogy a formanyelvi modernizálódás útján nehézkesen haladó regényirodalmunk a rendelkezésére álló valóság több tartományát is felfedezetlenül hagyta vagy csak így-úgy érintette, szörványos kísérletekben vállalkozva a művészi birtokba-vételre. Az ilyesféle hiányok sorában az elsők egyikeként lehet megemlíteni, hogy regényepi-kánk egészében korántsem tett eleget a különös alakulástörténetű polgárosodási folyamat közvetítéséért, majd a kialakult polgári rétegek és csoportok életmintáinak s a történeti idő-ben változó helyzeteinek átfogó igényű bemutatásáért. Természetesen nem feledkezhetünk meg a valóságos eredményekről — Déry Tibortól Márai Sándorig sorolhatnánk a számba ve-hető értékeket —, s az igazi teljesítmények kivált nagy megbecsülést érdemelnek, hiszen mind-egyikük akár hiánypótlásként, adósságtörlesztésként is méltányolható a polgárságábrázolás egyébként olyannyira elsődleges fontosságú témaköreiben. Ha a Bűnbeesés jelentőségére aka-runk utalni, egyebek közt ezt a háttérrel is érdemes figyelembe venni, mert a polgárábrázolá-sok meg-megszakadó füzérébe illeszthető regény ilyen tárgy-történeti, tematikai értelemben is méltánylandó vállalkozás.

Több irányú a Sötér-regény eseményvilágának kiterjedése. A hajdan előkelőbb, az ese-ményidőre anyagilag is lejjebb csúszott Rosty család három nemzedékének képviselőit láthat-juk az egyik cselekménysor, mégpedig az előtérben zajló bonyodalmak alakító részvevőiként. A régen özvegyésre jutott haldokló Teréz nagymama a szintén megözvegyült Margit nevű lá-nyával él együtt, s a két unoka — a két fiú — is elsőrendű szerepet kap az eseménymenetben. A familia más tagjai közül főként a zongorista Mercedes történetbonyolító jelenléte mondható

még számottevőnek. Kuszált és eléggé mérgezett ennek a középosztályi polgárcsaládnak a belső viszonyrendszere. Az egymás iránti szeretetet nemigen ismerik, még a testvérek is vagy ellenségeként vetelkednek — mint Margit és Mercedes —, vagy feloldódásra képtelenül kerülgetik egymást — mint Péter és László —, s még jó, ha csak közömbösek egymásnak, s nem az együvé láncolt emberek indulatával okoznak kölcsönös gyötrelmeket. A nagyanyából éppúgy hiányzik „az igazi szeretet”, mint a közönybe és fásultságba keseredett, megcsalatott Margitból, s a gyerekek is jócskán megsínylik a családi belső viszályok, feszültségek és rögeszmés állapotok ártó s rontó hatásait. A magyar beszédet szepességi németséggel keverő nagymama már a halála készülék kiszolgáltatottságában tengődik — mellette levő lánya iránti engesztelhetetlen haragban egyébként —, lánytestvér gyerekei egymás szeretőt csábítják el, gyűlölik egymást, boldogtalanul szédelegnek életük útjain; a harmadik nemzedékhez tartozó Péter és László pedig a maguk külön ösvényein botladoznak, hasonlóképpen sokat gyöttrődve, különféle életvezetési zavarokkal küszködve. Róluk még szó eshet majd később is, hiszen útjuknak a regényíró nagy figyelmet szentel.

A zavaros és válságoktól szagztatott életű Rosty család közelében, hozzá kapcsolódva vagy éppen a családi körtől távolabb — illetve függetlenül — a korszak magatartás-változatait és életmodelljeit sokféleképpen példázó alakok sokasága nyüzsög az epikai fikció különféle szinterein. Szerelmi kalandok bonyolódnak, társasági események zajlanak, kisebb-nagyobb csoportokat alkotnak az összejevetelek, magánéleti és közéleti rendezvények követik egymást az eseményláncolatban — és ezek a váltakozó alkalmak jó lehetőséget adnak a más-más típusú figurák színreléptetésére. A panoptikumban együtt láthatók nagyhatalmú bankvezérek, féltékenységi tragikomédiákba keveredő gyártulajdonosok, unatkozó szépasszonyok, az „öntudatos jobboldaliságot” képviselő miniszteri tanácsosnék, elbűvölő szépségű és lélekben is tisztának érezhető fiatalasszonyok, kínlódba töprengő értelmiségi fiatalok, különböző pártállású közéleti szereplők, szeretőiket gátlástalanul cserélgető romlott és kisztílv szélhámosok, hitleri eszméket szajkózó, leventekiképzést vezénylő bornírt zászlósok — vagyis úri családok és rászédettek, élőszködők és megzavarodottan sodródók, veszedelmes ordasok és szánalmas ripacsok, megtévesztők és tévelygők, vétkesek és bizonytalankodók, a zavarosban halászók és a helyes élet rendjének ideájáról még le nem mondók. Ebben a panoptikumi kavargásban mindenetre jóval több a lezülles, mint a megigazulás, az emelkedésnél gyakoribb a süllyedés. Rengeteg az erkölcsileg méltatlan, az eltékozolt, a jóvátehetetlenül elhibázott, a kiüresedett s az alacsonyrendű életpélda. A megjelenített kapcsolatokban sűrűn tűnnek fel ilyen-olyan álságok, csalárdságok, hazugságok, s nem ritka a gonoszságok, veszedelmes gyűlölködések felszínre törése sem. A kor — sugalmazza a regényjelentés — a középpolgári-nagypolgári meghatározottságú életformán belül feltűnően kedvezett az érzelmek zürzavarának, a morális elvek megsértésének s a gondolati igénytelenségnek, vagyis a torzulások számos válfajának. A teljes csőd egy-egy szélső változatát illusztrálják — csak néhányat említve a sokaságból — az olyan kreatúrák, mint a vétkeiért életével fizető szerelmi kalandor Jankovits, a gyilkosságba keveredő Marton vállalatulajdonos, az érzések káoszából s az értelmetlen liezonokból kiemelkedni nem képes Mercedes, a kiszikkadt és magányban vegetáló Margit. Ezek a torzulatok részei és megnyilvánítói is annak a morális felbomlásnak és dekadenciának, ami a Bűnbeesés realista válságlátomásában annyira lényeges elemként s oly nyomatékosan van jelen.

A kárhozottak tablója a Bűnbeesés, ugyanakkor több is annál, mert a korszakot képviselő szereplőknek másfajta csoportjairól is hírt ad a keresztmetszeti tágasságra és körképszerűsége törekvő ábrázolás. Egyfelől felvillantja az olyanok arcképét — például Klára, Ettore, Andrea, Agostyán —, akik mintha valamiképpen védettek lehetnének az idők fertőzéseivel szemben, képesek megőrizni fölényüket és tisztaságukat, érintetlenségüket és romlatlanságukat. De talán még ennél is érdekesebb — mert epikus feladatként is bonyolultabb és izgalmasabb — azoknak az alakrajza, akik a korszak kihívásaira valami módon érvényesen és jól felelni kívánó nem könnyű útkeresések magatartás- és sorsmintáit testesítik meg.

Sokféleség jellemzi az ide tartozókat; ahányan vannak, annyi variációt és árnyalatot vo-

nultatnak fel. Az idősebb generációból Mervelnek, a bank-vezérigazgatónak a figurája érdemel elsőként figyelmet. A pénzügyetek nagypolgári irányítóját az előrehaladó történet kifejelethez közelítő szakaszában válságélményekkel küszködő és menekülő emberként, úgyszólván romantikus metamorfózis átélőjeként követhetjük mind furcsább és meglepőbb kanyarulatokat rajzoló útján. A középnemzedék legérdekesebb egyéniségei közül való Csontó Árpád úgy próbál eligazító fényjelekre váró egyének és csoportok tanítója lenni, hogy közben saját feladata és küldetismódja felől nincs teljes bizonyosságban. Ekként is sokakat magához vonz — legalább ideiglenesen —, és valami módon hangot tud adni „a kor legjellemzőbb érzésének”, vagyis „a hosszú várakozásba, a reménytelenségbe és szűkösségbe beleunt nemzedék türelmetlenségének”. Később prófétáló nyugtalansága lehiggad, célképzeteit is jobban átgondolja, s ennek eredményeként mintha személyiségfejlődése is haladottabb stádiumba fordulna, példáulva az útkeresésben is a jó vég lehető esélyeit. A Rosty fiúk külön utakon tekeregve próbálnak eligazodni a látszatbékéjével is nyugtalanító idő rendtelenségében. A jóformán még gyerekember László ide-oda csapódik, tévtanok delejkörébe jut, de még a zsákutcába futás előtt ki tud nőni a zavarodottságból, s végül megérlelődik benne az „igazabb és jobb élet” elkezdésének ígéretes elszántsága. Péter minden tekintetben érettebb, mégis nagy küzdelmet vív önmagával az életvezérlésre alkalmas és méltó elvek fölleléséért. Korát a félelmekben és bizonytalanságban élő ifjú ember nem akarja vállalni. Várakozik hát és reménykedik, kapkod és tévelyeg is. Útja kalandos, szerelmi románcok is bonyolítják, majd úgy tűnik fel, visszavonhatatlanul a szökevényléletet választja, készülve a „mindent megtagadó” magányba, s hite szerint ennek adományaként „az örök és változatlan dolgok révébe”. Mintha katarzist jelképező lehiggadás és megnyugvás hírhozója volna ez a döntés, ám arra is gondolnunk kell, hogy a történeti időben rejtve már készülődő kataklizmák, a várható sorozatrobbanások alkalmasint szétvetik és megsemmisítik majd ezt a Rosty Péter-féle időfölköttiség-ábrándot.

Az elbeszélő a sokszereplős és több ágú történetet a kiegyenlítődés és a feloldás motívumának kétféle változatával rekeszti be. A nászéjszakai boldogságot átélő s a töprengéseibe merült Csontó virrasztó látomásában feltűnik „a bűnbeesés útját” járó ország vízióképe, de az ellenpontosító látomás a régi világot elsőprő távolabbi vihar reményét is megidézi, s nyomában főlrémlik a „megszületendő új Magyarország” bizakodó és helytálló cselekvésre felszólító jövővíziója is. A bűnbeesés megtorlásaként felfogható pusztulás rémét az eszméletben ez a messze tekintő bizakodás ellensúlyozhatja. A másik, igen hangsúlyos — mert végképp lezáró funkciójú — rövid részletben az oly vonzónak rajzolt Klára melletti életre készülődő Etre Ferenc lép fel, az a mellékszereplő, akiről többször olvashattuk már az előzőekben, hogy hamarosan megkezdődik az ő saját története is. Az ifjú tudósjelölt egész nemzedéke nevében is gondolkodik, s nem kis szerencséje, hogy magánérdekű és nemzedéki érvényű problémáira bizonyosságadó, aggodalomozlató válaszként birtokolhatja azt a szentenciózus gondolatmenetet, amelyet választott mesterétől kapott a törvénybetöltő, törvényt megvalósító és mértékismelő élet alapelveként és parancsaként. A Bűnbeesés szép berekesztő mondatait idézhetnénk itt, s mivel a sorok lényegében szó szerint megisméltődnék majd *Az elveszett bárányban*, úgy is olvashatjuk az Etre alakjához és élethelyzetéhez kapcsolódva kimondott jelentés-összefoglaló végszót, a mostani lezárásváltozatot, mint közvetlen átvezetést a következő regény világába, ahol Etre már főhőssé léphet elő, s a regényíró elmondja az ő másféle élettörténetét, s ez az új eseménysor a történelmi időben is tovább vezet bennünket.

A Bűnbeesésben elbeszélte történet idejeként feltüntetett 1938—39-es esztendő, a szomszédos évek eme történelmi rövidperiódusa — a műben olvasható szavakat idézve — „a bizonytalanságában, örökös fenyegetettségében szinte már elviselhetetlen béke” nyomasztóan paradox, szorongatóan kétarcú időszakaként is megnevezhető. Találón jelzi a regény a félelmekhez, fenyegetettségérzetekhez tapadó korhangulatokat, jellegzetes közérzeti motívumokat, nem engedve feledni, hogy az erre-arra kanyargó eseménysorok, a személyes sorsokat terelő fordulatok baljósan felleget, elbizonytalanító és ijesztő történeti háttér előtt játszódnak le. Valamiképp mindenki a nagyobb színjáték részese is egyben, s az ábrázolt „felvonás” még

nem a nyílt dráma, a katasztrófát hozó tragikái kifejtet jelenetezése ugyan, de már a várható vész előjátéka, megannyi sokatmondó előrejelzéssel, felzaklató utalással. Az ábrázolás közép-pontjában álló társadalmi rétegek történetének lefelé menő szakaszában járunk. Alkonyati idő ez, annak is a végperiódusa, tele végzetesejtető bajokkal és elfajulásokkal. A regényfikció összképe semmi kétséget nem hagy afelől, hogy a polgári-értelmiségi középosztályi létezőmód bomlási folyamatai, széthullási jelenségei, szétesésveszélyei fölerősödtek már, vagyis a lehangyatlás a meghatározója a társadalmi mozgásiránynak. Az okok kutatása, a körülmények vizsgálata s a motívumok sokoldakú megvilágítása ahhoz a végkövetkeztetéshez vezet el az ábrázolót, hogy az általa hiteles és közvetlen élményszerűséggel ismert rétegeképviselők — a minták és modellek — többségükben valahogy méltatlanokká s képtelenné is váltak a klasszikus polgári örökség őrzésére, gazdagító továbbéltetésére és továbbadására.

Nagyigényű és nagyszabású epikusi elgondolás kibontakoztatása a Bűnbeesés. Tekinthe-
nénk metszetregegynek is, hiszen a körülbelül esztendőnyi időtartam megjelenítése kereszt-
metszeti képet eredményez. Az ábrázolásmód azonban nem redukáló és szűkítő, inkább oly
mértékben tágító és horizontnövelő, hogy az epikai metszet végül körképszerű benyomást
kelt, a szemléleti tágasság élményében részesít. A metszetszerkezetbe foglalt anyag megeleve-
nitése olyannyira gazdag, hogy a változatbőségnek ez a fajtája képes fölkelteni a körkép jelle-
gű fikcióteremtés befogadói élményét. A Bűnbeesés ilyképpen az átfogó és tág panorámare-
gegynek körében is elhelyezhetjük, ennek a regénytípusnak sikerült megvalósulását látva ben-
ne. Könnyű felismerni a Bűnbeesés természetében — alkati összetettségében — a korábrázoló
írói igényt. A kor mint valóság egyáltalán nem díszletként, nem kulisszaszerűen van jelen a
fikcióban, hanem az erősen erkölcskritikai szempontú alakrajzok és sorsábrázolások része-
ként, az előadott eseményekbe olvasztva, vagyis szervesen él együtt a regényvilágban a kortör-
téneti háttér és a magánszférák elemeiből álló előtér.

Egyetértéssel idézhetjük az ismert elméleti tételt, mely szerint az epikai mű külön integrá-
ciós központja a narrátor személye. Kiváltképp megerősödhet ez a tapasztalatunk akkor, ha
olyan regény kerül elénk, amelyben az elbeszélő én a narráció rendszerében előtérbe állítva je-
lenik meg. A Bűnbeesés elbeszélésmódjának egyik alapvonásaként épp a narratori helyzet ki-
tűntettségét, az elbeszélői szerep és funkció fölerősítettségét tarthatjuk számon. Nyomaté-
kosan érvényesíti a harmadik személyű, önálló — auktoriális narratív alapformát teremtő —
narrátor a maga nézőpontját, bőségesen élve a tárgya fölött mindenhatóan uralkodó elbeszélő
sokféle szereplehetőségével. A közvetlen narratori közlések formái és fajtái közt éppúgy meg-
található a leíró megjelenítés, az állóképszerű térfestés, miliőrajz, mint az elemzés, a kommentár,
a reflexió. Legelsősorban talán az analitikus jelleget kell kiemelnünk, hiszen az elbeszélői
közlésességek sorában előkelő helyre kerül az elemző forma, az alakok és helyzetek, a tények
és folyamatok reflektáló beállítás, kommentárformákban való taglalása és értelmezése. Ami-
kor a közlés érdeke megkívánja, vérbeli epikusként jelenet az író, készen áll teremtményei-
nek dialogizált megszólaltatására, láttató módon és felidéző erővel alakítja a szcenikát, a dra-
matikus részeket. Ennél is jobban elemében van, ha elemezni és interpretálni kell, ha kifejtés-
nek és magyarázatnak érzi szükségét s indokát. Így jöhet létre a Bűnbeesésben az intellektuali-
zált, esszéisztikus prózajleg, tehát a reflexióval és analízissel átszőtt regényepikai elbeszélés-
mód értékes egyéni példája. *(Szépirodalmi.)*

FÜLÖP LÁSZLÓ

Bókay Antal, Jádi Ferenc és Stark András : „Köztetek lettem én bolond...”

Fontos kérdéseket tárgyaló, számos érdekes elemet tartalmazó könyv — ijesztően sok hibával.

Az identitás problémaköre, művészi alkotás és idegbetegség viszonyának vagy normalitás és betegség határainak a kérdése, a társadalmi megbélyegzés hatásának szférája: önmagukban is izgalmas anyagot adhatnak tanulmányok és könyvek megírásához. Még inkább így van ez akkor, ha olyan életművel kapcsolatban nyílik alkalom vizsgálatukra, amilyen a József Attiláé, s az a körülmény, hogy egyszerre több szakma képviselőiből tevődik össze egy könyv szerzőinek együttese, szintén alkalmas arra, hogy fokozza az érdeklődést munkájuk iránt. További kérdés viszont, hogy mennyire sikerül egymáséval összehangolt s más tekintetben is meggyőző eredményre jutniok.

A kötet középső tanulmánya (amelyik *A költő és orvosa* címet viseli) — számomra — igaz, csak kisebbrészt szakember számára — meggyőzőnek és elismerést érdemlőnek mutatkozik. József Attila egykori kezelőorvosának, a pályáját külföldön befejező Bak Róbertnek a munkásságában mutatja föl azokat az elemeket, amelyek — harmincöt év hat tanulmányából — József Attilára vonatkoznak. A belőlük kirajzolódó körképet és ennek módosulásait vizsgálja, részben a költő állapotára, részben viszont az orvosra vonatkozóan vonva le belőlük következtetéseket. Nem különösebben látványosan, viszont általában logikusan. Ezek szerint „József Attila neurotikus tünetekkel kezdte meg második analizisét Gyömrőnél, és pszichotikus tünetek manifesztálódtak a kezelés során”. Bak Róbertnek „egy ismeretlen kóreredetű betegséget kellett humánus körülmények között gyógykezelnie úgy, hogy meggyógyítsa a szenvedő embert és megmentse a nagyra becsült költőt. Erre a feladatra az akkori pszichoterápiás eszközök és szemlélet nem voltak alkalmasak. ... Bak doktor ... heroikus módon felvállalja az esetet” — utóbb azonban már „aggódva figyelte az eseményeket, s József Attila barátaival együtt minden erejét arra összpontosította, nehogy elmebetegek kórházba kerüljön a beteg. ... Így kerül József Attila a pszichózis maradványtüneteivel Szárszóra, ahol zavartsága, gyanakvása, izoláltsága egyre növekszik, s ... öngyilkosságot követ el.” (Legalábbis: többek véleménye szerint, nem bizonyíthatóan.)

Ezt a gondolatsort követve viszont különösen — mondhatni idegborzolóan — meglep, hogy a könyv harmadik tanulmányában (a *Sors és betegség: a költő és társai* címűben) léptenyomon olyan állásfoglalással találkozunk, mely szerint József Attilát mintegy idegbeteggé, örültté „stigmatizálta” a környezete (mivel „az átlag önvédelme érdekében deviánsnak, betegnek nyilvánít mindenkit, aki más, mást akar”), mely szerint, mikor Bak Róbert (majd utóbb többek között Varga Ervin ideg orvos) úgy ítélte: még a szárszói halál is jobb volt az értelmet különös módon tisztelő ember számára annál, amit a fokozatos megőrülés jelentett volna, akkor ezáltal adtak részben önfelmentő „értelmet mind az orvosi, mind a szociális stigmának”. Annak a stigmának, mely „egyértelműen abban az irányban hat, hogy általános értetlenség övezzé az egyént”, s mely végül is „számos áttételen keresztül készítette elő a talajt arra, hogy az önmaga életét kioltó krízisállapotba jusson”. „Elmebetegnek minősítik — olvassuk a könyv más lapjain — s aztán a stigma „szinte tolja az embert az öngyilkosság felé...” A rágalmazás határait erősen súroló állítások ilyesfajta „bizonyításokat” kapnak: „Egyedül vagyok, megbélyegzett vagyok, meghalok, feláldozom magam — mondja” — ti. József Attila a *Bukj föl az árból*, a *Ha nem szorítsz...*, a *Tudod hogy nincs bocsánat*, a *Le vagyok győzve*, a *Szürkület* és a *Karóval jöttél...* soraiban. Arról viszont, hogy ezek a versek hol tartalmazzák a „megbélyegzett vagyok” keserű vádját — legalábbis az „örültté bélyegeztek” értelmében — arról már nincs szó. És aligha véletlenül. Hiszen vádat ugyan valóban bőven találunk bennük — környezete és önmaga ellen egyaránt — de többek között azért, amiért „észre egyikük sem

veszi púpot, mit úgy hordok, mint őrült anya magzatát”. Más szóval: a megőrülés félelmetes kísértete éppenséggel *belülről* jelentkezik, s kívülről nem mindig kap megfelelő választ. „Ha megbolondulok, ... ha majd egész valómmal kancsitok” — olvashatjuk a hasonló jelzéseket közismert versekben is. „Tisztában voltam azzal, hogy egy téveszméiből rendszert építő paranoid lényhez hasonlítok, s mégsem vagyok elmebeteg...” Sorai egyaránt vallanak a tudatbomlás keltette belső megriadásról és azokról az irtózatos erőfeszítésekről, melyek a tudat által épített rendszer és a külvilág közti ellentétek megszüntetésére vagy áthidalására törekszene. Rendszeresen *belső* indítatású mozzanatokról adva jelzéseket — nem pedig arról, hogy „a társadalom (és ebbe beletartoznak a könyv szerint a barátok és az orvosok egyaránt!) viszonya a költőhöz ... a stigmatizálás volt”. Nem azt mutatják, hogy az elmebeteg — é „címkéit” ragasztották rá, („ez bolond, ez nem normális”), „ujjal mutogatás”-sal helyettesítve a segítő kezét. Magának a könyvnek az eseményleírásai is mást mondanak, mint egyes — úgymond — következtetései. „Az első *homályos* minősítés Gyömrői Edit analitikus kezelése végére tehető, amikor *egyre nyilvánvalóbbá vált ennek sikertelensége*”, „*Elhíttetik vele ... , jobban van...* (a kiemelések tőlem származnak. T. A.) Arra biztatják, írjon.” Ezek szerint közvetlen környezete inkább *titkolni* próbálja a betegség valódi súlyát, és a gyógyulás útjára irányítaná, nem pedig fordítva. Arra is van nem egy adat — a vizsgált könyvben is —, hogy a kortársak egy része *nem tudta, mennyire beteg* a költő, tehát éppenséggel nem gondolta őt valamiféle híresztelések alapján a valóságosnál betegebbnek. (Ismeretes, hogy Németh Andor valóban elhibázott Siesta-szanaszatórium-beli lépése, mellyel főlrázni akarta barátját — azzal tudniillik, hogy *elárulta* számára: közvetlen környezetéből többen már megőrülésétől félnek — milyen megrázó hatással járt. József Attila tehát az ő szavaiból értesült barátai titkolt félelméről, Németh Andor pedig csak a reagálás rendkívüli hevességéből vette észre a betegség előrehaladottságát; ezt addig félig magátelhagyásnak, színészkedésként hitte.)

A könyv — részben egy vita hatására, melyen a Bókay—Stark szerzőpáros gondolatvezetése igen határozott ellenvetésekkel találta szemben magát — azzal próbál bizonyos ellentmondásokat áthidalni, hogy néhol — saját szavai szerint — „zárójelbe teszi” azt a kérdést: vajon beteg volt-e József Attila. Hivatkozva a modellálásnak ettől a konkrét tényről független, elméleti jogosultságára — ezáltal talán olyasfajta kérdéseink elől is kitérőt keresve, hogy vajon miért nem stigmatizálta szűkebb-tágabb környezete őrültté Bartókot és Kodályt, Babitsot és Móriczot, Illyést és Radnótit. (Hogy csak a nagyobb „deviánsok” közül válasszunk ki néhányat.) Ezek után már „csak” az a kérdés vetődhet föl, hogy vajon érdemes-e, illetve egyáltalán *szabad-e* a tényektől függetlenített modellálással *valóságos összefüggéseket* értékelni? Mennyi értelme lehet annak, ha valaki — mondjuk — az orvosi műtétek összefüggés-hálózatát annak a kérdésnek a „zárójelbe tevésével” próbálja meg modellálni, hogy *szükség van-e* a kérdéses műtetre, vagy pedig *téves* orvosi „címkezés” alapján kerül valaki a műtőasztalra? Közlebbi példát véve: emberek tébolydába zárásának esetében lehet-e „zárójelbe tenni” annak kérdését, hogy ép elmével rendelkeztek-e a „beutaltak”, vagy pedig rászorultak az intézeti gyógykezelésre?

E sorok írója szeretné nyomatékosan kifejezni azt a — valószínűleg nem egyedülálló — meggyőződését, hogy az ilyen kérdéseket *sehol* nem szabad „zárójelbe tenni”.

Mint ahogy például annak kérdését sem, hogy — mondjuk — Ady Endre ténylegesen beteg társadalmi rendet támadott-e írásaiban, vagy pedig az ő „stigmatizálása”, „címkézése” tette-e betegé korának Magyarországot.

De hát a szerzőket sem mindig csak az elvont modellek érdeklik. Az első — leghosszabb — tanulmány az anya—gyermek viszony konkrétabb vizsgálatából jut arra a következtetésre, hogy: „A halott anya ... vonja magányossá vált fiát, akinek egyetlen útja maradt így: az öngyilkosság, a visszatérés. Ezzel lezárul, meghozzá igen reprezentatív aktussal a sors: élet és vers egyaránt kerek egészé válik.” — Arról nem esik szó, vajon az anyaelvesztés traumáját is a környezet címkezésének számlájára kell-e írunk.

Ennek a — részben más jellegű — első tanulmánynak is a kellő megalapozás hiányában,

a látványosan gyors eredményre törekvésben mutathatók ki a legfőbb fogyatkozásai. Ahhoz hasonlóan, ahogy a harmadikban is meghökkent (és nemcsak a stílusával) az ilyen kijelentés: József Attilánál 1936-ban „jelenik meg először a nem emberi, hanem állati lényként való funkcionálás érzete”. Ha az 1936-os „mint ketrecében az ijedt majom” hasonlata ilyen vonatkozásban kíván említést, miért marad akkor figyelmen kívül a tíz évvel korábbról való *Rák* és az *Egy átlátszó oroszán...*, az 1928-as „Elefánt voltam...” kezdősorú *Medáliák*-darab, vagy későbbről a farkas-, szarvas- és medve-„létről” szóló versek együttese? Mi rokonítja a „Botot faragtál, ábrákkal tele, beszélt a nyele” sorait a „Karóval jöttél, nem virággal”-ével? Miért tartoznék a Nyugat is a „harmadrangú folyóiratok” közé? Miért lenne „a semmi sodra” „az értelmetlen élet áradatá”-val azonos, az ember „anyja, apja” mitől lesznek „a partikuláris konvenciók, ... fétisek” olyan együttesének jelképeivé, „amelyek a múlt hagyományaként tőle idegen módon rögzülnek benne”? — Kérdések, kérdések, kérdések — csak ritkán érkező válaszokkal.

Legalábbis: olyanokkal, amelyek *nagyjából* bizonyítottaknak tekinthetők, s így elfogadhatók lennének.

Ehhez szigorúbb logikára, prekoncepciótlanabb versmegközelítésre s a korábbi szakirodalomnak az itteninél nagyobb fokú respektálására lett volna szükség.

Mert például arról, hogy az *Eszmélet* egy-egy sorának értelmezésében milyen érvek fogalmazódtak meg az elmúlt évtizedek folyamán — két önálló kötetben és kötetnyi kisebb vagy nagyobb más tanulmányban —, arról éppoly halvány sejtést kaphat csak ennek a könyvnek az olvasója, mint arról, hogy az apa—anya viszony itt tárgyalt kérdéseinek milyen gondosan kimunkált írásokban lelheti föl az előzményeit.

És lehetne szaporítani a példákat.

*

Semmiképpen nem kívánám kétségbe vonni, hogy elismerést érdemlően sokirányú érdeklődéssel és jó problémaérzékeléssel rendelkező szerzők munkája látott napvilágot a — sajnós, ugyancsak hibásan idézett — József Attila-verssor alatt. Azt sem, hogy számos érdekes megfigyelést tartalmaz, nem is kizárólag második részében. Annak lehetősége döbbsent meg: mi lesz, ha a komolyabb alapozás nélkül megfogalmazott itéletek sokasága immár idézetként — a szakirodalom legújabb eredményeinek részeként — megy át a későbbi kutatásokba, vagy éppen az irodalmi köztudatba?

Ez készlet annak kimondására: úgy gondolom, hogy az ilyen súlyú életművekhez — melyek a maguk tragikusságával még külön többletet is nyertek — az itt mutatottnál lényegesen nagyobb kutatói felelősségérzettel kellene közeledni. (*Magvető, JAK Füzetek*)

TAMÁS ATTILA

Téglásy Imre: Leletmentés

Szívem szerinti, bár zavarbaejtő feladat Téglásy Imre kötetéről írnom; kettős, egy „profi” kritikus számára megengedhetetlen elfogultságot érek e feladat előtt. Egyrészt saját „költői csecsemőkorom” hol édes, hol mostoha városa, Szeged iránt, amely Téglásynak jelenleg is lakóhelye, s verseinek gyakori színtere. Az elfogultság nagyobbik része azonban magát az egykori alkotóköri társat, barátot illeti, még ha lassan hét esztendeje is annak, hogy távol kerültünk egymástól. Költői útját, s főhivatásként vállalt filológusi pályáját természetesen mindvé-

gig figyelemmel kísértem, úgysis, mint egyike azoknak, akik hisznek a poeta doctus-szerep változatlan időszerűségében.

Mielőtt rátérnék Téglásy Imre kötetének elemzésére, hadd ejtsek néhány szót arról a közösségről — a József Attila Tudományegyetem Alkotóköréről — amelynek vitathatatlan szerepe volt, különösen lírájának első, még embrionális korszakában a fiatal költő egyéniségének formálásában. Bár kétségkívül szerényebb „raj” voltunk — vagy legalábbis ez idáig annak bizonyultunk — mint az egykori Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, sokan közülünk, ha némi módosítással is, képesek arra, hogy folytassák a hetvenes évek elején megkezdett útjukat. Duró Győző és Ács János nevét (aki, sajnos, már nem ír verseket a „hangtalan rózsakonduktus”-ról!) jól ismerik az országnak azok a honpolgárai, akik a színház világában járatosak. Szőnyi György Endre mágnosovellák helyett a mágia történetét vizsgálja a „Gyorsuló idő”-ben, s Szajbély Mihály is az irodalomtudománnyal cserélte fel az első szépírói próbálkozásokat.

Eleinte úgy látszott, Téglásy Imre is inkább a régi magyar irodalom kutatója, mint az új művelője lesz. Költőként is meg-megszóltalt ugyan, de azt, hogy róla ezentúl párhuzamos, poétai-tudósi életrajzot illik írni, csak *Leletmentés* című kötetének megjelenése tette nyilvánvalóvá.

A kötet címe többszörösen is találó. A „leletek” egy része az emberi művelődés múltjának egy-egy töredéke: az Odüsszeia motívumai, Szenczi Molnár Albert örökérvényű gondolatai sorsunk „labirintusi”-ról, de ugyanúgy lelet a *Balkáni piac* című versben a csiricsaré vásári forgatagban váratlanul előbukkanó „haláltól / visszadalolt kicsi kedves”, Eurüdiké. Más megközelítésben viszont a költő eddigi életének személyes relikviáit jelentik.

Ahogy a *Városnézés*-ben olvashatjuk, Téglásy számára voltaképpen lelet, vagyis feltétlenül *megőrzendő* érték mindaz, amivel közvetlen kapcsolatba kerül:

*Ez itt a város,
magányom múzeuma.
Benne nagyobb tárgyak:
szöködkút, könyvtár,
rakpart és Tisza...*
(Városnézés)

A címválasztásban megnyilvánuló pontosság után (ez egyébként mindig is erénye volt a költőnek) a második, ami szembeütik annak, aki a kezdetek óta ismerős Téglásy Imre világában: az érettség, a tárgyilagos szelektálni tudás. Bizonyítja ezt a *Leletmentés* bevezető egysége, a hét Télemakhosz-vers. Ezek a versek korábban, 1975-ben, az *Együtt és külön* című alkotóköri antológiában *A menekülő Télemakhosz* cím alatt jelentek meg, más sorrendben, terjedelmes, néhol túlmagyarázó összekötő szöveggel. Most logikusabb egymásutániségben, több helyütt másként, funkcionálisabban tördelt sorokban, a prózai szöveg elhagyásával közölte őket. Nyilvánvaló, hogy Téglásy nagy tudatossággal dolgozta át e versciklusát.

Am, ha kevesebb is bennük a poétikai bravúr, mint ezekben a latin szakos bölcsészre valló „antikizáló” versekben, költészetének igazán maradandó pillanatait mégis más típusú művei jelentik. Azok, amelyekre ráillenek fiatalon elhunyt, szeretett nesztorunk, Merényi László szavai, egy 1974-es alkotóköri est bevezetőjéből: „Az eddig eltelt időben talán Téglásy Imre versvilága nyílt a legtágasabbra: már nem kizárólag ő versei hőse. Miközben magára figyelőn fogalmaz, a helyét is keresi a nagyobb közösségben: hazában, tájban, népben.” Ezt az *elkötelezettséget* tanúsítják ma is alábbi sorai:

*Kötődni ehhez s ahhoz
— forgatom nyelvemen...*
(Kép)

*Én mint erős láncszem
akarak elődök
sorsára feszülve
láncba lenni létnek.*

(Kettőshangzat)

Itt, az „elődök sorsára feszülés”-nél álljunk meg egy pillanatra. Jelenkori poézisünk újra meg újra átrendeződő térképén biztos, szilárd pontnak, igazi felnevelő iskolának bizonyult Szeged. Nem véletlenül, hanem éppen az erős elődökhöz kötődés révén. A nemzeti múltat és jelt együtt, *folyamatként* érzékelő költők indultak innen: Veress Miklós, Szepesi Attila, Bakai István, s hozzájuk zárkózott fel Téglásy Imre.

Külön kell szólnom a költő fia halálára írott, megrendítő „gyermekgyászdalai”-ról. Közülük a leghosszabb, s egyben Téglásy eddigi költészetének abszolút magaslata a *Bence-töredékek*, amelyben a személyes fájdalom mellett arra is van ereje, hogy a világlíra egyik, számunkra különösen fontos, alapműve a *Kalevala* hangját idézze. Az alábbi részletre:

*bűvös szájamból
szent igék
nékünk már mitsem érnek
csontod nem megyen csonthoz
inad nem tapad inhoz
ered nem megyen érhez*

(Bence-töredékek)

azonnal ráérezzük a Kalevalának azt a jelenetét, amelyben Lemminkäinen anyja összerakja, azaz feltámasztja fia összeroncsolt testét:

*Mégis Lemminkäinen anyja
fiát nem vetette vissza...
Húst a húshoz hozzáfogja,
csonthoz illeszti a csontot,
egy tagjához másig tagját,
erét megszakadt érhez.*

(Kalevala, Nagy Kálmán ford.)

Nyilvánvaló, hogy a Téglásy-vers e részletében, a látszólagos tagadás ellenére — tanúsítja ezt a vele rimelő Kalevala-idézet — ott dereng a feltámadás-feltámasztás ama reménye, amely nélkül nincs, nem is lehet igaz és igazi költészet. A siratómotívum még két másik versében, a *Tizenkét cserepemben*, és a *Városnézésben* is nyomon követhető, az elsőt az Arany János őregkori költészetére jellemző formai sajátosságokkal, ezek közül legkönnyebben az inverzió, vagyis a fordított szórend ismerhető fel:

*Adtál, majd elvettél
tőlem egy gyermeket,
vetted volna inkább
fejem mint serleget
inni, koponyámat.*

(Tizenkét cserepem)

A másik, a korábban már idézett *Városnézés* megközelítő pontossággal fájdalom-kövületnek nevezhető:

*Hol a fiam,
méhednek gyümölcse?
Mehaltam benne
azt hiszem.*

(Városnézés)

Mivel azonban Téglásy Imre a költői-tudósi lét kettős kötésében él, s még az emberélet útjának első felén jár, jó okunk van bizni abban, hogy lírájának kezdettől egyhúruan moll hangneme előbb-utóbb megváltozik. E reményünket megerősíti a kötetzáró *Csendélet*, amelynek őszi gyümölcsei már *keserédesek*. Újabb, derűsebb világ leleteit várjuk tehát tőle, aki Horatius *De arte poetica*jának intelmeit követve, nem riadt vissza a „kilencévi várakozás”-tól. Türelme, önfegyelme ritka erény türelmetlen korunkban. (*Magvető.*)

PETRÓCZI ÉVA

Gion Nándor: Latroknak is játszott

Sikeres nemzedék tagja Gion Nándor. Olyan nemzedéké, amely indulásakor elhatározta, hogy átfurmálja a Vajdaság irodalmát. Túlzó volt, természetszerűleg, kiindul az elemzésük, hogy minden ami addig volt, provinciális csupán, s az élet maga is vidékies. S túlzó a válasszuk: az avantgard talaján állva, a teljes tagadás. Időközben nagyon sokat változott maga a program is; a nemzedék legjobbjai a mindent tagadás programját meghaladva fokozatosan birtokba vették földjüket, történelmüket, szellemi örökségüket. Állásokat betöltve: szerkesztőként, újságíróként, tanárként is helytálltak. S ami a legfontosabb, a nemzedék, akiket a Symposium nemzedékeként szokás említeni, jelentős alkotásokkal hívta föl magára a figyelmet. Ideje természetesen a nemzedék fogalmát is átértelmezni, hiszen a közös program, a csoportos jelentkezés és közös feladatvállalás csak a legelső pillanatban volt sajátjuk. Ezt követően ki-ki saját alkata és elszánása szerinti külön útra indult, ha a művek világgképét és stílusképét tekintjük: egymástól eltávolodtak. A nemzedék mégis, máig: egy tömbből faragottnak tűnik. Megfér benne a realiztikus, szürrealisztikus Gion Nándor, az átfogalmazott, a legkorszerűbben értelmezett helyi színek mestere, aki úgy tűnik, műveiben népiség és modernség összhangját keresi kitartóan. És megfér Végel László, akinek prózája narratív, elvont, filozófiai tételeket szolgáló. Megfér benne Bosnyák István, aki a nemzedék legradikálisabb programadója egyszer és a Laskói esték című, kitűnő szociográfia szerzője másszor. Domonkos István, aki áthúzott verseket ír, aki a dísztelen, színtelen, köznapi beszédnek kíván adózni verseivel, ugyanakkor a hagyományos formáknak, ritmusoknak, rímkísérleteknek is mestere. Azután Tolnai Ottó, aki szélsőségesebb kísérletező mint Domonkos, versei töredékszerűek, költészete mostanra mégis kerek egész. Tolnai drámában is jelentős, a Végeladás a történelmi ember, a történelmében és történelmétől idegen ember drámája; a Bayer-Aszpirin pedig már a mai köznapokban az önnön jobbik, cselekvőbb énjétől elidegenedett ember drámája. Sokféle szín: a nemzedék tagjai is távol egymástól, és az egyes alkotók formálódó életművén belül is legkülönbözőbb, egymástól távoli kísérletek. A nemzedék mégis egyöntetű. Úgy látszik, nemzedéket képez a közös korosztály is, a közös áttérés, akkor is, ha azt követően az utak nem párhuzam-

mosak. És ami gondolatmenetünkben a legfontosabb: nemzedéket képez az a korosztály, amelyek az idők folyamán értékteremtővé tud lenni. Gionék nemzedéke pedig ilyen.

Gion Nándor két regénye, a *Virágos katona* és a *Rózsaméz* egy kötetben 1976-ban jelent meg Újvidéken. Gion akkor már a jugoszláviai magyar irodalom kiemelkedő képviselőjének számított, Magyarországon is ismert, népszerű író volt. Az új regények még ismertebbé tettek; az egyetemes magyar próza élvonalába került általuk. A Magvető Kiadó hat év késéssel bár, az 1982-es könyvhétre a két regényt az előző kiadásból ismert közös, összefoglaló címmel (*Latroknak is játszott*) ismét megjelentette. Ne a hat év késésre tegyük most a hangsúlyt, hanem a kiadó vállalkozására, amely mindenképp dicséretes és föltétlenül folytatásra érdemes. Több évtized után ugyanis ez az első kortárs jugoszláviai magyar könyv, amelyet Magyarországon ismételtelen kiadtak.

Az 1941-ben született Gion regényeiben korszerű eszközökkel újólag rangot adott a szülőföld ábrázolásának, rangot a történelmi tárgykörnek és rangot az olvasmányos, cselekményes, bensőséges hangvételnek.

A két regény színtere az író szülőfaluja — kis szülővárosa mostanra — Szenttamás. Belgrád felé menet, Szabadka és Újvidék között az autózóknak útba is esik, de érdeklődésük középpontjába nem kerül. Gion számára viszont a világ sarkalatos pontja. Hozzáköti a család, az átélte múlt, hozzákötik az ott megismert legendák. Ezek szálaiból: reális emlékezősekből, szürreális mesékből, álmokból és sokszor természetes elemekből szövi történeteit.

Ez utóbbi többrétűséget fontos hangsúlyozni. Gion ugyanis sokszor és túl gyorsan megkapta a realista író, móríci típusú íróbesorolást, ami természetesen nemcsak be-, hanem rangsorolás is egyben, mégsem teljesen pontos. Igaz az a tétel ugyanis, hogy a múlt is halad. Gionnak mestere lehet, öröksége lehet valóban Mórícz is, de irodalmunk gyarapodó múltjával lépést tartva öröksége a mára megformált népi szürrealizmus szemlélete is — Nagy László iskolája; és korábról öröksége a faulkneri típusú próza, amely — Nagy Lászlóhoz térhetünk megnevezésért — káromkodásból kíván katedrálíst állítani. Gion már ennek követője, Gionnál is: a történet, az életanyag lírai és meséien fénylő, a nyelv pedig a végletekig leegyszerűsített, csupasza, tudatosan szikár. Talán épp azért, hogy a történet romantikájának ellenpontját teremtsen, a nyelvezet romantikátlan, díztelen. És örökség mára García Márquez is, a Száz év magány írója, a mágikus realista. Mára az ő bátorító hatása sem elhanyagolható. A múlt is halad, s ez esetünkben annyit jelent, hogy a naturalisztikus, szürrealisztikus, mágikus realizmus örökségével kell számolnunk, és tehetségünk szerint gazdálkodnunk.

Az első regény, a *Virágos katona* 1898 őszén indul, akkor érkezik egy szegény, boldogulást kereső német család Szenttamásra. Az ő helykeresésük bemutatásával indul a regény. S az első világháborúra történő rövid utalással zárul. Gion nem tobzódik a katonatörténetekben, hallhatott pedig belőlük éppen eleget. Pacifizmusára jellemző, hogy a háborús témát még olyannyira sem érinti, amennyire szülőföldjét és szülőföldje legényeit megviselte. A *Virágos katona* hatását kicsit rontja is a regény végén sietősen elmondott háborús epizód. De ez a sietősség, elnagyoltság, ábrázolás helyébe lépő leírás is lehet tudatos; jelzi a tárgytól való idegenséget. Az ő tárgya ugyanis nem a nagybetűs Történelem, amely a történelemkönyvekben és történelmi értekezésekben szerepel; az ő tárgya a hétköznapi, a kisbetűs történelem, a mindennapok jeltelen története. A kisemberek történelme, akik élete jeltelen, de akik írónk szemében úgyszintén hősök.

A kötet második regénye, a *Rózsaméz* a két világháború között játszódik, úgy indul, hogy az első háború poklából két ember visszatér, egyikőjük harcból és hadifogságból, másikuk katonaszökevényi létből, börtönből. Összetalálkoznak s — jelképes is lehet a történet — a hadifogságból érkező, aki ott kitanulta a borbélymesterséget, megnyírja, megborotválja börtönt járt társát. Megtisztulást, feloldozást nyújt ezáltal. A regény utolsó jelenetei pedig azon az éjszakán játszódnak, amikor a második világháború időszakában immár, a magyar csapatok Szenttamásra érnek.

Írónk terve szerint három regénnyel kíván szülőföldjének emlékművet állítani. Az első

kettő elkészült, adósunk még egy harmadik könyvvel, amely a második világháborús időszaknak (és esetleg az azt követő éveknek) lenne krónikája. Ezt az időszakot szépirodalmunk a Hidedg napok című regényből ismeri; Gion bizonyára árnyalja majd az ott megismert képet.

A szülőföldnek tisztelgő trilógia készülvén, kézenfekvő, hogy pillantást vessünk egy másik lehetséges példára is, Tamási Áron Ábeljére. Azt hiszem, hogy nagyon közvetlen hatásról nem beszélhetünk, hacsak nem tekintjük legteljesebbnek, legdöntőbbnek a műformára való lehetséges bátorítást. Ezen belül az eltérések a szembetűnők. Ábel a közösségből kiemelkedő, kivételes hős, olyan figura, aki átmenetileg bár, de szülőföldjétől és közösségétől egyre inkább távolodik, hogy eljusson végül Amerikába. De ne ez a földrajzi út legyen neki hosszú, hanem az az út, amelyet időközben a lélek bejár. Eljutva a felismerésig: azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne. Tamási a földdel, közösséggel való azonosságkeresést példázza az elszakadás, távolodás folyamatán keresztül. Gionnál ilyen elszakadási folyamatok nincsenek, ő neki nem végső, hanem kiindulási tétel az otthon-lét parancsa. Hőse egyrészt nem távolodik földjétől, de közösségétől sem, még olyan értelemben sem, hogy különleges lenne. A közelében, közösségében levő emberi képességekkel, viselkedési mintákkal és tulajdonságokkal is mindvégig azonosságot találó hős. Ábel elmegy az országba, el a világba. Szembemegy a világgal. Gionnál a folyamat fordított: az ország, a világ a maga eseményeivel, parancsaival jön szembe. Gion fontosabb hősei és epizodistái nem is hagyják el a kisváros határát. Ezen földrajzi kereteken belül életük először archaikusan zárt vagy inkább zártnak tudott. Ezt a zártságot később egyre inkább szétfeszítik az ország, a világ felől áramló kihívások. Egyrészt pozitív, másrészt negatív külső hatások. A kérdés mindenképp az: ezek a kihívások hogyan hatnak a kereteken belül, ott és akkor?

Ábel üzenete ez, idéztük, azért vagyunk a világon, hogy otthon legyünk benne; Gion viszont bemutat egy folyamatot, váltások és változások rendszerét, bemutatja, hogy a világban egyre nehezebben található meg és tartható fenn az otthonosság.

Gion két regényének legnagyobb, leghangsúlyosabb értéke: stilisztikai, szemléleti érték. Mégpedig szerzőnknek az a módszere, hogy folklorizálni tudta a történelmet. Nagyon magas fokon és tökéletes következetességgel főképp az első regényben, a Virágos katonában. Gion regényei: a történelem folklorizációja. És erről a kérdésről külön is szólni érdemes.

A tudományos történelmi emlékezet általában az írásbeliségre alapszik, írott emlékezet, a mindenkori uralkodó rétegek kívánják igazolni magukat általa. Mindezekkel együtt objektív valóságábrázolás, melyben sokkal nagyobb szerep jut a folyamatoknak és törvényszerűségeknek, mint az egyes embereknek, mint a részleteknek, mint az árnyalatoknak. Van emellett a népnek is táji-történelmi emlékezte. Ezt idézte meg, ezt hívta vállalkozásához segítségül Gion. Joggal és nagy láttató erővel írta róla — épp erről a vonatkozásáról — Féja Géza, hogy „vállalkozásához segítségül hívta a föld alatti országot”. Az előbbiekkel szemben ez a népi történelem, ez a folklor-történelem a szóbeliségen alapul, tudattartalmát tekintve plebejus indulatokat görgető, és mint a népköltészet, általában szájhagyomány útján terjed, mondaszerű vagy anekdotikus. Nem a valóság bemutatása a célja, hanem annak égi mását, a folklorizált életet mondja el. Gion bizonyára azért fordult ihletésért ehhez a folklorvalósághoz, mert tartalmát, információértékét igen nagyra tartja. És joggal. Ha a másik történelem az objektív folyamatokra teszi a hangsúlyt, akkor ez a szemlélet a törvényszerűség adott keretein belül az egyes ember, a porszemember szerepét méltányolja. Az objektív történések mellé fölvonultatja azoknak hátterét, azoknak mélységét. Vagyis: szubjektív módon, sajátágosan hogyan élték meg mindez az emberek, mit éreztek, mit gondoltak. Gion ezt a látásmódot felhasználta és módszerré tette. Regényeket írt, melyekben a folklorélményt hívta segítségül: a valóság, a történelem kollektív, művészi elsajátításának élményét.

Segítségére lehetnek a mondák, a történelmi hősökről, jeles emberekről szóló hagyományok. A mondák között is természetesen a helyi változatok. Ezekon kívül a mesei motívumoknak is nagy a szerepük, de amiben Gion ábrázolása teljes, ami a legfontosabb: a helyi történelmi, kultúrtörténelmi mondák teljessége. Gion a Virágos katonában ebből a mondavilágból egyet-

len pillanatra sem lép ki, száz oldalakon keresztül, tökéletes következetességgel ír. Tudja a törvényt, amelyre József Attila figyelmeztet bennünket, hogy „a táltosparipa paraszat abrakol”. Ha egyszer táltos, illő, hogy paraszat abrakoljon, de akkor már a patáján sem lehet szögekkel kovácsolt patkó, hanem szükséges, hogy a patkó szege gyémánt legyen. Tehát egész, önmagában összefüggő és lezárt világot kell teremteni. Világot, melynek minden pontja archimédeszi pont. Ezt a hibátlan zártságot és öntörvényűséget a Virágos katona meg tudta valósítani, ha eddig kritika nem is mondta ki róla, ebben áll művészi ereje, ez a titka.

A történelem folklorizációját a végső lehetőségig feszíti, amikor a monda- és mesemotívumok mellé eposzi elemeket is segítségül hív. Ezt részben játékosan teszi, részben groteszk, abszurd módon. Nem akarja azt a látszatot kelteni, miszerint szülőföldjén a történelek eposzi méretűek és rangúak; de nem is mond le annak jelzéséről, hogy a csodák kézközben is megtörténhetnek. Eposzok üzenete Giornál, hogy hőseit eposzi, állandó jelzővel ruházza fel, s ezeket a jelzőket, Rojtos Gallai, Csozogó Török Ádám és így tovább, mindvégig meg is őrzi. Eposzi jelleg az is, hogy leírásaiban, párbeszédeiben sok az ismétlődő elem, visszatérés, állandósuló leírás vagy beszédelem. Ezek az állandó motívumok, visszatérések, tudatos ismétlések adják Gion jól ismert és összetéveszthetetlen stílusát.

Nem véletlen, hogy az átfolklorizált történelem kérdéskörénél kiemelten kezeljük az első regényt, a Virágos katonát. A Virágos katona ugyanis ebben az értelemben teljesen megoldott, hibátlanul mondható, a második regény, a Rózsaméz viszont nem.

Igaz, nem is kívánja Gion mereven továbbírni könyvét, a váltások részben szándékosak. A Virágos katona ezzel együtt egynemű, a Rózsaméz elegyesebb. Itt már a szemléletet nemcsak a folklór, a valóság kollektív, művészi számbavétele vezérli. Az eredeti folklórlélmény mellé megjelenik a monda kitágított és részben vulgarizált fogalmának fölhasználása: az élményelbeszélések, önéletmondák világa. Ne felejtjük, hogy közeledünk a jelenhez. Erre az életanyagra Gion már nem tudott olyan önfeledten rátekinteni, nem tudta vagy nem kívánta az egész időszakot folklórlélményként kezelni. A mondák világa mellé megjelentek a személyes emlékezesek, önéletrajzok elemei, megjelentek az írásos emlékek, megjelent magának az írott történelemnek az üzenete, gazdaságtörténet, sajtótörténet, párttörténet. A második regényben így már nem is annyira a mondaelemek dominálnak, hanem a szociográfiai elemek (vegyük figyelembe, hogy épp az élményelbeszélések, önéletmondák műfaja a szociográfia) és a szociológiai elemek. Többrétül tehát a Rózsaméz, részben előnyére, részben hátrányára. Mindenképp hátránynak tekintem, hogy szemléletében nem olyan egyöntetű és egyértelmű, mint az első regény. Előfordul, hogy a táltost, bár paraszat abrakol, mégis vasszeggel patkolják. Nagyon határozott előnyére szolgál viszont a Rózsaméznek, hogy tablója nagyobb, ismeret- és információ-rendszere sokrétű, nem hibátlan, ugyanakkor nagyszabású vállalkozás.

Gion tablóján megférnek magyarok, németek, szerbek és zsidók, bemutatásukat a szerző elsősorban nem nemzeti kérdésnek, hanem emberi kérdésnek tekinti. Mindig emberségük vagy embertelenségük felől közelít hozzájuk, ebben áll szemléletének művészi egyetemessége. E szemlélet lényege az is, hogy a nemzetköziség nem nemzetfölttiség vagy nem nemzetnélküliség, mint sokan tudni vélik, hanem a nemzetek, szabad nemzetek vagy nemzetiségek felnőtt kapcsolata. Érdekes, hogy a nemzeti tudatvesztés vagy létvesztés oly veszélyes jelenségét, bár számára bizonytalán az a legfontosabb, nem magyarokon keresztül ábrázolja, hanem egy német hőse, Stefan Krebs tudatzavarán keresztül.

Nem is tudok rendesen németül. Magyarul sokkal jobban tudok. Én tulajdonképpen magyar vagyok — mondja egy napon Stefan Krebs. Hozzáteve: Én magyar kommunista vagyok. Így folytatódik a párbeszéd:

- „— Nem akarom, hogy Stefan Krebsnek hívjanak.
- Hanem?
- Keveházi.
- Micsoda?
- Keveházi Péter. Szép név, nem igaz? Keveházi.

— Elég szép név — mondta Gallai István. — Majdnem olyan szép, mint a Krebs.”

Pazar párbeszéd, melyben az önazonosságát elvesztő Stefan Krebs szavak általi pofonokat kap. Röviddel utána konkrétan is megkapja, édestestvére e szavak hallatán hatalmas pofont ad neki.

Több nemzetiség ábrázolódik egymás mellett — vagy néha egymással szembesülve — Gion tablóján, de több szociális csoport is. Látszik a szándék, hogy a társadalmat teljes szélességében kell szemléljük. Jobbágysorban élők és cselédek, kisparasztok és feudális zsiros nagyurak élnek egymás mellett és egymás ellen. Később a feudális kötelékek meglazulnak, és megjelennek a bankárok, pénz- és üzletemberek, gyárosok és munkástömegek, e tömegek saját képviselői is, szakmájuk jellege szerint más és mások, nyomdászok, pékírnokok és egyebek. A Rózsaméz című regény egyik olvasatában a kapitalizálódás folyamatának ábrázolása. És megjelennek természetesen az antikapitalizálódás képviselői is a regény színterén, ösztönös agrárszocialisták és illegálisan szervezkedő kommunisták. Érdekes ez esetben is a körképszerűség, Gion ezeket az antikapitalista erőket is tagoltan ábrázolja, s megmutatja az anarchistákat, a népiek és a kommunisták elképzelései között az összefüggéseket és összetűzéseket.

A folklorizáció módszere mellett Gion sikerének titka a típusalkotó emberábrázolás. Pedig a divat nem ennek kedvéz, a regénybeli hősök a divat szerint elnagyoltak, jellegtelenek, elvontak, gondolatiak. Gion ezzel a tendenciával szemben vállalta, hogy alakjait konkrétá formálja, cselekvő figurákat teremtsen, részben hőöket ábrázoljon, és törekedett arra, hogy a típus mutassa, egy emberen keresztül a sokakra jellemzőt.

Felejthetetlennek lesznek a figurák Gion kezemunkája által: Rézi, a német lány; Csozogó Török Ádám, a betyártípus, az anarchikus lázadó; Szentigaz, a mesei figura, kártyás és jóvendőmondó; Váry János, az utolsó dzsentrí; Gilike, a falusi kanász és a többiek. Közöttük is kiemelt helyet foglal el, szándékoltan központi szereplő mindkét regényben Rojtos Gallai István. Bravúros, ahogy Gion a Virágos katonában behelyezkedik Rojtos Gallai alakjába, Gallai szavain keresztül fiktív, egyes szám első személyű vallomást ír. De ez nemcsak módszerbeli fogás, hanem Gion világnézeti vallomása is; Rojtos Gallai István, ez a plebejus hős, ez Gion mintaképe. A szándék titkolt, de egyértelműnek tetsző: Gallai István figurája által Gion például plebejus hőst kívánt és tudott teremteni.

Gallai és Gion között ez az önazonosság a Rózsamézben már megszűnik mint technikai elem, de a lényeg változatlan, Gallai a kulcsfigura. Gallai képviseli a teljességet, ő az, aki a közösség legkülönbözőbb érdekeit és élményeit tudatával átfogni képes, és ő az, akinek elhivatottsága van. Ha Gallai István személyét egy kicsit közelebb hozzuk, azt kell mondanunk: készülődő népi értelmiségi.

Veres Péter beszélt hasonló problematikáról Szárszón 1943-ban, amikor jelezte, hogy például „az író nem a tényleges politikai hatalom után futkos, hanem csak a lelkeket szeretné formálni hite és akarata irányába. Így a társadalmi szerepe nem is a tényleges harc, hanem csak a szolgálat. Ez több is, kevesebb is, mint a politikus munkája, de csak ezt csinálhatja, mert a képességei erre utalják.” Gion központi alakja pontosan ilyen; a Rózsaméz végén látzólag el is zárkózik a közvetlen politikai munkától, mert tudja, ő egész életével van rejtekező társadalmi szolgálatban.

Ha elmondtuk azt, hogy szerzőnk hőöket, típusokat formál, el kell mondanunk azt is — és ez nem ellentmondás —, hogy végső soron Gion regényeinek egyetlen hőse van: a közösség. Olyannyira a közösség léte és mibenléte körül folyik minden, hogy ehhez képest nem is rendkívüliek az egyéni sikerek magasságaikkal, vagy a kudarcok mélységeikkel. A megtartó és megtartott közeg ténylegesen Gion legfőbb hőse. Utánozhatatlan ez esetben is Gion művészi szemérmessége, hiszen legfőbb hősére, a közösségére, és főbb tudattartalmára, közösségiségére sehol sem hivatkozik; vallomását nem kibeszéli, hanem ábrázolja.

Írónk, összefoglalón elmondhatjuk, három csapdát is sikerrel kikerült. Úgy ábrázolja a szülőföldjét, hogy nem provinciális, nem helyi érdekű. Tudja a titkot, hogyan kell a konkrét

történetben megmutatni az általánosat; hogyan kell a helyi eseményt úgy ábrázolni, hogy egyetemes érvényű legyen.

Megkerült egy másik csapdát is, a történelemábrázolás csapdáját. Számára a történelem nem illusztráció. Nem mondja föl ismét a történelemkönyvek passzusait. Hanem írói módon: elmondja a „történelem alatti ország” krónikáját. Összefogja környezete táji-történeti emlékezetének töredékeit, azokat alakítja öntörvényűen. A folklór, a népi élet és emlékezet által megőrzött történelmet mondja el alkotó módon.

S végezetül: úgy olvasmányos, hogy nem kommersz. Igényes író, aki történeteinek fénye által, stilisztikai gazdagságával, szemléletének összetettségével érdekfeszítő tud lenni mindvégig. Amikor könyvét most újraolvastam, Szentigaz történeténél például megszibogtak az ujjaim. Nagy erővel mondja el, kártyázáshoz előkészületül hogyan kell éles téglával lecsiszolni ujjaink hegyéről a bőrt. Úgy éreztem, az én bőromet koptatják máris. Hús-vér hősokeket, alakokat formál, felejthetetlen ismerősöket, akik könyve olvastán — a tanulságokkal együtt — valamennyiünket elkísérnek. (*Magvető.*)

PINTÉR LAJOS

Bertha Bulcsu: Fehér rozsdá

A könyv néhány írásánál, különösen a címadó *Fehér rozsdá* olvasásakor az az érzés támad, hogy az író nem tudja kivonni magát az egyre gyakoribb irodalmi jelenség hatása alól; belebonyolódik a pedagógia megoldatlan (megoldhatatlan?) kérdéseibe. A látszat tartja magát a könyv megismerése során, mígnem rádöbbenünk, hogy Bertha Bulcsu nem akar okos és jó tanácsokat adni, céljai ennél sokkal távolabbiak.

Nem kedveli a tüneti kezelést. A baj gyökerénél kezdi és ott is fejezi be. Még akkor is, ha a megoldás csak pillanatnyi. Jól tudja, hogy a félmunka legalább akkora morális vétség, mint a semmittevés. Tényekért, ezt igazoló adatokért nem kellett messzire meőnie, hiszen a megtett életút és a mások sorsa iránti eleven érdeklődés mindig bőséges élményforrás. Nincs igénye a tüneti kezelésre, mondtam, s azért nincs, mert a férfikor tapasztalata az, hogy a gyökerek mennyire meghatározóak. Negyvenen túl benne is (ahogy minden hősében) felmerült, hogy a megteremtett egzisztencia, a körülmények és szokások nem ugyanazt mutatják, mint amire vágyott. Rá kell döbbsenni, fel kell ismerni, hogy radikális (sebészi) beavatkozásra van szükség, ha... Ha van rá lehetőség, ha igényli az ember...

A többféle feltétel számbavétele a felmérés mellett a keresésre is ösztönözte az író. Kereste önmagát, és pályatársaiban azt, ami a boldogság irányába visz. S mit talált? Scott Fitzgerald mondatát idézi egyik hőse: „egy érett, érzékeny ember természetes állapota a jól kifejtett boldogtalanság”. Elfogadja ezt Bertha Bulcsu? Nem szívesen, de kényszerül rá. Mert szinte lépten-nyomon olyan alakokkal találkozott, akiknél valami félresikerült. Hetesy Sándor a *Fent a hegyen*ben látszólag mindent elert: gazdagon nősült, autót, telket kapott és anyagi biztonságot. Mégis, amikor mindezt felsorolja, kibukik egy mondat: „Mi mind a ketten elvesztettünk valamit, csak másként.” Hetesy tanár úrnál a sikerek ára az volt, hogy nem írhatta meg a tervezett Ungaretti tanulmányát, sőt, az olasz oktatásáról is le kellett mondania. Másik képlet Ötvös Kálmáné. Ő úgy igyekezett magának boldogságot teremteni, hogy ami a családból hiányzott, máshol kérte és kapta meg. De ő sem járt sokkal jobban, most már az is megváltás számára, ha felesége és szeretője között vergődve nyugton maradhat, s gyógyíthatja epegőrcsét. Hivatkozhatnék még Bernáth Gyulára vagy a megtollasodott villanyszerelőre, aki henceg sikereivel, de mély sebet hordoz; nem lehetnek gyermekei. Mindezek a példák nem-

csak az írói keresés állandóságáról győznek meg, hanem arról is, hogy Bertha Bulcsu távolról sem tartja szinonim fogalmaknak a sikert és a boldogságot. Sőt, egyik-másik elbeszélésében már arra gyanakodhatunk, hogy a kettő kizárja egymást. A sikerért a *Fehér rozsdá* hőseinek a vágyaikat, legfőképpen szándékaikat kell feláldozni. Megéri? A kérdést így nem teszi fel az író, mert legtöbbször egy elért állapot eredőit igyekszik megvilágítani. Hősei önmagukkal való elégedetlenségét tárja fel, s ez eleve hordoz egyfajta választ az előbbi kérdésre.

Nosztalgiai táplál? Kiábrándultságot hirdet? Mi sem áll távolabb tőle ezeknél. Igaz, a lehetőt, a hősök számára megvalósíthatót mindig a múltból vezeti le, de ebben méltatlanság volna testetlen vágyakozást látni. A céltudatosság inkább gyanítható, hogy az ellenpólusok ábrázolásából a tanulságok megfogalmazódjanak az olvasóban. Irányított, de rejtett következtetések, a sorsok kínálta felismerések. Szeretném elkerülni a sugalmazó belemagyarázást, mégis ki kell mondani: Bertha Bulcsu szerint *érdemes hőnek maradni az álmokhoz, s ha másként nem megy, akkor álmovoltunkban továbbadni azokat.*

Ez így leírva mindjárt didaktikus tanulságnak hat. Bertha viszont kimondatlanul törekedett erre, az írások belső tartalmával. Az elbeszélésekben leggyakrabban előtűnő hős, Bernáth Gyula számára az egyik dilemmát az jelenti, hogy visszafelé nem vezetnek utak, de előre sem szeret nézni. Az első pillantásra megoldhatatlannak látszó helyzetből egy kép vezette ki. A füredi parton botlott harvan-hetven éves öregasszonyokba, akik javában „mandschaftoltak” hetvenöt éves férjeik mellett. Ez szinte kényszerítően vitte a gondolathoz, hogy neki negyvenöt évesen nem szabad feladnia, tovább kell csinálnia mintha minden rendben lenne. „Lehet, hogy most jön az élet?” — kérdezi önmagától, s ez már túlmutat a generációs problémákon. Morálisan legalábbis a küzdést, annak értelmét intonálja. Céloz az emberben belül levő örök elégedetlenségre. Elbeszéléseinek fő alakjai nem kisiklott emberek, csupán elégedetlenek önmagukkal és feladataikkal. Ahogy *Az üvegfalon túl* hőse, aki a határidős munkáknál azzal álltatja magát, hogy majd megírja máskor, s a hazugságot azonnal le is leplezi. Bizonytalanságát csak fokozza apja. Az idősebb Bernáth nyugdíjas éveiben mutat példát arra, hogy a beteljesületlen álmokat, vágyakat soha nem szabad reménytelennek látni. Újra és újra meg kell kísérelni a valóság és az álmok összhangba hozását. Még akkor is, ha nem sikerülhet, ha sokan eleve gyanakvással, értetlenséggel tekintenek rá.

Másfajta képletről ad számot az *Akácerdőben*. Kétféle életfelfogás ütközik itt össze: az ingázó apáé, aki ragaszkodik az adott állapothoz, és a családé, akik változtatni szeretnének a helyzeten. Az asszony és a fiatalabbak az örökség feladására kényszerítenék Ányos Mihályt, de ő makacs, mert már régtől tudja, hogy „szép a patak alja, s azon túl a kukoricások”. S a többiek? Ők nem tudják, hogy „az akácerdőben bolyongva mások lesznek a dolgok, megérez valamit az ember a világból”. A természetközelség mellett persze a múltnak vannak más örökségei is. Nem mindegy, miként sáfárkodunk vele. Mintahogy az sem, a fiatalok miként viszonyulnak hozzá. Erről szól a *Bajtársi találkozó*, a könyv íróilag legerőteljesebb elbeszélése. Sallangtalan, egyszerű eszközökkel mutatja meg a devalváció hullámát a mai fiatalok között. Az eszményeik a középgeneráció számára aligha lehetnek érdekesek: készen kapott szerelem, sekélyes érzelmi élet és felületes gondolkodás. Különösen az utóbbi jelzését tartom fontosnak, mert az emberi létezés egyik attribútumát szegényesíti. A letargikusság, a félálomszerű vegetálás inkább taszító. Az viszont már egyenesen kiáltó, hogy a huszonéves kompániának egyáltalán nincs történelmi tudata, illetve ahelyett csak klisékkel bírnak. Vagy még azzal sem, csak egyszerűen közömbösek. *A Bajtársi találkozó* középpontban álló fiatalembere úgy élte át a rövid vitát a Don-kanyarról, hogy semmi nem maradt meg benne. Kényelmesség? A megszokottság hatása? Nyugalomra vágyás? Mindegyikből van a magatartásban valami. Az író nem az elemzés, a részletekbe menő rajz foglalkoztatta, hanem az, hogy leleplezze az ebben rejlő veszélyeket, illetve más oldalról közelítve; megmutassa a fiatalabb generáció életvitelében azokat a csírákat, amelyek majd elvezetnek azokhoz a kisebb-nagyobb tragédiákhoz, amikkel a negyven-ötvenesek naponta szembesülnek. S mindebben benne van — mint utaltam rá — a múlttudat hiánya. Tóth Bence katonatársa csak annyit tud mondani a Don-kanyar hal-

latán, hogy ott „öreg mókusok” elvesztették a háborút. Sem tényeket, sem összefüggéseket nem említ, csak ezt. Ennyi az ismerete az újabb kori magyar történelem egyik sorsfordító szakaszáról? Az író itt bizonytalanságban hagy, de ha többet tudna a fiatalember, a megközelítése akkor is elfogadhatatlan. Bertha indirekt módon írja le a felfogás buktatóit, de a szándéka világos: *ennek nem szabad így maradnia.*

Miként változtatásra vár a címadó elbeszélésben felvillantott helyzet is. Először azért, mert aligha jó dolog, hogy Bottyán József gimnáziumi tanár az önálló lakás érdekében autófényezőként dolgozik. Kifogás nem a pluszmunka ellen lehet, hanem az ebből következő értékátrendeződéssel szemben. Ebben a situációban a másodlagos tevékenység lényegesebb lesz az iskolainál. De ha még az eredeti látszatok megmaradnak, a minőség akkor is devalválódik (kifejezi ezt Bottyán gúnyneve, a „Rozsda”). A másik — ezzel összefüggő — tényező, az iskola társadalmi szerepének hullámvölgye. Az, hogy Glück Antal tanuló — a szülői tekintélyek háttérével — önmagát magasabbra értékeli a tanároknál. Sőt, a fizikai sértésig elmegy Bottyánnal szemben. A helyzet megoldása — ezt hangsúlyozza az elbeszélés lezárása — nem lehet egyetlen ökölcsapás. Hogy ezzel szemben mi a változtatás kritériuma, arra nézve nem lehet receptje az íróknak. A feladatát ő bevégezte azzal, hogy a történetet megírta.

Bizakodónak egyáltalán nem nevezhető az összkép, ami a *Fehér rozsda* írásaiból kikerekedik. Egyik-másik részben az iróniát az önkörben forgó tehetetlenség jelzésének foghatjuk fel (a *Műhely* hőse meditatál arról, hogy az út, amin jár önmagába fordul vissza és sehová sem vezet). De végül is egy rés mindig marad, egy elágazást talál, ami továbbvisz. Az *Őninterjú* utolsó válaszában vannak ezek a mondatok: „Figyelje meg az öreg embereket, haláluk előtt fél évvel még tele vannak tervekkel. Megnőszülnek, építkezésbe kapnak, szőlőt telepítenek. Az emberben ez a csoda.” Ennek megmutatása — rozsda-foltokon, tévutakon át — hosszú távú írói feladat. Bízalom, az emberben való hit nélkül elvégezni lehetetlen. (*Szépirodalmi.*)

LACZKÓ ANDRÁS

Torzóban maradt összegzés

FEJES ENDRE: A FIÚ, AKINEK ANGYALARCA VOLT

A fiú, akinek angyalarca volt — zavarbaejtő mű, hiszen leginkább talán ellentmondásai-val, különféle szintű és súlyú feszültségeivel, aránytalanságaival jellemezhető. Közülük is a legszembeszökőbb szerintünk a vélhető szándékok és az eredmény, a vállalkozást mozgató — mindenképp elismerésre készítő — kivételes erőfeszítések és az általuk létrehívott tényleges esztétikai minőségek mindvégig feloldatlan konfliktusa. Mert elvitathatatlan, hogy e nagy formátumú alkotás — az életmű korábbi darabjaihoz képest — jóval összetettebb regényszerkezet kialakítására, szélesebb horizontú társadalomkép ábrázolására, minden eddiginél átfogóbb és árnyaltabb szemléletrendszer kifejezésére törekedik. Kétségtelenül benne rejlik tehát a szintézis és a továbblépés eleven igénye, egy új típusú epikai változat kikristályosításának vágya és kísérlete. Másfelől azonban a mű — ígéreteivel ellentétben — a megoldatlanság, a töredezettség nyilvánvaló tanújeleit sorjázza, a nagyszabású kompozíciót, a kibomló eszmények világát többnyire a bizonytalanság, a felhalmozott sokféle motívum kapcsolatának tisztázatlansága, az ebből eredő homályosság és antinomikusság uralja, s mindez a felszínesség gyanúját ébreszti. Feladatunk így nem lehet egyéb, mint e feltűnő kettősség — a kudarc — sejthető okainak minél részletezőbb föltérképezése. Mert az érvelés a kritika méltányosságának legfőbb kritériuma.

Elsődleges közelítésben a többrétű regényvilág két tágabb szférára tagolható. Az egyik a konkrét (vagyis kevésbé fikcionált, egyértelmű tendenciák fölmutatására összpontosító) társadalomábrázolás, az itt és most lényeges konfliktusainak, emberi tartalmainak kifejezésére hivattom — szenvedélyesen kritikai célzatú — jelenségrajzok rétege. Ez mindenekelőtt az „ezer-szer áldott nyolcadik kerület” és a fényűzően berendezett budai villák, a hiltonbeli luxuskörnyezet erkölcsi normáinak, karakteradó életminőségeinek közvetlen szembesítésére épül. A másik nagy vonulat pedig a címszereplő, az Angyalarcú alakjához kötődik: a főhős próbatételeinek, vívódásainak és különös elbukásának részben allegorikus története — úgy tűnik — kiváltképp a morális jellegű egyetemesítést szolgálja. A cselekmény számtalan figurát felvonultató szövevényében e két alapszférához még egyéb — a vélhető írói szándékok szerint a főntebbiek jelentéstartományát teljesebbé, árnyaltabbá tevő — szálak is kapcsolódnak. E rétegzettség értelmezésének, esztétikai megítélésének fő szempontja csak az lehet, amire már az eddigi kritika szintén kellő nyomatékkal utalt: a különböző dimenziók egymáshoz és a mű egészéhez való viszonyának minősége, tartalmassága. S persze ezt megelőzően: a szegumentumok belső következettségének mértéke.

Fejes Endre napjaink számos nyugtalanító társadalmi folyamatát vonja be regényének világába, epizódok sokasága eleveníti meg az életvitel normáinak elbizonytalanodását, a legelembibb kötődések — s általában: az emberi kapcsolatok — válságjeleit, az egzisztenciális lehetőségek és az értékigények élesedő kontrasztjait. De a legerősebb hangsúlyt a növekvő vagyoni különbségekből fakadó esélyegyenlőtlenség, a kontrasztelekció ábrázolása kapja. E bőségeknek tetsző élményanyag alakítása azonban többnyire megmarad a pusztá jelenségek tárcairói szintű regisztrálásánál, a fölillantott komoly ellentmondások felszíni jegyeinek didaktikus elbeszélői kommentárokkal tűzdelt felsorakoztatásánál. Másképp fogalmazva: Fejes műve csaknem állandóan a jelenséget stilizálja lényeggé, a regény eszmei szerkezete így gyakran látzatokra alapozódik. Ebből vezethető le az a jellegzetes torzulás, mely túlzott közvetlenségű — szinte magától értetődően ok-okozati — kapcsolatot láttat a jólét mértéke és az erkölcs között. *A fiú...* e szférájának merev értékrendjében a szereplők ethoszát, személyiségük perdöntő meghatározottságait végül is szüntelenül a szociális, a legszűkebb értelemben vett vagyoni körülmények szabják meg, s ez a fölöttébb direkt megfeleltetés — mindig, mindenütt — igazi egyéniség nélküli figurákat, sablonossá kerekített világot teremt. Végletes formában tárja eléink ezt a leegyszerűsítő szemléletet az értelmes életre vágyó, hátrányos helyzetűeknek nyilvánított fiatalok erőteljesen redukált eszközöket alkalmazó bemutatása: „Öltözékük, noha nem konzervatív, jó ízlésüket mutatja. Csinosak. A magyar konfekcióipar termékeit viselik. Hangsúlyozottan nem külföldi vagy Nyugatot majmoló, kisszériás, méregdrága holmikat. *És ez lényeges*” (magunk kiemelése). Meggyőződésünk szerint azonban itt aligha ez lenne a „lényeges”, mert az a külsőség, hogy valaki konfekcióruhát hord, ilyen mértékben semmiképp sem minősítheti az egyéniség teljességét. Amint a kisszériás holmik iránti vonzódás sem lehet a világosan bornírtság feltétlen ismérve. Az író tehát olykor fetisizálja a konkrét lehetőségek kényszerét, az eredendően szubjektív és alapvetően másodlagos jelentőségű ízlés megnyilvánulásait, s így hajlamossá válik arra, hogy jogos — és főként: erkölcsileg messzemenően közzömbös — igényeket is a léhaság, a lelki sivárság biztos tüneteként ábrázoljon.

Ennek egyik oka valószínűleg abban a kellően nem distanciált ellenszenvben rejtezik, mellyel az író azon szűk körű csoportok képviselői iránt viseltetik, akik az átlagon felüli jólétet tartalmazatlan életmóddal társítják, akik érdemtelenül jutottak kivételes esélyekhez. Ez a szabadjára engedett affektivitás azonban túlzásokra, aránytalan általánosításokra ragadtatja Fejes Endrét, a mű e fontos rétegét ezért a romantikus jellegű végletesítés uralja: az egyik oldalon a vagyonosak, ergo a kisebb-nagyobb stílus szélhámósok, de legalábbis erkölcsi nyomorékok állnak, a másikon pedig többek között a naiv lelkületű egyetemisták („a fényes szellők nemzedékének késői, finoman szólva, nem túl szerencsés utódai”), akik — ha jól értjük — a tanulás mellett segédmunkával kívánnak összegyűjteni annyi pénzt, amennyiből egy többlakásos budai villa fölépíthető. E két pólus a mű szerkezetében törvényszerűen reflexív viszonyt al-

kot, s ez azt a látszatot ébreszti, hogy e két réteg szembenállása napjaink lényegi konfliktusát fejezi ki.

Nem kevésbé problematikus a regénynek az a dimenziója, amelynek középpontjában az Angyalarcú áll. Főképp azért, mert — bocsássuk előre — az író végeredményben egymásnak ellentmondó, a mű más vonulatainak üzeneteivel összeegyeztethetetlen meghatározásokat ad főhősének. Alakjának megformálásában a komplexitás fokozott igénye így zavarossághoz, érthetetlen titokzatossághoz vezet. Kétségtelen ugyan, hogy az Angyalarcú a regény szinte minden kulcsszereplőjének világában megfordul, minden konfliktusról tudomást szerez, ezáltal valóban olyan centrális szerepű figurává növekedhetne, akinek szemlélete, sorsa az alkotás valamennyi rétegének lényegszerű emberi konzekvenciáit összegzi. De a fiú nem kötődik igazán sehova sem, nincsenek kellő mélységgel megjelenített, tartalmas viszonyai, dialógusai rendre igen erőltetettek, a legtöbbször felszínesek, alakját ezért eleve az idegenség hangulata övezi. A valódi kötődések hiánya önállósítja figuráját, kiszakítja a mű fiktív valóságának közegeiből, az Angyalarcú így egy elvont morális tétel sor vértelen megtestesítőjévé absztrahálódik. Elbukása, halála — sejtethetően — az író végső ítéletét közvetíti, a befejezés tehát mintha azt sugalmazná, hogy a fiúban megelevenített tisztaságnak, jóságnak, igazságosságnak nincs helye a jelen világában. (Szükséges itt az óvatos, kissé körülményeskedő fogalmazás, mivel az Angyalarcú a leghomályosabban jellemzett alakok közé tartozik.) Ezt a komor tanulságot azonban a regény többi vonulata csak töredékesen igazolja, hiszen az író másfelől állandóan jelzi, hogy a nyolcadik kerület által jelképezett „lenti” társadalmi szférákban elevenen él az emberi melegség, a közösségtudat, a másokkal való törődés humánuma. S e lényegként kiemelt minőségek élesen ellentmondanak a végkifejletben körvonalazott megválthatatlanság motívumainak.

A legzavaróbb azonban számunkra az a mind nyomatékossabbá váló, de a kezdeti talányosságát végig megőrző jelentéssík, mely a transzcendencia öveibe lendíti át az Angyalarcú útjának tanúságtételeit. Az elbukást előrevetítő baljós, misztikus epizódok valamiféle tisztázatlan alkatú predeterminációra vallanak, a racionálisan felfogható-értelmezhető szükségsszerűségek helyébe itt a kiszámíthatatlan fátum lép. Ez a művészileg erőtlen vonulat ugyancsak teljességgel szembenáll a regény egyéb részleteivel, például azzal a harsányan direkt elbeszélői felszólítással, mely az esélyek egyenlőtlenségének megszüntetésére, a hátrányos helyzetű fiatalok iránti megkülönböztetett figyelemre mozgósít. Azt már csupán mellékesen említjük, hogy az Angyalarcú — egyik szenvedélyes vallomása szerint — a camus-i „heroikus pesszimizmust” tekinti mértékadó életelvének. Ebben az esetben viszont gyanítható öngyilkossága tűnik érthetetlennek, hiszen ez aligha egyeztethető össze — mondjuk — Rieux doktor világgképének követelményeivel. A befejezés heroizmus nélküli pesszimizmust sugalmaz, de a főhős korábbi eszménye és az utolsó tette közötti ellentmondást a mű feloldatlanul hagyja. A regény záróakordjai tehát lényeges kérdésekre nem adnak interpretálható választ: az Angyalarcú pusztulásának módja és eszmei háttere — a konkrét és az elvontabb összefüggések rendszere — egyaránt föltáratlan marad. *A fiú, akinek angyalarca volt* ebből a szempontból is zavarbaejtő, az olvasót indokolatlanul elbizonytalanító alkotás.

Elkerülhetetlenül utalnunk kell még az alakteremtés fogyatékoságaira, mivel a műben — épp az írói szándékok elmosódottsága, a rétegek közötti alapviszonyok átgondolatlansága miatt — nincsenek mélyebben ábrázolt, művészileg hitelesen egyénített jellemek. A legtöbb szereplő — kidolgozottságának mértékét, valóságos formátumát, a megjelenítés eszköztárát tekintve — a zsánerfigurák színvonalához közelít. A gyakori funkciótlan ismétlések folytán olykor nyilvánvalóan másodlagos sajátosságok kapnak érdemtelen jelentőséget. Az Angyalarcú vázaltszerű alakrajzában például szüntelenül (ezért kivételes fontosságot vindikálón) visszatér az a mozzanat, hogy Marlboro cigarettát szív, és Ronson öngyújtót használ, holott — mint hamar kiderül — ez egy messzemenően lényegtelen, majdnem eredendően fölösleges és téves meghatározás. A márkanévek kiemelése egyedül a főhős vagyoni helyzetét minősítheti, ennek azonban semmiféle karakterbeli vetülete, következménye sincs. Általában véve: a szereplők

módfelett szüksézáván jelzett külső vonásainak nincs elégséges — a klisészerűsége határozottan fölüllemelő — belső vonzata és fedezete, megbízhatóan orientáló ereje. Néha pedig a kettő egyenesen ellentmond egymásnak: a fodrász érthetetlenül kitüntetett pozíciójú figurája — szikár bemutatásának vésterhes atmoszférája nyomán („bűnöző, méghozzá ahogy ezt Józsefvárosban mondják, nehéz vagabund is lehetne. Szemében mindig ott lappang a bizalmatlanság, egyfajta közöny” stb.) — csaknem démonikus színezetűvé válik, tettei és magatartása szerint viszont nem több szerencsétlen sorsú, meghasonlott, igen köznapit tulajdonságokkal rendelkező embernél. Feleségének lelkivilága szintén belátható indítékok nélkül végletesedik patológiussá; vallási megszállottsága, gonoszsága és mérhetetlen kicsinyessége — alakjának e fő jellemzői — az egységesítő motívumok, összefüggések hiányában leginkább a pusztaszelezélyesség tüneteiként értelmezhetőek. Kettejük kapcsolatának strindbergi, albee-i pokolkörei — genesisük és tartalmuk tisztázatlansága miatt — *A fiú*... fatalisztikus hangoltságú részleteit gyarapítják.

Sorolhatnánk még kételyeinket, kitérhetnénk a szöveg tagolásának — az idősíkok alkalmazásának — ötletszerűségére, a narráció helyenkénti modorosságára, erőszakolt drámaiságára. De úgy véljük, az eddigiek alapján is egyértelmű lehet a végkövetkeztetés: a megoldatlanság nem csupán a regény némely összetevőjét, hanem szinte valamennyi dimenzióját érinti. A kudarc elsődleges oka abban a feszültségben gyanítható, hogy az írónak nem sikerült előzetesen végiggondolt rendszerbe foglalnia a műhöz felhalmozott heteronóm valóságanyagot, ám ugyanakkor — a szükséges feltételek nélkül is — ragaszkodott az összetett struktúra megteremtéséhez. Fejes Endre alkotása így különmemű felszíni jelenségeket társít szélsőségesen elvont — moralizáló — eszményekkel, s ez a rövidre zárt, lényegi kérdések sorát zárójelbe tevő megfeleltetés törvényszerűen a főntebb említett hibákhoz vezet. A szintetikus mű létrehozásának ellenőrizetlen igénye ezért fordul visszájára: *A fiú, akinek angyalarca volt* — méltó összegzés helyett — csupán töredékek sokaságát nyújtja. (*Magvető*.)

BALOGH ERNŐ

Dobai Péter: Vadon

A csaknem hatszáz lapnyi terjedelmű regény arra a szerkezeti elgondolásra épül, hogy két, egymástól távol eső helyszínen, egymásról mit sem tudó szereplők bemutatásával indul a cselekmény, s a két főszereplő csak a mű legvégén, s szinte csak egy pillanatra találkozik. Az olasz egység támogatójaként Ausztria megtámadására készülő III. Napóleon biztatására szerveződő Magyar Légión tiszteji, köztük a főszereplő Batiszy Kristóf százados olaszországi hétköznapjainak, tárgyalásainak, aztán a Kossuth, Klapka jelenlétében lefolyt tanácskozásoknak lehetünk tanúi, másrészt a somogyi vadonban történeteknek: hogyan ölik meg Névedyné Zsabylai Amadea garázda, fékezhetetlen férjét az álarcos támadók, hogyan vezeti a nyomozást Görgényi csendbiztos. Az emigráció vezérkarának az a terve, hogy míg a Magyar Légión az olaszok szövetségében harcolva közeledne a magyar határ felé, addig egy kisebb egység Batiszy vezetésével felhajózna a Dunán és a Dráván, fegyvert szállítana Somogyba, s diverzáns akcióival mintegy a magyarországi belső felkelés magját alkotná. A regény az itáliai előkészületeknek, a fegyvercsempész hajóútnak, s a már hazai katonai akcióknak a leírása egészen a tragikus végkifejletig. III. Napóleon, cserbenhagyva az olasz és a magyar ügyet, békét köt Ferenc Józseffel, s ezzel a Magyar Légión betörésének a legcsekélyebb lehetősége is megszűnik. A somogyi előőrsöt fokozatosan felmorzsolja az osztrák katonákból és magyar pandúrokból álló túlerő, s maga Batiszy bitófán végzi. Nem sokkal ezelőtt Amadeánál talál menedékre, s az ő

hirtelen fellobbant szerelmük egyfajta csúcspont is: Batiszy számára az immár kilátástalan akció után, s a halál előtt az élet teljességének, a beteljesedésnek az élménye, a neuraszténiás nyugtalan ifjú özvegy számára pedig valami szilárd, eligazítást adó momentum az ürességben, a bizonytalanságban.

Az 1859-es év, amely fordulat lehetett volna a magyar történelemben, ismét csak csaló dást hozott. Dobai Pétert azonban nem az általános történelmi-társadalmi, vagy etikai-élektani okok érdeklik elsősorban. A politikai-katonai kérdéseket konstatáló, hűvös modorban tárgyalja, a szereplők kiválasztásában pedig a külön, kissé extrém figurákhoz vonzódik. Nem analitikus, nem reflexív tehát az írói bemutatás, s ennyiben mintha az izgalmas, kivétel-szerű események iránt érdeklődő romantika eljáráásával tartana rokonságot. A hősokeket sem ismerjük meg igazán. Az író viselkedésüket, tetteiket, szavaikat adja vissza, de nem enged beléjük látni, ezért van az, hogy kontúrtalanok, sőt talányosak maradnak. Az emigráció vezérka-rának, a hosszú vitáknak a leírására, ha lehet, még fokozottabban áll ez: politikai nézetek, katonai koncepciók, diplomáciai fejtegetések követik egymást anélkül, hogy eleven emberek-hez kapcsolódnának, anélkül, hogy plasztikus figurák, hús-vér emberek gondolataivá, konf-liktsuaivá válnának. Ebben azonban nem pusztán írói gyarlóságokat, elszigeteltséget kell lát-nunk. Maga a téma, a történelmi helyzet olyan, hogy hétköznapi, higgadtan elemző, mérték-tartó ábrázolómód helyett másfajta megközelítésre csábít.

Batiszy önfeláldozó, vakmerő akciója nem egyszerűen egy politikailag elkötelezett, forra-dalmár csoport kockázatos vállalkozása, hanem tágabban szinte egy össznemzeti hipnózisnak a kifejezője. Az emigránsok beszélgetéseiből is kiviláglik, hogy a 48—49-es események politi-kai és katonai vezetőinek a töprengései szinte állandóan a világosi bukással végződő egyetlen év eseményeihez kötődnek. Szüntelenül mentséget és bűnbakot keresnek, arra szeretnének vá-laszt találni, hogy hol és mit rontottak el, mit és hogyan kellene másként csinálni, ha az egész újra kezdődhetik. Van tehát az emigrációban valami megszállott múltra koncentráció, hiszen ők azért emigránsok, az ő létük, fontosságuk, jövőjük azon múlik, hogy mi is történt hát azokban a végzetes hónapokban. Ezzel a múltba felejtkező, makacsul és sóvárogva „hátrate-kintő” magatartással függ össze az emigráció elhibázott diplomáciai kombinációja (Kossu-thék nem érzékelik kellő mértékben azt a tényt, hogy Anglia és Poroszország nem kívánja a Habsburg-birodalom szétzúzását) és a somogyi akció reménytelensége is. A figurák ábrázolá-sának egysíkúsága mintha az emigráció sajátos megszállottságát, 48—49-re néző megbűvöltsé-gét adná vissza.

A légiósok „vakmerő”-ének mintegy ellentéte, s így kiegészítője a somogyi „lápvilág”. Magyarországból csak ennyit látunk: elmaradottságot és tehetetlenséget. Dobai itt sem az „át-lag”-ra ügyel: csupa külön, nem mindennapi alak, többnyire rejtelmes vagy borzalmas ese-mények. Az ötvenes évek középbirtokosi-nemesi-értelmiségi magatartását jellemző, nemzeti-etikai integritást megőrző passzív ellenállás helyett az ötvenes évek merőben lehangelő körül-ményei jelennek itt meg: rendőrterror, elvadult állapotok, rablók, besúgók, közömbösség, különccséggé torzult vidékiséggé, a nemesi udvarházak kissé „krúdys”, depresszióra hajló légkö-re. Mintha az emigráció mindent akarásával és mindent remélésével szemben itt meg a semmi-ben nem hívés, a mindenről lemondás apátiája uralkodna. A regény példázata szerint mindkét álláspont pusztulással fenyeget, s Batiszy és Amadea sorsának beteljesedése e kikerülhetetlen kudarc poétikus megecséltelése.

Ezért mondható el, hogy bár a *Vadon* talán sem az emigrációnak, sem az itthoni állapo-tonak nem teljesen hiteles rajza, viszont hű visszaadása a magyarság tévútjainak. Nem meg-oldás, sőt álút az emigráció idegen szövetségekben bízó konspirációja (bármilyen színes, ka-landos forgatag veszi is körül Olaszországban és a tengeren túl), s végzetesnek látszik a sivár magyar vidék süket csendje, különccségre hajlamosító bénultsága is. Ezért kilátástalan a re-gény világa, s ennek a kilátástalanságnak a kifejezője a cselekményhez kapcsolódó sok-sok drasztikum, érzelmi és egyéb eltévelyedés, testi-lelki deviancia, beteges kegyetlenség, szadiz-mus. Elidegenedett, embertelen arcát fordítja felénk a történelem a regény lapjairól, még Ba-

tiszban és társaiban is van valami merevség, valami emberi mélység és egyediség, érzelmi bensőség nélkül való, szinte gépiesen működő ridegség. Kossuth, Klapka és a többiek is hol ábrándkergetők, hol reálpolitikusok, egyszer erőszakosnak, máskor engedékenynek mutatkoznak, de mindig doktrinákhoz igazodnak, s nem harmonikus, eleven, érző emberként viselkednek. Bizonyos, hogy a történelmi felelősség súlya megviselheti a személyiséget, eltorzíthatja a karaktert, okozhat egyfajta, a kötelességteljesítés rabságából következő szárazságot, de itt (az ábrázolásbeli fogatkozások mellett is) valami többről is szó van: a politika labirintusába tévedt emigránsok magatartásáról, akik nem tudnak úgy számolni az események várható következményeivel, hogy ne kötnék őket politikai pályájuk előzményei. (Különösen áll ez az olyan karizmatikus vezetőre, mint Kossuth, aki eleve nem ismerheti be, hogy tévedett, hiszen ezzel éppen a nép bizalmát, szinte vallásos rajongását játszaná el.) S ebben rejlik a *Vadon* beállításának igazsága: az a politikai koncepció, amely a múltra szezezi tekintetét, amely 48—49 újrátjátszhatóságában hisz, amely nem érzi, hogy az idő eljárt fölötte, s le kell lépnie a történelem színpadáról, hanem makacsul igyekszik megőrizni befolyását, s a valóság lehetőségei helyett a szabadságharc mítoszából indul ki, előbb vagy utóbb gátja lesz minden előrejutásnak. Az emigránsoknak, minden retorikusságuk mellett is, a dolgok túlnyomó többségének megítélésében elméletileg igazuk van. Csak éppen egy tíz évvel korábbi helyzetet vesznek alapul még mindig, s nem látják be, hogy maga az élet, a folyton megújuló valóság lépett túl rajtuk. (Magvető.)

IMRE LÁSZLÓ

HÉZSŐ FERENC RAJZA

Az építészet társadalmi küldetés

BESZÉLGETÉS BORVENDÉG BÉLÁVAL, A MAGYAR ÉPÍTŐMŰVÉSZEK SZÖVETSÉGE ELNÖKÉVEL

Borvendég Béla Ybl-díjas építész, a Dél-magyarországi Tervező Vállalat főmérnök-igazgatóhelyettese, s immár egy éve a Magyar Építőművészek Szövetségének elnöke is.

— *Ritka, mondhatnám meglepő dolog, hogy egy országos szakmai testület vidéken élő elnököket választ.*

— Meggyőződéssel állíthatom: nincsenek vidéki és fővárosi építészek, csak vidéken vagy a fővárosban élő jó és kevésbé jó építészek vannak. Abban a tényben, hogy én lettem a szövetség új elnöke, pályatársaim bizalma mellett azt látom tükröződni, hogy az az átfogó politikai-gazdasági-társadalmi fejlődés, ami az elmúlt három és fél évtized Magyarországot jellemzi, szükségszerűen hozta magával — sok más mellett — az építészet decentralizálását is. Ma a Magyar Építőművészek Szövetsége tagságának mintegy negyede vidéken él és dolgozik, s az ország új építészeti arculatának alakulását nem kis mértékben az ő tevékenységük határozza meg.

— *Egy régebbi beszélgetésünk alkalmával úgy fogalmazott, hogy az építészet társadalmi küldetés. Ezzel utalt a társadalom és építészet egymástól elválaszthatatlan kölcsönhatására. Miként jellemezné ezt a kapcsolatot napjaink Magyarorszáგában?*

— Az építész egyik sajátossága, hogy termékei nagyméretű használati tárgyak, amelyeket — szemben a képzőművészeti alkotásokkal — mindig gyakorlati megfontolásokból hoznak létre. Az épület a társadalom használati, gazdasági igényeire adott műszaki válasz. De nemcsak az! E nagyméretű tárgyak életünk színpadának állandó berendezését alkotják, s mint ilyenek tudatunkra is hatnak, eszméket, gondolatokat, érzelmeket hordoznak és közvetítenek. Ha ennek a feladatnak művészi színvonalon tesznek eleget, megszületik az építőművészet, a szó teljes értelmében vett építészet. A társadalom és az építészet kapcsolata dinamikus. A mozgásban levő társadalom igényei gyorsan változnak, s ez visszahat az építészetre is. Az építész, amikor tervez, „hozott anyagból” dolgozik, mert a társadalom nemcsak az igényeit közli, de meghúzza a lehetőségek határvonalait, a megvalósítás eszközeinek figyelembe vehető körét is. A társadalom például elhatározza, hogy lakásokra van szüksége. Ezt az amorf igényt ugyan az építész önti konkrét formába, de az utóbbi nyilván függ majd attól, hogy milyen anyagi, műszaki, technikai eszközök állnak rendelkezésére. Gazdag társadalom többet engedhet meg magának, mint a közepesen fejlett, ahogy egy társadalmon belül is a jobb módú család másként kezd a lakásépítéshez, mint szerényebb jövedelmű társa. Ez a meghatározottság kifejezésre jut az épület nagyságában, a beépített anyagokban és általában az egész megjelenésben. A meghatározottságról szólva elsősorban mégsem arra gondolok, mintha jó építészet csak márványból, drága anyagokból lehetne csinálni, hanem inkább arra, hogy az a bizo-

nyos nagyméretű tárgy és ezek együttese, maga az épített környezet jól működő, igényesen megformált-e? Ha az építészet csupán pénzkérdés volna, a leggazdagabb országokban lenne a legjobb építészet. Ugyanakkor tudjuk — a népi építészet is bizonyítja —, hogy szerény eszközökből, szűkös lehetőségek között is létrejöhét építészeti érték. Igaz, csak akkor, ha van építészeti kultúra, pontosabban létezik olyan átfogó kultúra, amelybe az építészet szervesen beépülhet. Úgy látom, hogy a társadalom és építészet viszonya nemcsak nálunk, világszerte válságba került. A viszonyt különösen hangsúlyozom, mert sokan azt mondják, hogy maga az építészet került zsákutcába. Az építészetben, mint minden élő dologban, vannak hullámhegyek és -völgyek, nekirugaszkodások és lanygulások. Ez nem válság, hanem az élet természetes rendje. Amikor az építészet és társadalom viszonyának válságáról beszélnek, akkor valóságos konfliktusra gondolok. Mintha az építészet és a társadalom között megszakadt volna a párbeszéd, kialakult volna valami kölcsönös meg nem értés és bizalmatlanság. Mintha a társadalom olyan építészetet igényelne, amit ezután nem vall fenntartás nélkül magáénak. És mintha az építészek sem hinnének abban, amit csinálnak!

— *Hogyan alakult így az új szocialista társadalom és a szocialista építészet együttműködése, kölcsönhatása?*

— Magyarországon sajátos körülmények befolyásolták ezt az egymásra hatást. A felszabadulást követően az építészek előtt óriási feladatok, az építészet előtt addig nem ismert lehetőségek rajzolódtak ki: a romok eltakarítását követően az új társadalom megvalósítása követelménnyé tette a minőségileg új környezet megteremtését is. Az ötvenes évek elején azonban furcsa fordulat következett be. A korabeli politika ugyanis arra a következtetésre jutott, hogy az építésznek a szocializmus építésének hősi korszakát patetikus eszközökkel kell megjelenítenie. Ezt pedig a modernista építészet „undorító pöröségében” nyilván nem teheti, magára kellett hogy öltse a történelmileg jól bevált, szentesített klasszicista jelmezt. A korszerű szemléletű építészek hittek abban, hogy történelmi küldetésük van, hogy anyagi és kulturális feladatot vállaltak. Azt azonban nem értették, miért kell nekik egyszerűen elkoptatott klasszicista kliiséket újrafutóztatni, és mindez hogyan egyeztethető össze a forradalmian új társadalom programjával. Különös, mesekönyvbe kívánczó épületek kezdtek megjelenni. Ennek ellenére — vagy talán éppen ezért — az építészet reflektorfénybe került, törődött vele a politika, figyelt rá az ország népe. Elismerésben sem volt hiány annak ellenére, hogy az alkotók voltaképpen ódzkodtak ettől a nagy-nagy tisztességtől. A „szocreál”-korszak azonban rövid ideig tartott és az építészek kiűzettek a paradicsomból. Az egész szakma árnyékba került. Az építészek nem csekély megkönnyebbüléssel arra gondoltak, hogy végre hozzáláthatnak a nagy munkához: a kor talaján, a kor színvonalán tömegesen hozzanak létre korszerű épületeket az új építető, a kollektív társadalom számára. Hamarosan kitűnt azonban, hogy a roppant feladatra a magyar építőipar még nincs fölkészülve. Az építészek abban bizakodtak, hogy az építészet iparosítása hamarosan megteremti az eszközöket elképzeléseik megvalósításához. Ám az egyre több, egyre nagyobb feladatok és a kivitelező szervezetek teljesítőképessége sehogyan sem volt képes egyensúlyba kerülni, és az építés területén is eluralkodott a mennyiségi szemlélet. A minőség kérdése háttérbe szorult. Márpedig az építészet minőség! Óriási építkezések folytak az országban, széles néptömegek életfeltételei javultak meg szinte egyik napról a másikra, a szoros értelmében átalakult az ország képe. Építészeti szempontból is jelentős periódus ez, de a felszín alatt súlyos ellentmondások éleződtek. Főlborult a célok és eszközök egyensúlya. Az építető helyébe bürokratikus beruházó szervezetek léptek, akik központi statisztikai adatokra, mechanikusan megállapított tervmutatókra hagyatkozva próbálták meghatározni, sőt előírni hogy, mondjuk, Nagy János kiskunfélegyházi leendő lakástulajdonosnak mire van, sőt mire lesz szüksége. Csakhogy a statisztika egy dolog, a konkrét valóság egy másik. Így aztán az építész már nem volt képes az általános igényt a tényleges szükséglettel összehangolni. Ha a mennyiségi hajsza első áldozata az igényesség volt, a második a funkció kellett hogy legyen. Sőt, esetenként a gazdaságosság, az ésszerűség is. Az építészek kiűzettek a művészet szentélyé-

ből, de nem érkezhettek meg a tudomány fölként csarnokába sem, amikor az ipar igényeinek fenntartás nélküli kiszolgálóivá kellett válniuk. Az alkotó munka helyébe a tervgyártás lépett. A tömeges lakásépítés eredményeként az életkörülmények jelentősen javultak ugyan, de eközben háttérbe szorult a környezet minősége, ami pedig a társadalom közérzetét erősen befolyásolja.

Az országban nagyon sok lakótelep épült, problémáik szinte mindenütt azonosak. Az építészek már régen jelezték, hogy be fog következni a pillanat, amikor valaminek végre törnie kell, a korábbi gyakorlat egyszerűen folytathatatlaná válik. Úgy vélem, ez a pillanat visszavonhatatlanul elérkezett. Napjainkban az állami lakásépítés szerepe csökkenőben van, nő a magáné. Véggépp tarthatatlanná vált az az álláspont, hogy azért kell ilyen lakótelepeket építenünk, mert nem bírjuk a mennyiségi nyomást. Ha valaki 7—800 ezer, sőt egymillió forintot kell hogy költsön új otthonára, joggal elvárhatja: pénzéért reális ellenértéket kapjon. Túl sok szó esett arról, hogy nem a panel a ludas, és az ipar túl keveset tett annak érdekében, hogy ezt bizonyítani lehessen. Megítélésem szerint a válság valóságos, mert előállt egyfajta szavahihetőségi szakadék. Még akkor is, ha nem győzöm eleget hangsúlyozni: az építészet erőfeszítései nélkül a gyenge eredmények rosszak, a rosszak elviselhetetlenek lennének. Még a vitatható eredmények is olyan óriási csaták árán jöttek létre, amelyeket az építészek gyakran szinte szövetségesek nélkül vívtak meg.

— *Számtalan jel igazolja, hogy ez az ellentmondás mind sürgetőbbben feloldásra vár. Ám ez olyan komplex problematika, amely szemléletváltozást, nem utolsósorban nagyobb anyagi áldozatokat követel.*

— Megítélésem szerint megingott az a sokáig objektív szükségszerűségként emlegetett védősánc, miszerint azért kell így tenni a dolgunkat, mert másként nem lehet. Sok mindent újra lehet és kell gondolni. Kész receptet persze sem én, sem más nem adhat, prognózist is nehéz. Az azonban biztosan nem tesz rosszat, ha általában lemondunk a magasházakról, ha kisebb, emberi léptű lakóházegyütteseket építünk, ha több és tudatosan átgondolt szerepet kapnak az utcák, a terek, a parkok és így tovább. Emellett is látni kell, hogy a lakótelepek problémái egyre kevésbé tisztán építészeti kérdések. Sokkal inkább társadalmi, gazdasági, szociológiai, pszichológiai gondokkal állunk szemben, amit az építész önmagában képtelen megoldani. Ami nem jelenti azt, hogy beletörődhet a kialakult helyzetbe. Az első és legsürgősebb lépés most — a magyar építészet jövőjét illetően is —, hogy feloldja az építészet és társadalom viszonyában főlhalmozódott feszültségeket. Tudom, hogy ez hosszú távú program, de az idáig vezető út sem volt rövid, a helyes út megtalálása sem lehet gyors folyamat. Nem elégséges, hogy mi építészek hisszük, a társadalomnak szüksége van jó építészekre. Magának a társadalomnak is hinnie kell ebben, sőt akarnia, s tennie is érte. Például úgy, hogy segít létrehozni azokat a feltételeket, amelyek ehhez a váltáshoz szükségesek; felismeri, hogy az építészet nem csupán technikai-gazdasági teljesítmény, hanem egyszersmind része a társadalom közkultúrájának s mint ilyen, politikai tényező. Természetesen nem lehet minden épület művészi értékű, az azonban minimális követelmény, hogy illeszkedjék környezetébe, jól használható és izléses legyen.

— *A vizuális kultúra megteremtése igen összetett és bonyolult feladat. Az egységes, korszerű látáskultúra — mely magában foglalja az egész emberi környezet mikro- és makrovilágának esztétikai minőségeit — kialakítása éppúgy feladata lenne a szülői háznak mint az iskolarendszernek, a képző- és iparművészeteknek, de magának az építészeti ismeretek terjesztésének, gyarapításának. Nem hiszem, hogy ebben nagyon jól állnánk.*

— Pedig ez éppoly fontos, mint hogy tudjuk, miként kell viselkednünk bizonyos helyzetekben, hogyan öltözzünk, miként szóljunk egymáshoz. A vizuális kultúra, a jó környezet tulajdonságainak fölismerésére, a környezeti értékek szeretetére ugyanúgy nevelni kellene az embereket, és ugyanúgy meg kellene találni a nevelés legjobb módszereit, mint ahogy azt

Kodály tette a zenében. A környezeti kultúra olyan egyszerű dolgokkal kezdődik, mint a lakások, a lépcsőházak rendje és tisztasága. És az utcáké, tereké. Tény, hogy a jó környezet, éppen mint a rossz, hat a viselkedésre. A budapesti metró szépen megtervezett, praktikusán megoldott. Tisztaságával bárhol a világon megállná a helyét. A szegedi Dóm tér ócskavastelep-szerű nézőtere elhanyagoltságával szinte ösztönöz a szemetelésre, a rendtelenségre. Bármilyen csábító is lenne, az adminisztratív módszerek aligha jelentenének többet tüneti kezelésnél. Ha valaki kerti törpékkel rakja teli udvarát és ezért bírságot kellene fizetnie, még semmit sem tettünk, mert magát az okot, a tudatlanságot, az igénytelenséget nem szüntettük meg. Persze a családi házak tevezésénél már más a helyzet, hiszen igen nagy és tartós anyagi értékekről van szó. Itt igenis szükség van a beavatkozásra. Ám e téren is található jó módszer: ne tervezhessen házat csak az, aki erre valóban képes. Mellesleg ismert tény, hogy a legtöbb riasztó külsejű családi ház megépítését is hatósági engedélyek pecsétei szentesítik.

— *Ha kinézünk Borvendég Béla Klauzál téri irodájának ablakából, szinte előttünk áll sürítve a magyar építészet jelenének megannyi problémája és lehetősége. Úgy tűnik, ez a differenciáltabb építészeti program jelenti a jövőt, de ez egyre nagyobb felelősséget hárít városrendezőkre, építészekre és tervezőkre, hisz itt már figyelembe kell venni a környezet meglevő értékeit is. Olyan izgalmas helyzet áll elő, hogy egy tervezőnek az építészet, az ipar és a művészet hármasszorításában kell, úgymond, gúzsba kötve táncolni.*

— Azt hiszem, a legtöbb igazán nagy dolgot mindig a kényszerek szorítása hozta létre. Az örökölt környezet és az új, változó igények gyakran kerülnek szembe egymással. Volt időszak, amikor nálunk is könnyen csákányt emeltek a régire, hiszen üres felületen sokkal könnyebb építeni, mint a régihez alkalmazkodva, vagy netán a régit korszerűsítve elkerülni, hogy új épületre legyen szükség. A helyzet azonban gyökeresen megváltozott. Nálunk sokkal gazdagabb országok is fölismerték, hogy pusztán gazdasági megfontolásokból sem célszerű megsemmisíteni a hallatlan értéket képviselő régi épületállomány azon részét, amely műszaki szempontból még nem avult el teljesen. Így aztán előtérbe került a városközpontok megújításának, korszerűsítésének gondolata. Ezzel párhuzamosan a közgondolkodásban is lényeges fordulat következett. Laikusok és szakemberek szinte egyidőben jutottak el arra a fölismerésre, hogy az épített környezet, a meglevő, megmaradt értékek — még a szerényebbek is — a kultúra és a civilizáció nem megújítható erőforrásai közé tartoznak. Úgy vélem, ez nem valamiféle nosztalgiahullám, nem is az arc nélküli új környezet kiváltotta ellenhatás, hanem egy sokkal mélyebb és maradandóbb élményből fakadó új értékrend kibontakozása. Annak az elismerése, hogy a város lényegéhez tartozik a kontinuitás, és ezt nemcsak az írott történelem, de maga az egész környezet is őrzi, kifejezi. Azt mondanom sem kell, hogy ez az új felismerés a tervezést és a kivitelezést is szokatlan feladat elé állítja. Sok új dolgot kell megtanulni, sok rég elfelejtettet kell újralfedezni. És le kell szoknunk egy sor, újabban felvett rossz beidegződésről is. A húszas-harmincas években a modernista építészek úgy gondolták, hogy a század kihívására csupán egy merőben új építészet képes választ adni: az új, a szokatlan szinte esztétikai alapkövetelmény rangjára emelkedett. Mára az vált központi kérdéssé, hogy az új miként képes szervesen illeszkedni a régihez anélkül, hogy azt szolgálja utánozná. A két háború közötti években az építészek szívesen gondolkodtak szabadon álló, önmagukban érvényesülő, öntörvényű épületekben; a mai építész környezeti összefüggéseket keres, a tágabb környezet „genetikus kódjának” tudatos alkalmazására törekszik, ha új épületet kell emelnie a meglevők közé. De szívesen vállalkozik a régi házak korszerűsítésére, sőt — a megtarthatóság érdekében — a régi épület teljesen új, megváltozott rendeltetésének megkeresésére is. Megjegyzem, ez legalább annyira nehéz feladat, mint egy valóban újszerű épület megalkotása, legalább annyi találékonyságot, ízlést, művészeti ambíciót igényel. A kérdésben említett Klauzál tér olyan együttes, ahol nagyon sok építészeti korszak tette le névjegyét, s amely — viszonylag szűk területen — rendkívül sok tevékenységnek ad teret. Itt ugyan nincs semmiféle steril stílusegység, de van kontinuitás és lüktető városi élet. Egy másik példa a Rerrich Béla tervezte Dóm tér,

ahol a középkortól napjainkig szinte minden korszakban történt valami. Bár az egyes korszakváltások mindig sokat lerontottak abból, amit az előző időszak emelt, szerencsés módon valami azért mindig túlélte e pusztulásokat. És minden korszak a maga módján valódi értéket produkált itt. Talán csak napjainkban billent föl ez az egyensúly: az év tíz hónapjában itt éktelenkedő rozsdatemető és a most épült ormótlan panelkollégium hamisítatlan értékrendzavaráról és környezeti igénytelenségről árulkodik.

— *Hogyan struktúrálódhat át a magyar építészet épp az említett új kihívások és feladatok nyomán?*

— A válasz nem könnyű, hisz ehhez tudni kellene, mik készülnek a rajzasztalokon. Sajnos, azonban erről a sajtó — még a szakajtó is — kevés hírt ad. Járván-kelvén az országban, úgy tapasztalom, hogy tehetséges évjáratok léptek színre az utóbbi években, s ez az építészet differenciálódását, gazdagodását hozta magával. Még él és dolgozik az a generáció, amely a modernizmus zászlóhordozójaként jelentkezett, de ugyanakkor meg kellett járnia az elmúlt évtizedek vargabetűit. Valószínű, az ő felfogásuk nem fog radikálisan megváltozni. Magam is azt hiszem, hogy a valódi modern gondolkodásnak még jelentős kiaknázatlan tartalékai vannak. Másrészt a modern építészet elméletét és gyakorlatát az utóbbi időben heves támadások érték — el kell ismerni, nem minden tekintetben indokolatlanul. A fiatal építészek visszapörölik az oszlopokat, íveket, festői tornyokat, a díszítést. Így aztán nem lenne meglepő, ha hamarosan olyan épületeket is látnánk, amelyek felidéznek a feledés homályából ezeket az építészeti formákat. Az a tény, hogy a magánépítések aránya növekszik, több a kisebb feladat, javítja a kísérletezés lehetőségeit, új színekkel gazdagítja építészetünket. A fiatalok körében kiterjedt érdeklődés tapasztalható a régi épületekkel való bibelődés iránt, egyáltalán telve vannak alkotói energiákkal. Az egész magyar építészet további sorsát illetően kulcskérdés, el tudjuk-e érni, hogy az épületek tervezése során a használó ember szempontjai legyenek meghatározóak; a lakásokban a lakóé, az iskolában a diáké és a pedagógusé, a városban az élni és dolgozni akaró emberek sokaságáé. Ma ezt a használói igényt érdektelen, sőt lélektelen hivatalos képviselik. Ahol pedig — elvben — megvolna a közvetlen kapcsolat lehetősége — mindenekelőtt a magánérvös építkezések során —, az lassan kontárok vadászterülete lesz, akik képtelenek a használó tényleges igényeit felszínre hozni. Az építőipar teljesítménye hosszú időn keresztül elmaradt — bizonyos tekintetben jelenleg is elmarad — a kereslettől. Ez a körülmény, párosulva a monopóliumhelyzettel, azt eredményezi, hogy még ma is vannak nagyvállalatok, amelyek fittyet hányhatnak a tényleges igényekre annál is inkább, mivel — amint mondtam — nagyon lagymatagon képviselik az érdekeket. A szegedi házgyár például tíz év óta szinte változtatás nélkül gyártja ugyanazt a négy-öt épülettípust, amelynek lakásválasztéka szűk, korszerűtlen és a legelemibb városépítészeti követelményeket sem elégíti ki. A változás szándéka ugyan már megfogalmazódott, de mikor lesz abból épület? Hogy ez miért történhet így? Mert hiányzik a közvetlen társadalmi ellenőrzés, a tényleges beleszólás lehetősége. El kell érni, hogy csak jó, építészeti szempontból is legalább elfogadható színvonalú épület legyen értékesíthető.

— *Sokat olvasni mostanában a világszerte hullámzó posztmodern törekvésekről. Ezek az új építészeti szándékok egy valamit mindenképpen jeleznek: véleményem szerint azt, hogy száz-százötven év után ismét jelentkezik egy új szintézisigény, építészet és társművészetek kapcsolatának, együttműködésének szándéka. Érdemes ezt fölvetni egy olyan építésznek, akinek szinte minden fontos alkotásához szervesen kapcsolódik képzőművészeti műalkotás.*

— A posztmodern irányzatok megjelenésében én inkább olyan földlökéseket látok, amelyek epicentruma valahol Észak-Amerikában van. Tehát egy olyan országban, amelynek semmiképpen nincsenek olyan valódi építészeti hagyományai, mint Európának. Másrészt a gazdasági válság kihat az építőiparra, sőt a tervezésre is. Ilyen helyzetben eladni csak némi csinnadrattával lehet. Így indult a posztmodern irányzat, ami persze nem is irányzat voltaképpen, hanem számos, egymással is perlekedő áramlat. Az is igaz, hogy a modernizmus számos tanítása

dogmává merevült, mások felett eljárt az idő, és nem kevésről egyértelműen kiderült, hogy utópia. Meg aztán az egész világon bosszantóan sok modernista épület született — valószínűleg sokkal több, mint bármely másik korábbi korszakban — és ezeknek az épületeknek igen nagy hányada szükségszerűen gyenge szintű, epigonok műve. De változtak a gazdasági körülmények is. A modernista építészet maga is kitermelte a nonfiguratív képzőművészetnek megfelelő válfaját, amikor fokozatosan eltüntette az ajtókat, ablakokat, párkányokat, mint az évszázadok alatt kikristályosodott építészeti nyelv elemeit, és helyébe síkokat, üvegfelületeket, „térplasztikákat” stb. hozott. Csakhogy a „csupaüvegház” fölött az energiaválság meghúzta a lélekharangot. Ismét barátkozni kell azzal, hogy a háznak falai és ablakai vannak, azaz az energia mindinkább beleszól az építészetbe, a hatás legalább olyan mélyreható lesz, mint az építés iparosításáé volt. A szemléletváltás szükségessége érvényes a városépítésre, településstervezésre is. A modernisták nagyon erősen hittek abban, hogy a jövő városa hatalmas, összefüggő parkokban szétszórt magas házak halmaza lesz. Szembe kell azonban nézni azzal a ténnyel, hogy ilyen városokat építeni szinte sehol sem sikerült, s egyre inkább nem is kívánatos. Ami pedig a városiasságot illeti? Csak itt, alattunk, ezen a kis Klauzál téren vagy 100—120-féle városi tevékenység folyik, s még ezek is dinamikusan változnak az évszakok, sőt napszakok szerint is. (Télen parkoló, nyáron színes terasz stb.) Ezzel a lakótelep, ahol csupán néhány, igaz hogy lényegi funkció számára nyílik tér, képtelen versenyezni. A városiasság: összetettség és intenzitás!

— *A Magyar Építőművészek Szövetségének milyen tervei, lehetőségei és esélyei vannak a gondok föltárására, ütköztetésére, megoldására, feloldásuk elősegítésére?*

— A Magyar Építőművészek Szövetsége — vagy ahogyan mi nevezzük, a MÉSZ — a hazai építészek és a magyar építészet egyetlen társadalmi szervezete. Nem tömegszervezet, mert a tagfelvételt színvonalas szakmai tevékenység feltételéhez kötik. Így aztán a hazánkban dolgozó mintegy ötezer építész-mérnök közül csupán 1200 tagja a szövetségnek. Igaz viszont, ha a tervező-építészek mintegy kétezer fős létszámát tekintjük, kitűnik, hogy majd minden második építész tagja szervezetünknek. A MÉSZ sokirányú szakmai munkát végez, részben a szakbizottságok, részben a vidéken működő helyi csoportok keretein belül. Az idők folyamán szoros szakmai együttműködést épített ki számos külföldi társszervezettel, nem utolsósorban az építészek nagy nemzetközi szervezetével, az UIA-val. Megjegyzem, ez utóbbi létrehozása a magyar származású építész, Pierre Vágo érdeme.

A MÉSZ 1982 májusában megtartott közgyűlésén sok fölszólaló bírálta az előzőekben vázolt visszahúzó tényezőket. Szükség van az építészképzés reformjára, mert a jelenlegi gyakorlat már-már az utánpótlást veszélyezteti. Módot kell találni, hogy a mind nagyobb számban nyugdíjba vonuló, de még alkotóképes építészek tudása közkinccsé válhasson. A szövetség, mint társadalmi szervezet természetesen nem vállalhatja magára, hogy egymaga szüntesse meg az említett gondokat, de javaslataival, alkotó támogatásával, aktív közreműködése révén sokat tehet a kérdések megoldása érdekében. A változó gazdasági környezet például elkerülhetetlenné teszi a tervezés intézményrendszerének korszerűsítését, éppen a társadalom érdekeinek erőteljes védelmében. Szükségessé vált, hogy a tervezési jogosultság — a járművezetéshez hasonlóan — személyre szóló legyen, egységes szempontok szerint országos intézmény adja ki, illetve vonja vissza. Szükség van a tervezők közötti versenyre, de ennek tisztasága, etikussága fölött tényleges hatalomnak kell őrködnie. Biztosítani kell a tervezőt megillető jogok — nem utolsósorban a szerzői jog — érvényre jutását nemcsak a szerzők, de az alkotások tekintetében is. Ilyen szervezetet a MÉSZ nem hozhat létre. De javasolhatja — és ezt meg is tette —, hogy fölkészíti, továbbképzzi a szakembereket. Javaslataink fogadtatása bizakodásra ad okot. Végtére is a szövetségnek nem lehet fontosabb feladata, mint hogy segítse az építészeket abban, hogy jó épületek szülessenek, és szorgalmazza azon körülmények megteremtését, amelyek ehhez szükségesek. Ez hosszú, távoli és állandó cél, amely mindenkor meghatározza a részletes és e helyütt nyilván nem részletezhető rövid távú célok és feladatok sokaságát.

— Szegeden él, Dél-Magyarországhoz köti munkája, új megbízatása országos horizontokat jelöl. A képzőművészet világához kapcsolja, hogy felesége, Szathmáry Gyöngyi Munkácsy-díjas szobrászművész. Miként tudja szerteágazó tevékenységét összeegyeztetni, szintetizálni?

— Hogy lehetséges, azt talán nem kell bizonygassam, hiszen valóban itt élek, itt dolgozom, pontosabban itt dolgozom pénzért, mivel az elnöki funkció társadalmi megbízatás. Emellett férj vagyok, két lányom van. Mindemellett számos olyan külső kötelezettség hárul az emberre, ami elől nem lehet kitérni, és persze olyan belső igények is akadnak, amely elől nem szabad. Unatkozni sosem volt időm, úgy látom a következőkben sem lesz. Tervezőnek készültem, valamikor az is voltam egy ideig, aztán úgy alakult, hogy vezető állásba kerültem és sehogy sem tudtam megoldani, hogy egyidejűleg tervezőként is dolgozzak. Hozzá kell tennem, hogy a MÉSZ-ben is régóta ténykedem, több mint másfél évtizede vagyok tagja a szövetség vezető testületeinek. Hazudnék ha azt mondanám, hogy nem érzem néha fárasztónak a sok mindennel való foglalkozást, de az alkotást talán soha, az értelmes cél nélküli erőlkifejtést, a kicsinyes értetlenség elleni hadakozást találtam csupán kimerítőnek. Meg az utazást! Abból a 26 évből, amit eddig névlegesen Szegeden töltöttem, több mint másfél vonaton telt el. Ténylegesen. Az, hogy feleségem szobrász, úgy érzem, nagy szerencse. Jó dolog, hogy olyasmit csinál, amit szeretek, de amihez nem értek, mert nem az én mesterségem. Sokszor egy kicsit irigylem, hogy ott előtte másfél tonna agyag: azt csinál belőle, amit akar. Bezzeg az építész? Persze, amikor látom a vergődést, amíg a semmiből valami kialakul, az a valami, ami nem is lehet más, csak pontosan az, akkor rádöbbenek, hogy minden szélesre tárt lehetősége majdnem olyan gyötrő, mint a szűkösség meredek sziklaösvénye. Hogy miként lehet mindezt szintetizálni? Ahogy a téglát téglára teszik, úgy kell kapcsolódní a dolgoknak. Persze ahány kapcsolat, annyi konfliktuslehetőség, és ahány konfliktus, annyi lehetséges kudarc. Mégis az az egy személység mindezt szintetizálni kényszerül, különösen túl az ötvenen mi mást tehetne, makacsul hisz abban, hogy a sok apró dolog céltudatos egymáshoz illesztése olyan eredőt ad, amely valóságos és egyszer talán kitűnhet az is: mérhető.

TANDI LAJOS

HÉZSÓ FERENC RAJZA

Szerkesztői asztal

A száz éve született Juhász Gyulára emlékeztek Szegeden április 15-én. A városi tanács dísztermében, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság vándorgyűlésén Baróti Dezső, Lengyel András, Baranyai Zsolt, Madácsy László, Kispéter András, Csaplár Ferenc, Tasi József, Grezsa Ferenc és Tverdo-ta György tartott előadást. Megkoszorúzták a Roosevelttéren Juhász Gyula-szobrot, valamint a költő sírját a Belvárosi temetőben. A koszorúzási ünnepségen — többek között — szerkesztőségünk képviselői is részt vettek. Este a Kisszínházban ünnepi emlékműsor volt a Szegedi Nemzeti Színház művészei, a Szegedi Szimfonikus Zenekar, a DÉLÉP Zenebarátok Kórusa és a Bartók Béla Kórus közreműködésével. Másnap az Irodalomtörténeti Társaság felolvasóülésén a szintén száz évvel ezelőtt született Nagy Lajosról Illés László, Tarján Tamás és Jókai Anna szólt.

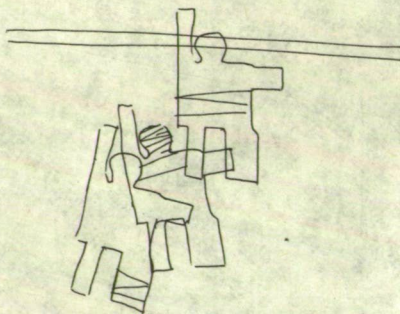
Forrás-est volt a szegedi egyetemi klubban április 20-án. A kecskeméti folyóiratot Füzi László, Kovács István és Pintér Lajos képviselte. Bevezetőt Vörös László, lapunk főszerkesztője mondott.

*

A JATE Bölcsészettudományi Kara *Lelkedet érzed* címmel József Attiláról szóló dolgozatokat adott ki. A magyar szakos hallgatók munkáiból összeállított kötetet Szigeti Lajos Sándor szerkesztettete és Ilia Mihály lektorálta.

*

Tóth Béla író, szerkesztő bizottságunk tagja szociográfiai tevékenységéért, lapunkban megjelenő *Tiszajárás* című sorozatáért a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapja irodalmi szakosztályának műfaji jutalmát kapta meg.

KÖTSIS NAGY MARGIT RAJZA